

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Заснована 2004 року

К. О. Баханов, В. А. Ницета

ЖИТТЄТВОРЧІ ПРОЕКТИ В НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2008

УДК 9(07)
ББК 74.263.1
Б30

Автори:

К. О. Баханов, докт. пед. наук,
професор Бердянського державного педагогічного університету
В. А. Нищета, аспірант
Бердянського державного педагогічного університету

Рецензенти:

Троян С. С., доктор історичних наук,
професор Рівненського інституту слов'янознавства;
Венцева Н. О., кандидат історичних наук,
доцент кафедри методики навчання історії та загальної дидактики
Бердянського державного педагогічного університету

Схвалено вченою радою
Бердянського державного педагогічного університету
(Протокол № 5 від 26 грудня 2007 р.)

Баханов К. О.

Б30 Життєтворчі проекти в навчанні історії України. Посібник для вчителів. / К. О. Баханов, В. А. Нищета. — Х. : Вид. група «Основа», 2008. — 109, [3] с. : табл. — (Б-ка журн. «Історія та правознавство», Вип. 2 (50)).

ISBN 978-966-333-658-9.

Нині в освіті України спостерігаються тенденції до удосконалення традиційних методик і методів роботи з учнями та пошук й розробка нових альтернативних технологій. Одним із таких методів, що суттєво збагачує навчальний процес сучасної школи, є *метод проектів*. Використанню цього методу при навчанні історії присвячений цей посібник.

УДК 9(07)
ББК 74.263.1

ISBN 978-966-333-658-9

© Баханов К. О., Нищета В. А., 2008
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2008

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4	
Костянтин Баханов		
МЕТОД ПРОЕКТІВ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ		
Становлення проектного навчання	6	
Проектне навчання у першій третині ХХ ст.	7	
Використання проектного навчання у практиці російських шкіл кінця ХХ ст.	9	
Практика використання методу проектів у навчанні історії в Україні	11	
Канадський досвід використання проектів у навчанні історії	13	
Технологія групової творчої справи	15	
Технологія групової творчої справи у навчанні історії	18	
Потенційні можливості методу проектів	23	
Володимир Нищета		
ЖИТТЄТВОРЧІ ПРОЕКТИ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ		
Метод проектів в історичному аспекті	25	
Метод проектів як педагогічна технологія	26	
Оцінювання проектної діяльності	34	
Види проектів	37	
Учитель та учень у проектуванні	40	
Сильні й слабкі сторони методу проектів	43	
Метод проектів у педагогіці життєтворчості	44	
Методика застосування життєтворчих проектів у навчанні історії	48	
Потенційні можливості методики життєтворчих проектів	56	
Костянтин Баханов		
ЖИТТЄТВОРЧИЙ ПРОЕКТ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (10 КЛАС)		61
Проект «Я — частина українського народу»	63	
Проект «Українці і Перша світова війна»	78	
Проект «Українці і революція»	93	
Проект «Я і тоталітарне минуле»	102	

ПЕРЕДМОВА

На початку XXI ст. в сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві відбуваються неоднозначні трансформаційні процеси, тому сьогодення означене складним пошуком нового світорозуміння педагогічного світовідчуття, яке здатне було б зазирнути в майбутнє. Сучасна освіта покликана осмислити свої здобутки, уроки, освоїти нові цінності. Початок третього тисячоліття має свій смисл, свою філософію. Це час визначення стратегічних орієнтирів, народження нової якості життя, інноваційної культури.

Найважливішою педагогічною проблемою нині стало впровадження в навчальний процес нових освітніх технологій, прийомів, засобів і методик, які допомагають дітям «відкривати» себе, розкривати свою особистість. Критерієм успішності підлітка стає не стільки результативність у вивченні шкільних предметів, скільки ставлення людини до можливостей власного пізнання й перетворення природи, історії, самої себе.

Нині в освіті України спостерігаються тенденції до удосконалення традиційних методик і методів роботи з учнями та пошуки й розробка нових альтернативних технологій, більш ефективних, оптимальних, результативних, ніж ті, що існували в минулому. Освітяни виконують основне завдання, що ставить Національна доктрина розвитку освіти в Україні на найближчі двадцять п'ять років, переходячи до особистісно зорієнтованих технологій навчання. Кардинально змінюється зміст освітнього процесу: це вже не процес передачі суми знань або інформації, не повторення готових результатів, а формування різноманітних компетентностей, набуття особистого досвіду, самореалізація на основі природних даних і розвитку здібностей дитини.

Щороку українська освіта стає більш відкритою. Дедалі більше розширюються прямі зв'язки між українськими й закордонними освітніми школами, дедалі частіше впроваджуються в Україні інноваційні методи, нові освітні проекти, навчальні курси й освітні програми, які підтримуються міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями чи університетами. Завдяки цьому українська освіта швидко збагачується новим досвідом, підходами, освітніми технологіями та методами, які підвищують «конвертованість» у світі українських дипломів та атестатів. У результаті — поліпшення якості навчання в наших школах, знання нашої молоді стають конкурентоспроможними. Одним із таких методів, що суттєво збагачує навчальний процес сучасної школи, є *ме-*

тод проектів, використання якого дозволяє змінити традиційний підхід до навчання учнів.

Сучасний учень живе у складному світі, що швидко змінюється, стикається з представниками різних культур, носіями різних світоглядів та життєвих стратегій. Тому школа через кожен навчальний предмет має підготувати учня до цього: він має зрозуміти власне призначення, виробити концепцію свого життя і життєве кредо; використати наявні можливості або створити необхідні умови для самореалізації сутнісних сил, відповідально ставитися до свого життя й до самого себе. Історія є одним з небагатьох навчальних предметів, який через ознайомлення з минулим людства виходить на формування образу світу, у якому живе людина, і її складової — соціально активного елемента світу. Як зробити навчання історії більше зорієнтованим на розвиток життєвих компетентностей учнів? Як посилити життєтворчий ефект від навчання історії? Як дозволити учневі самореалізуватися на уроці? На ці та інші запитання має відповісти цей посібник.

Костянтин Баханов

МЕТОД ПРОЕКТІВ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

Становлення проектного навчання

Проектне навчання (метод проектів, метод цільових завдань, метод цільових актів, «метод проблем») — організація навчання, за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань-проектів.

Проектне навчання виникло у другій половині XIX ст. у США, де воно застосовувалось у сільських школах, а з часом, на початку XX ст., проникло до загальноосвітніх шкіл. Для її визначення Д. Снезденом було вперше вжито термін «метод проектів». Він набув широкого розповсюдження у 20-х роках паралельно з Дальтон-планом, інколи використовувався як складова частина лабораторної системи. Певний час (20-ті роки) був популярним у СРСР, привернувши увагу й українських педагогів, які вважали, що критично перероблений метод проектів зможе забезпечити розвиток творчої ініціативи, самостійності учнів і сприяти здійсненню безпосереднього зв'язку між набуттям учнями знань і вмінь та застосуванням їх у розв'язанні практичних завдань. На початку 30-х років поряд з іншими інноваціями був засуджений. У США проектна система користувалася популярністю до 60–70-х років, поки не почалася критика методу проектів через неспроможність забезпечити високий рівень теоретичних знань учнів з основ наук. Проте засоби, аналогічні методу проектів, продовжують застосовуватися в американських школах, вважаються міцною складовою навчання. У багатьох школах виконання протягом року проекту з навчального предмета є обов'язковим, а оцінка за нього впливає на підсумковий бал.

У радянські часи проектна діяльність учнів була витіснена за межі уроку, зустрічалася у позакласній гуртковій роботі і лише інколи — у вигляді учнівських рефератів при вивченні тем культури та видатних постатей під час урочного навчання. Наприкінці 80-х років, у період пошуку нових форм і методів навчання та загального захоплення «нестандартними уроками», відлуння проектної системи можна було побачити в технології колективних творчих вправ, привнесеної у методику навчання історії з методики виховної роботи (комунарська методика І. Іванова). У середині 90-х років метод проектів «пережив друге народження» в російській школі й подекуди зустрічається в практиці українських вчителів.

Проектне навчання у першій третині ХХ ст.

Підґрунтям проектної системи навчання вважається концепція Дж. Дьюї, що зумовило її схожість з лабораторною системою, зокрема з Дальтон-планом. Мета проектів, як і Дальтон-плану, — створення умов для самонавчання учнів, збудження їхньої ініціативи, інтересів й особистих устремлінь. Автор-розробник методу, професор педагогічного коледжу Колумбійського університету В. Кілпатрик писав: «Метою освіти є продовження збагачення життєвого процесу шляхом покращення мислення і дій, а це, у свою чергу, є та сама освіта» [6, С. 86].

Відповідно до мети програму навчання за проектною системою складають ряд досвідів, пов'язаних між собою таким чином, що відомості, отримані від одного досвіду, сприяють розвитку й збагаченню цього потоку інших досвідів.

Щодо конкретного змісту історичного матеріалу, то В. Кілпатрик вважав, що вивчення історії має зосередитись на соціальних проблемах. «Більша частина сучасної історії має поступитися місцем соціальним проблемам, котрі містять в собі більше історії, ніж було її у старих посібниках» [6, С.14].

В організації проектного навчання також було багато спільного з Дальтон-планом. На думку Л. Левіна, метод проектів відрізнявся від Дальтон-плану тим, що:

- 1) був цілеспрямований на життєвий підряд (завдання);
- 2) був нерозривно зв'язаний з практикою;
- 3) виконувався колективно [13, С.14].

Ключовим аспектом у роботі за проектною системою є виконання проекту — значного за обсягом і складністю завдання, міцно пов'язаного з повсякденним життям у різних його проявах. Проекти, що виконувалися великою групою учнів, були масштабні. Маленькі проекти були складовими великих проектів, і над ними працювали окремі учні або невеличкі групи. За характером діяльності учнів В. Кілпатрик виокремлював 4 види проектів: творчі (продуктивні), споживацькі, проекти розв'язання проблеми і проекти-вправи. На практиці частіше розрізняли проекти за їх кінцевим результатом: проекти-розповіді, бесіди і доповіді, трудові проекти, проекти ігор, проекти екскурсій.

Крім того, проекти розрізняють:

- а) за основним методом: екскурсійні, ігрові, конструктивні, розповідні (Коллінґс);
- б) за провідною галуззю: ремісницькі, торговельно-промислові, технічні, історико-географічні, літературні (Мак Меррі);
- в) за навчальною метою: визначальні, створення колекцій, побудови, аналізу, спостереження, контролю (догляду), читання (Уоткінс) [12].

У школах, які працювали за проектною системою, робота над проектами чергувалася, що зазначалося в розкладі. Наприклад, з ранку (9.00–10.30) учні працювали над проектами розповіді, бесід, доповіді, потім (10.30–11.45) – над трудовими проектами. Після сніданку та ігор на майданчику (13.45–14.30) вони виконували ігрові проекти та проекти екскурсій. Навчання організовувалося таким чином, що при поділі на три групи на кожну групу припадала третина часу вільної роботи з учителем. Частину завдання учні виконували поза межами школи.

Робота над кожним проектом починалася з конференції (зборів всієї групи (класу), на якій учні самі пропонували проекти). Цьому передувало вступне слово вчителя, в якому він у загальних рисах знайомив учнів з темою, яка вивчалася, та слухав пропозиції. Їх висували окремі учні або групи. Якщо виникало кілька пропозицій, то вони обговорювалися й обиралася найцікавіша, після чого проект поділявся на кілька міні-проектів. Учні розпочинали роботу із збирання необхідної інформації й визначення основних напрямків його аналізу. Наступним етапом була обробка інформації у великій групі та обговорення змісту і форми звіту. Останньою ланкою в проектній системі була підсумкова конференція, на якій звіт заслуховувався та обговорювався (рис. 1.) [2].

Рис. 1. Організаційна структура проектного навчання

Таким чином, проектна система передбачає здійснення кількох етапів, кожному з яких відповідають певні форми організації навчання.

Дослідники визначають, що навчальна діяльність за проектною системою нагадує роботу дизайнера або винахідника і схематично являє собою коло, кожен з компонентів якого декілька раз проходиться учнями за час підготовки проекту. Учні обирають, виділяють навчальну проблему; спираючись на власний досвід, деталізують її; проводять дослідження; знайомлячись з наявними можливостями, коригують мету. У зв'язку з цим деталізують рішення, на основі якого планують процес виконання. Виконують проект, попередньо його оцінюють. Це, у свою чергу, призводить до нової деталізації проблеми і проходження визначеного кола елементів ще раз.

Крім того, діяльність може відбуватись за скороченим колом, коли внаслідок оцінки наявних можливостей і корекції мети з'ясується, чи достатньо матеріалу для подальшого планування роботи, чи слід повернутись до додаткового дослідження. Коли в процесі виконання проекту стає зрозумілим, що його завершення не виключає матеріалу, потрібно звернутися до дослідницької роботи. Коли самооцінка учнями виконаного проекту не задовольняє учнів, вони коригують мету і розпочинають додаткове дослідження. Таким чином, дослідницький метод є основним у проектному навчанні.

Головними фігурами в навчанні за проектною системою, як і в Дальтон-плані, є учні. Вони самостійно шукають або висуюють проблему для розв'язання, самостійно проектують те, чим мають займатися, самі виконують проект, керуючи власною діяльністю, і захищають саме таке його виконання. На долю вчителя припадає консультативно-дорадча роль. Вихідним у позиції вчителя у навчанні за проектною системою є, за словами В. Кілпатріка, відмова від визнаного тепер усіма права зумовлювати мислення наших дітей. Тому кожний педагогічний крок, зроблений вчителем, має бути обережним, плекаючи самостійність учнів.

Використання проектного навчання у практиці російських шкіл кінця ХХ ст.

У Росії інтерес до методу проектів з'явився в середині 90-х років і був зумовлений, з одного боку, загальними спробами реформування системи освіти на засадах особистісно орієнтованого навчання, з іншого, — впливом американського досвіду на різні галузі суспільного життя Росії, зокрема на освіту. Інноваційні педагогічні пошуки в Росії цього періоду пропонують різні варіанти застосування проектного навчання — від побудови власної системи проектного навчання до використання «методу проектів» відповідно до його первинної назви, тобто методу навчання.

Намагання створити систему проектного навчання здобули своє відображення в інноваційному проекті Р. Курбатова, директора недержавного ліцею «Ковчег ХХІ» м. Красногорськ Московської області, що отримав другий грант на конкурсі інноваційних проектів російського відділення Фонду Сороса (1995 р.). Головною ідеєю проекту є перенесення акценту в навчанні зі знань і умінь на слово «людина», не оволодіння знаннями, а оновлення людини: розвиток мислення, формування характеру [8].

Основними положеннями цього проекту є:

- 1) надання максимально можливого ступеня свободи учням у питаннях змісту, форм роботи і складності завдань;
- 2) оформлення навчання голосом культури дитинства, що ґрунтується на специфіці дитячого сприйняття світу;

- 3) пріоритет дослідницької діяльності;
- 4) підключення до навчання всього досвіду дитини;
- 5) побудова освіти як відповідь на реальне запитання учнів;
- 6) поєднання раціонального та інтуїтивного в пізнанні;
- 7) рівні можливості «сильних» і «слабких» учнів;
- 8) подання гуманітарних предметів у зв'язці... [9]

Інноваційний проект Р. Курбатова побудовано на синтезі відомого методу проектів, школи «діалогу культур» та діалогічної методики навчання. Вся навчальна програма за предметами подається як послідовність великих дослідницьких завдань (проектів), що мають безперечне значення для формування позитивного світогляду учнів. Завданням є питання, на яке учень не знає відповіді задалегідь. Ця відповідь отримується учнями внаслідок серйозної індивідуальної і колективної роботи. Тема проекту завжди більше, ніж навчальні завдання. Це проблема з реальною дійсністю, яка залишає учня віч-на-віч з текстом (як феноменом культури).

Навчання за цією системою здійснюється у три підходи:

- 1) 1–5 класи — перше знайомство з матеріалом, який вивчатиметься в наступних класах;
- 2) 6–10 класи — кожному класу відповідає певна епоха: первісність й античність (6 клас), середні віки (7 клас), нові часи (8 клас), XIX ст. (9 клас), XX ст. (10 клас);
- 3) 11 клас — осмислення всього, що вивчалось у попередні роки, але на рівні, що відповідає віку дитини.

Теми проектів обігруються в кількох варіантах:

- а) «*нотатки мандрівника*» («*листи*», «*щоденник*»), які пишуться від імені історичної особи або від першої особи — учасника мандрівки («Мандрівка Спартою та Афінами»);
- б) *ситуація рішення*, коли учень мусить зіграти роль певного історичного персонажа і відповідно до власних переживань прийняти рішення, яке має значення для подальшого ходу історії;
- в) *діалоги*, коли учень має можливість вести розмову з важливих світоглядних питань.

Значно частіше у практиці навчання в російській школі зустрічається використання проектного навчання як технології навчання, зорієнтованої не на інтеграцію фактичних знань, а на їх застосування і набуття нових (часом шляхом самоосвіти), зокрема при підготовці до складного нестандартного уроку. У цьому випадку проектне завдання подається учням за тиждень-два до уроку. Воно може бути індивідуальним або груповим. Звіт про виконання цього завдання заслуховується безпосередньо на уроці. Наприклад, вчитель СШ № 942 м. Москви Г. Балаян при підготовці до навчального семінару з теми «Світ на початку XX сто-

ліття» пропонує учням проект: виготовити рекламний проспекти типу: «Завітайте до нашого салону-крамниці», «Запрошуємо у подорож», «Товари нашої фірми» з метою розкрити економічні зміни, що спричинили зміну всього життя людини [1].

Російські вчителі О. Клименко та О. Подколзіна вважають, що проектна діяльність учнів має бути більш масштабною й охоплювати значний історичний період, наприклад, проект «XX століття: рік за роком» [7].

Узагалі російські дидакти визначають кілька типів проектів, що використовуються у шкільному навчанні. Беручи до уваги домінуючий у проекті метод, це:

- а) *дослідницькі проекти*, які цілком підпорядковані логіці дослідження і мають структуру, наближену або таку, що повністю відповідає справжньому науковому дослідженню (аргументація актуальності теми, визначення проблеми, предмета й об'єкта дослідження, окреслення завдань, методів дослідження, джерел інформації, методології дослідження, висунання гіпотез, визначення шляхів її рішення, обговорення отриманих результатів, їх оформлення);
- б) *творчі проекти*, які не мають детально опрацьованої структури діяльності учасників, вона лише накреслюється і розвивається відповідно до жанру і форми кінцевого результату (спільна газета, твір, відеофільм, драматизація тощо);
- в) *пригодницькі та ігрові проекти*, які також не мають чіткої структури, вона визначається під час опрацювання учасниками проекту ролей, зумовлених характером і змістом проекту (літературні персонажі, історичні особи, вигадані герої, які імітують офіційні та ділові відносини);
- г) *інформаційні проекти*, які зорієнтовані на збирання інформації, мають чітку структуру (мета, актуальність, методи отримання й обробки інформації, оформлення результатів та їх презентація);
- д) *практико-організаційні проекти*, спрямовані на вироблення конкретної програми дій, методичних рекомендацій та інші [11, С. 62–65].

Є. Полат у своєму дослідженні, присвяченому новим педагогічним технологіям, наводить приклад дослідницького проекту, розрахованого на 7 уроків, в якому простежується механізм підготовки і захисту проекту.

Практика використання методу проектів у навчанні історії в Україні

В Україні проектне навчання використовується переважно у вигляді методу самонавчання учнів як підготовчий етап для значущого в межах теми уроку. Вчитель історії рівненської гімназії Л. Червяцова постійно використовує різні види проектів, поєднуючи їх з іншими активними методами навчання: ігрові проекти, проекти як підготовка до дискусії,

творчі учнівські доробки (складання історичних задач, загадок, нестандартних запитань, віршів, інтерв'ю тощо), логічні вправи та асоціативне конструювання, ілюстроване проектування (карикатури, малюнки, прийоми «Створюємо музей», «Знімаємо кіно», «Вернісаж» тощо), пошуково-дослідницькі проекти (аналіз історичних джерел, додаткової інформації, ілюстративного матеріалу, написання есе, рефератів тощо), учнівські проекти як наочний зразок. Виконання учнями проектів сплановано вчителем таким чином, щоб охопити всіх учнів кілька разів на рік. За спостереженням Л. Червяцовой, це надало можливість протягом двох років застосування проектного навчання збільшити кількість учнів з високим рівнем навчальних досягнень з 20,3 % до 30,1 % [15]. За аналогічною схемою працює вчитель Калуської гімназії Івано-Франківської області О. Дороніна. Вона розпочинає впроваджувати проекти як ігрові та необов'язкові у 5-му класі, у 6–9-х — кожен учень має виконати обов'язковий щосеместровий творчий, інформативний або пошуковий проект, а у 10–11-му класах учні беруть участь в науково-дослідницьких проектах. Але небагато вчителів акцентують увагу саме на проектному навчанні. Так, вчителька гімназії № 5 м. Кіровограда Н. Грищенко регулярно використовує у своїй практиці проектне навчання [4]. Вивчаючи в одинадцятому класі в курсі історії України тему «Україна в умовах десталінізації (1956–1964 роки)» на повторювально-узагальнювальний урок учням дається проектне завдання: на аркуші з написом «Радянська Україна. 1962 рік» заповнити колонки «Про що писала газета?», «Про що газета мовчала?». У десятому класі по завершенні теми «Україна в боротьбі за збереження незалежності (1918–1920 рр.)» учні отримують проектні завдання: на основі аналізу історичних документів підготуватися до виступу від імені політичного діяча на Конгресі українських політиків (умовна дата 1923 рік). На конгрес запрошуються М. Грушевський, В. Винниченко, В. Липинський, Ф. Лизогуб, В. Голубович, С. Петлюра, М. Василенко, П. Христюк (це і є теми індивідуальних проектів). На конгресі розглядаються питання:

- 1) Якою повинна бути Українська держава за формою правління?
- 2) Політика якого уряду на початку ХХ ст. була ефективнішою?
- 3) Яких помилок хотілося б уникнути?
- 4) Чи можна було утворити єдиний антибільшовицький фронт?

Звіт про виконання проектних завдань відбувається на уроці-конгресі.

Учитель ЗОШ № 36 м. Житомира Л. Котенко також звертається до завдань, які за своєю сутністю є проектними. Її учні досконало вивчають біографії головних ватажків Коліївщини, щоб з часом з'явитися перед класом в їх образі і відповісти на будь-яке запитання класу або проаналізувати позиції і настрої козацьких полковників напередодні битви під Берестечком, стати учасником рольової гри — засідання козацької ради. Але вчитель не відокремлює завдання від того уроку, на якому від-

бувається захист, адже для учнів, що готували завдання, — це звіт про виконання проекту, а для більшості учнів класу — це лише джерело інформації, можливість перевірити власні знання тощо. Можна наводити багато прикладів, але всі вони здебільшого будуть підтвердженням визначених вище тенденцій. Різновидом проектного навчання є так звана технологія групової творчої справи.

А. Ремньова (ЗОШ № 6 м. Нова Каховка Херсонської області) використовує метод проектів для створення загального уявлення про історичний розвиток у новий період, на базі якого здійснюється подальше заглиблення у навчальний матеріал. Це проекти на зразок «Яким я бачу світ напередодні Другої світової війни?», «НЕП — джерела і причини» тощо. Учителі Бродівської гімназії ім. Івана Труша Львівської області В. Кметь та НВК № 30 м. Запоріжжя Є. Антонюк розглядають виконання учнями проектів як додатковий вид діяльності, спрямований на застосування школярами набутих знань та умінь, звідси й тематика проектів: «По кому подзвін?», «Пізнай свій рідний край» тощо.

Канадський досвід використання проектів у навчанні історії

Цікавий досвід організації проектної діяльності накопичено вчителем-методистом з Торонто (Канада) В. Курилів. Вона пропонує впроваджувати метод проектів паралельно з іншими методами навчання в різних класах, але з певною періодичністю, надаючи цій роботі системності. У своєму посібнику «Методика викладання історії» дослідник наводить принаймні три види проектів.

«Папка з газетними статтями»

Метою такого проекту є допомога учням знайти цікаву тему, привичати їх до селективного використання преси, привчити до обов'язкового ознайомлення з різними поглядами на проблему та різними джерелами, виробити критичне ставлення до преси.

Сутність проекту. Учні обирають тему (перелік може бути запропонованим) в межах курсу, що вивчається. Вибирають 10 статей з теми, причому не більше п'яти з однієї газети. Оформлюють папку:

- а) на титульній сторінці вказують тему, прізвище учня, вчителя, вміщують ілюстрацію;
- б) пишуть вступ, де визначають мету діяльності;
- в) статті з аналізом розміщують на аркушах (подається назва газети, дата, автор публікації, мета, з якою вона написана, характер статті (інформативна чи контраверсійна), джерела інформації автора, ступінь переконливості та збалансованості статті й власні судження щодо публікації;

- г) загальні висновки за проектом. Оцінювання. Максимальний бал — 100, з них 20 балів — титул, вступ, висновки; 20 балів — опис змісту; 40 балів — аналіз статей; 20 балів — стиль, грамотність та загальний вигляд роботи [9, С.181–183].

«Інтерв'ю з очевидцем»

Мета — ознайомити учнів з людиною, яка пережила історичну подію, довести, що історія жива і розгортається навколо нас, дати нагоду самостійно підготувати 10 запитань для інтерв'ю; ознайомити учнів з реальними подіями, дати можливість спілкуватися з представниками старшого покоління, навчитися підсумовувати зібрані факти; практикувати історичний підхід у пошуку інформації.

Завдання: написати статтю до газети на базі інтерв'ю з учасником історичної події в Україні (20-х — 30-х — 40-х — 50-х — 60-х роках). Виберіть один період.

Хід виконання: вибрати одну особу для інтерв'ю. Підготувати 10 запитань. Провести інтерв'ю. Проаналізувати зібрану інформацію. Придумати заголовок. Написати статтю.

Структура статті:

- вступ — представлення учасника та події;
- основна частина — подання конкретної інформації;
- підсумки.

Можливі теми: «Українізація», «Неп», «Великий голод», «Репатріація», «Життя в концтаборах» тощо. Оцінювання. Максимальний бал 100, з них 10 — підготовка (заголовок, питання, якість збору інформації), 25 — фактичний матеріал, 25 — виклад матеріалу, 25 — стиль, оригінальність, грамотність, 15 — ілюстрації та ініціативність [9, С.188–190].

«Опис історичного роману»

Мета — зацікавити учнів історією, навчитися оцінювати вплив історичних осіб та груп на життя людей, добувати відомості про історичні події з літератури, описувати історичні події, ідеї та постаті.

Сутність. Учні вибирають художній твір про історичні події, що вивчаються, і роблять його опис за визначеною структурою.

Структура опису:

- вступ: назва, рік і місце видання, обсяг, відомості про автора;
- зміст: історичний період, сюжет, головні дійові особи;
- основна частина: відображення у романі політичного, економічного, релігійного, військового життя та побуту з конкретними прикладами;
- критика: характеристика стилю, змісту, логіки викладу;
- висновки: загальне враження про книгу.

Оцінювання. Максимальний бал — 100, з них 10 — оформлення, 15 — вступ, 30 — історичний зміст, 15 — критика і висновки, 20 — загальна композиція опису, стиль і грамотність, 10 — логіка викладу [9, С.191–193].

Технологія групової творчої справи

Ще одним різновидом проектного навчання є технологія групової творчої справи. Ця технологія стала популярною у 80-ті роки завдяки методиці ленінградського педагога І. Іванова. В її основу покладено колективну творчу справу (КТС). Сам І. Іванов так характеризував КТС: «Сутність кожної справи — турбота про свій колектив, один про одного, про оточуючих людей, про далеких друзів. Справа ця — колективна, тому що здійснюється дітьми та старшими товаришами як їх спільна турбота. Справа ця — творча, колективна, тому що являє собою спільний пошук кращих рішень життєво важливих завдань, тому що здійснюється спільно, не тільки виконується, а й аналізується і замислюється, планується, оцінюється» [5, С. 3–4].

Важливе місце у методиці КТС посідає яскравий, емоційно насичений, колективно підготовлений захід (концерт, зустріч, «естафета»). Підготовка до цього заходу, його проведення й аналіз наслідків у загальних рисах визначають основу методики КТС. Починається підготовка КТС з колективної «розвідки» — пошуку теми, форми організації справи, визначення завдань і змісту та необхідного забезпечення. Результатом «розвідки» стають «збори-старт» — спільне засідання учнівського колективу, на якому узагальнюються пропозиції учнів, виробляється загальна лінія (фабула) сценарію, обирається рада справи, до якої входять керівники мікроколективів — груп, голова (режисер), сценарист або інші особи залежно від характеру справи, що організовується. Збори ухвалюють загальний план і коригують поділ учнів на мікроколективи — групи. Починається робота в групах. Згідно із загальним планом кожна група розробляє свій план і здійснює відповідну підготовку. Рада справи перевіряє готовність груп. Лише після цього відбувається підготовлений захід. Але робота не завершується. Кожна з груп готує звіт-аналіз, який заслуховується на «зборах-вогнику», де у невимушеній атмосфері кожен може висловити власну думку щодо проведеної справи. Думки учнів узагальнюються у вигляді конкретних рекомендацій, реалізацією яких і закінчується КТС. Таким чином, алгоритм організації та проведення КТС можна подати у вигляді схеми (див. рис. 2 на С. 16).

Відкинувши ідеологічні нашарування, деякі вчителі наприкінці 80-х років взяли методику І. Іванова за основу технології нестандартних уроків.

Разом з тим, сама назва технології потребує уточнення. Використання терміна «колективна справа» досить умовне, особливо коли йдеться про організацію яскравих пізнавальних заходів, які потребують від її учасників — учнів — здібностей, розвинених у більшості з них слабко. Основною ланкою в досягненні визначеної мети виступає мікроколектив (група), оскільки пропозиції щодо теми і форми справи подаються групами учнів, планування й підготовка також мають груповий характер,

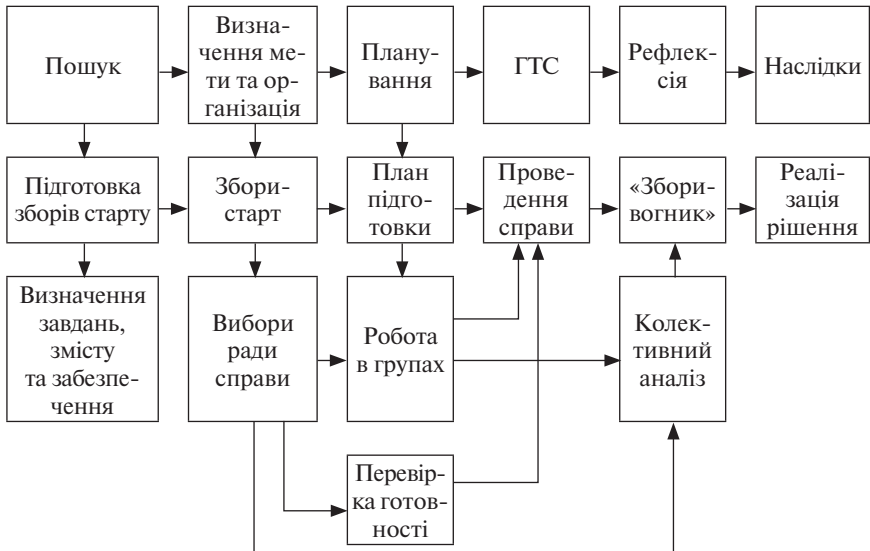

Рис. 2. Організація й проведення колективної творчої справи

кожна група виконує певну частину справи і, в першу чергу, свою роботу оцінює. Тому доцільно в назві технології вживати слово «групова», а не «колективна». Такий термін останнім часом вживається і в методиці виховної роботи.

Одразу зауважимо, що технологія групової творчої справи є досить специфічною. Вона використовується не на загальнодидактичному рівні або на рівні методики окремого предмета, а як технологія окремого виду діяльності, а саме — творчої діяльності учнів. Домінуючою метою її є розвиток або вивільнення (у визначенні Фергюсона) творчих здібностей школярів.

Робота за технологією групової творчої справи потребує великих витрат часу і неабияких організаційних здібностей вчителя, тому її використовують кілька разів на чверть або півріччя паралельно з іншими технологіями, спрямованими на формування знань, вмінь і навичок учнів.

Технологія групової справи, на відміну від інших технологій (в яких діяльність дітей ґрунтується на мотивах, пов'язаних із змістом і процесом навчання та соціальними мотивами обов'язку і відповідальності), базується більше на особистісних мотивах — прагненні до самоствердження та самовизначення. Через це в технології ГТС відкидається примус та відкрите нав'язування думки, тиск з боку вчителя. За учнями завжди зберігається право вибору форми заходу, сценарію, виду діяльності під час його підготовки.

Робота за технологією ГТС починається з діагностики потенційних можливостей учнівської групи (класу), тобто виявлення дітей, здатних

до виконання необхідної діяльності і схильних до цього, визначення кола інтересів учнів, наявності згуртованих груп. На основі результатів діагностики вчитель визначає такі види ГТС, які під силу здійснити конкретному класу.

Після цього починається копітка робота вчителя з непрямого введення учнів до технології ГТС, спрямована на те, щоб викликати у школярів інтерес до такого роду діяльності. Найкращий спосіб дати уявлення про ГТС — запросити учнів бути присутніми на уроці, підготовленому за цією технологією, а потім у загальних рисах розповісти про основні етапи роботи. Якщо безпосередня присутність учнів неможлива, її можна замінити яскравою розповіддю вчителя.

Наступний крок — надати учням можливість подумати над тим, які ГТС вони хотіли б здійснити, запропонувати їм перелік тем, що мають вивчатися найближчим часом (чверть, півріччя). Практика доводить, що доцільніше вводити учнів до технології ГТС наприкінці навчального року або чверті, коли вони мають час для обговорення і психологічної підготовки до роботи.

Як правило, пропозиції учнів щодо видів ГТС вкрай скупі: повторення розповіді вчителя чи тих видів роботи, що проводились у паралельних класах, або прямі запозичення з телевізійних передач. Тому, вислухавши учнівські пропозиції, вчитель пропонує власні варіанти, аргументуючи, чому саме цьому класу він радить провести ту чи іншу групову творчу справу.

Остаточне рішення про конкретні ГТС одразу не приймається. Учням надається час на осмислення нової інформації. На наступному уроці учні пропонують свій остаточний варіант, який і береться за основу перспективного планування.

У практиці використання технології ГТС існують й інші варіанти підготовчого етапу. Так, вчителька літератури школи № 205 м. Ленінграда Г. Камаєва у 80-ті роки започаткувала у школі традицію — вивчення окремих тем у формі літературної вітальні. Учні заздалегідь поділялися на групи. Кожна група обирала собі тему. Це означало, що ця група брала на себе відповідальність за підготовку сценарію й виконання головних ролей за темою, залучала до роботи і решту учнів класу. У цьому випадку вибір учнів обмежується переліком тем, а форма заходу визначається вчителем [14, С.100–102].

Інший варіант жорсткого планування — учням пропонується перелік тем і форм для визначення рейтингу, при цьому необхідно зробити відповідні позначки у таблиці.

Частіше зустрічається гнучке планування, коли чітко визначається перелік тем і пропонується орієнтовний набір форм. По завершенні першої ГТС колективно підбиваються підсумки, враховуються позитивні та негативні моменти проведеної справи, вибирається форма наступної.

Технологія групової творчої справи у навчанні історії

Розглянемо, наприклад, конкретну групову творчу справу — кінофестиваль за темою «Роки «застою» (1964–1985 рр.)» при вивченні розділу «СРСР. Відновлені та нові незалежні держави» із всесвітньої історії в XI класі.

Аргументація вибору: можливість виявити в учнів не тільки навчальні творчі здібності, а й літературні, музичні, образотворчі, ігрові і технічно-винахідницькі; наявність у класі таких учнів, що бажають виконувати творчі завдання у визначених галузях; наявність літератури, наочного матеріалу і технічних засобів для підготовки ГТС; достатній резерв часу (1–2 години всесвітньої історії, 3 години — історії України).

Сутність ГТС. Учні класу створюють три творчих об'єднання «кінематографістів». Вони, користуючись визначеним вчителем мінімумом джерел і додатковою літературою, складають сценарії документальних фільмів, які б розкривали роль Л. Брежнєва в партійному і державному житті країни. Учитель підбиває попередній підсумок: перевіряє готові сценарії і вносить корективи. Після цього учні беруться за створення фільму. Під «фільмом» у даному разі розуміють ілюстративний матеріал, що змінюється на екрані, супроводжується дикторським текстом та музичним оформленням (кадри діафільму, слайди, ілюстрації з книжок, окремі малюнки). Кульмінацією ГТС є фестиваль фільмів, на якому творчі об'єднання презентують фільми, демонструють їх і відповідають на запитання щодо змісту фільму та авторських інформацій. По завершенні обговорення члени журі висловлюють свої думки з приводу переглянутих фільмів та нагороджують за кращу режисуру, кращий сценарій, краще музичне оформлення.

Мета групової творчої справи:

- 1) розвивальна: виявляти літературні, музичні, художні здібності учнів; розвивати уміння учнів працювати з усіма доступними джерелами знань, самостійно відшукувати історичну інформацію за темою, порівнювати, пояснювати, аналізувати, узагальнювати й критично оцінювати історичні факти та діяльність осіб, спираючись на отримані знання, на основі альтернативних поглядів на проблеми; аргументовано на основі історичних фактів відстоювати власні погляди на проблеми, толерантно ставитися до протилежних думок, визначати помилки та прояви упередженості в міркуваннях, критично ставитися до тенденційної інформації; підсилювати наукову інформацію музичними та художніми засобами;
- 2) навчальна: розкрити характерні ознаки розвитку радянського суспільства в часи «застою», вплив тоталітарної держави на розвиток різних галузей суспільного життя в СРСР та роль Л. Брежнєва в подіях і процесах, що відбувалися;
- 3) ціннісні орієнтири: ідеали демократії: рівність, справедливість, особиста відповідальність за долю країни.

Технологія групової творчої справи спрямована на розвиток творчих здібностей учнів та на можливість, що надає для цього обрана форма організації навчання. Тому акцент мети може бути зроблений на розв'язанні різних видів творчих завдань і, відповідно, розвиткові різних видів творчих здібностей. Психолог В. Моляко визначає такі види творчості: наукова, керівна, ситуаційна, комунікативна [10, С. 8–10]. Форма кінофестивалю сприяє розвитку більшості з них: навчальної з елементами наукової, художньої (літературної, образотворчої, музичної, ігрової, комунікативно-керівної і технічно-побутової). До технологічної карти ГТС «Кінофестиваль» заносимо такі види діяльності: пізнавальну (спрямовану на отримання нових знань), творчу (спрямовану на створення нового), ціннісно-орієнтовну й організаційну. Технологічна карта — це поетапний запис технологічного процесу із визначенням конкретних дій, необхідних матеріалів, умов, стану підготовленості справи, форм контролю.

Перший етап — пошуковий. Він триває якнайменше 3–4 дні. На цьому етапі вчитель знайомить учнів у загальних рисах з темою, над якою учні мають працювати під час підготовки ГТС, та звертає увагу на її основні моменти. Попереднє ознайомлення з темою може бути здійснено не раніше, ніж на вступному до теми «СРСР. Відновлені та нові незалежні держави». Під час навчальних занять вчитель працює над визначенням напрямком ціннісної орієнтації, акцентуючи питання відповідальності особи за стан дорученої справи.

Враховуючи те, що вчителем вже проведено роботу щодо визначення форми заходу і підсилення мотивації участі в ньому учнів, наступним кроком є спільний перегляд наявної в школі літератури, ілюстративного матеріалу й технічних засобів. Разом з учнями вчитель визначає групи пошуку необхідної літератури і забезпечення ГТС. Він також постійно контролює діяльність кожної з груп. Учні пропонують можливі варіанти складу груп — творчих об'єднань. Визначаються термін підготовленості учнів та її критерії.

Другий етап — визначальний. На відміну від технології КТС, яка передбачає вирішення всіх питань на спеціально організованих зборах, за пропонованою технологією організаційні моменти вирішуються учнями і вчителем на перерві перед уроком або безпосередньо на уроці. На цьому етапі учні визначаються з тим, хто в яке творче об'єднання входить, хто його очолить, кого делегують у консультативну раду, а також які саме джерела будуть використані в роботі, за яким жанром фільм створюватиметься, які технічні засоби потрібні.

Кожна група отримує пізнавальне завдання:

1. На основі аналізу визначених джерел і літератури написати сценарій на 8–10 хвилин фільму (12–15 сторінок рукописного тексту звичайним почерком на аркушах формату А4), в якому відобразити такі

- основні моменти: усунення від влади М. Хрущова; «косигінська» реформа та її результати; падіння темпів економічного розвитку; суспільно-політичне життя; дисидентський рух; зовнішня політика.
2. Звернути увагу на роль, яку відігравала особа Л. Брежнєва в процесах, що відбувалися в країні. Подумати над проблемою відповідальності особи за справи, які вона виконує.

Третій етап — планування й виконання завдання. Учні розподіляють між собою ролі в межах групи. Після визначення жанру фільму і фабули сюжету кожен учень пише окрему частину сценарію, відповідно до завдання. Потім вони збираються разом, читають частини, які одразу ж коригуються. Остаточним доведенням сценарію займаються 1–2 учні-сценаристи. Тим часом «технік» — учень, який погодився відповідати за технічне забезпечення, — із діафільмів робить слайди, готує колажі для проєкції на екран. «Звуковий оператор» шукає необхідні музичні твори. Коли сценарій готовий, за роботу беруться диктори та актори, які репетирують ролі. «Звуковий оператор» працює над тим, щоб окремі музичні фрагменти поєднати в цілісну фонограму фільму, записати звукові цитати (фрагменти виступів Л. Брежнєва або інших діячів того періоду, записи опитування тощо). Учителю знайомиться із сценаріями, створеними групами, та, якщо необхідно, буває присутнім на репетиціях, які проводить кожна група окремо.

Для того, щоб фестиваль зацікавив усіх учнів, учителю слід потурбуватися про те, щоб фільми були різні за жанром, що здійснюється за допомогою консультування. Одинадцятикласники досить оригінальні у виборі жанру фільму. Наприклад, в одному класі перша група створила фільм у жанрі некрологу, взявши за основу офіційний некролог та повідомлення про смерть Л. Брежнєва і розширивши його введенням нових фактів, передавши власне ставлення до тексту за допомогою музичного супроводу — спеціально записаного музикантами-професіоналами попурі музичного офіціозу періоду застою.

Друга група побудувала фільм на розходженні між словом і справою. «Слово» (дівчина, одягнута в червоне — «червоне слівце»), користуючись звуковими цитатами Л. Брежнєва, намагалася продемонструвати успіхи радянського суспільства, а «Справа» (дівчина в чорному) наводила факти, що свідчили про неправдивість «Слова».

Третя група створила фільм на зразок телепередачі «Табу», де одні намагалися довести позитиви в розвитку СРСР у 60–80-х роках, а інші — негативи, користуючись ілюстративним матеріалом і поєднуючи таким чином елементи ігрового й документального кіно.

Четвертий етап — проведення фестивалю. Фестиваль можуть вести спеціально підготовлені ведучі або вчитель. Сценарій його нескладний. Ведучі вводять учасників у суть теми і пізнавального завдання. Надають слово представникам творчих об'єднань. Ті пояснюють свій вибір жанру,

матеріалу, акцентів і демонструють свою роботу. Поки до презентації і демонстрації готується наступне творче об'єднання, попереднє відповідає на запитання до фільму. Важливим аспектом фестивалю є наявність журі. Воно може бути обрано з учнів класу, але це часто призводить до звинувачень у необ'єктивності. Тому краще запросити до журі нейтральних, але зацікавлених людей — тих, до кого зверталися по допомогу: вчителів, бібліотекаря, батьків. Крім того, непогано запросити учнів з паралельного класу (або повторити для них фестиваль). Це дасть їм уявлення про ГТС, спонукатиме до роботи за цією технологією, познайомить з навчальним матеріалом, поданим у незвичній формі, і сприятиме його кращому засвоєнню. А учасники фестивалю відчують вагомість самовираження, адже їх досягнення вийшли за вузькі межі класу і стали надбанням всієї паралелі.

П'ятий етап — аналітичний. Це — самоаналіз діяльності творчих об'єднань і колективна оцінка. Його доцільно проводити на початку наступного уроку, тому що одразу після яскравого, емоційно насиченого заходу учні перебувають під його впливом і не здатні повною мірою проаналізувати власні дії. Потрібен деякий час для осмислення. Аналіз здійснюється за схемою, визначеною технологічною картою (див. таблицю) [3].

Технологічна карта ГТС

(* — визначаються, виходячи з конкретних умов)

Види діяльності	9–1 березня	12 березня	12–18 березня	19 березня	21 березня
	Пошук	Визначення	Планування Виконання	ГТС Захист	Аналіз
1	2	3	4	5	6
Пізнавальна	Попереднє ознайомлення з темою	Визначення пізнавального завдання	Виконання пізнавального завдання	Звіт про виконання пізнавального завдання	Самооцінки та оцінки виконання пізнавального завдання
Творча	Визначення наявного кола і пошук		Аналіз		
Навчально-пошукова	Історичних джерел і необхідної літератури	Основного кола джерел	Джерел і літератури, узагальнення		Глибини і критичного осмислення джерел і літератури

1	2	3	4	5	6
Художня	Ілюстра- тивного матеріалу	Характеру ілюстра- тивного матеріалу	Створення сценарію, добір ілюст- ративного і музичного супрово- дження	Демон- страція ілюстра- тивного матеріалу і музичне супрово- дження	Ілюстра- тивного матеріалу, музичного супрово- дження і виконан- ня ролей
Технічно- побутова	Технічних засобів	Способу проекту- вання зоб- раження	Технічне забезпе- чення	Вико- ристання технічних засобів	Технічного забезпе- чення
Комуніка- тивно- керівна	Створення пошукових груп	Формуван- ня творчих об'єднань і ради справи	Розподіл ролей у групах, організація взаємодії	Взаємодія учнів у групі і груп між собою	Керівниц- тва гру- пою, роз- поділу й виконан- ня ролей, взаємодії
Ціннісно- орієнтовна	Звернення до пробле- ми через пізнавальне завдання		Відобра- ження проблеми у сценарії	Акценту- вання цін- нісних орієнтирів	
Організа- ційна				Проведен- ня фести- валю	
Консульта- ції вчителя	Про на- прямки пошуку	Про жанри фільмів та обов'язки виконавців	Про фактичний матеріал		Допомоги вчителя
Підготовка приміщення	Визначен- ня умов: • затем- нення; • сценічне місце	Ознайом- лення учнів з при- міщенням	Перевірка приміщен- ня, організа- ція чергу- вання	Оформлен- ня при- міщення	Підготов- ки при- міщення
Додаткові умови	Здвоєні уроки. Велика пер- ерва перед уроком	*	*		Урахуван- ня додат- кових умов

1	2	3	4	5	6
Залучення вчителів	Літератури, образотворчого мистецтва, музики	Консультації	Запрошення на фестиваль	Робота в журі	Ефективності допомоги вчителів
Залучення батьків	Які можуть допомогти з літературою, музикою	*	Запрошення на фестиваль		
Залучення окремих учнів	Які можуть допомогти з літературою, музикою	*	Запрошення на фестиваль		
Критерії оцінки	Отримання необхідної літератури	Визначення кола учасників і жанру фільму	Готовність сценарію, ілюстративного матеріалу й учасників	Спосіб подання матеріалу, захист власної позиції	Роботи групи за показниками технологічної карти
Форма контролю	Усний звіт представників групи	Письмова інформація керівників груп	Перевірка сценаріїв, репетиції по групах	Перегляд готових робіт	Усний звіт

Наведена технологія групової творчої справи є прикладом гнучкої технології. Це означає, що вона може бути відтворена вчителем в основних рисах, але має бути пристосована для конкретного учнівського колективу та особистих якостей і уподобань.

Потенційні можливості методу проектів

Як система навчання проектне навчання перебуває у безпосередньому зв'язку з лабораторною системою, тому містить у собі більшість сильних і слабких моментів останньої. У сучасній практиці навчання історії метод проектів виступає не як самостійна система, а як її елемент. Це знімає деякі критичні зауваження, пов'язані з універсалізацією проектного навчання як єдиного шляху навчання, і «пом'якшує» деякі недоліки, що виникають у процесі організації роботи за методом проекту, оскільки вони можуть виправлятися іншими елементами системи.

Серед сильних сторін проектного навчання слід відзначити його зорієнтованість на розвиток у учнів умінь самостійно здобувати знання,

орієнтуватися в інформаційному просторі, формувати критичне мислення. Метод проектів завжди передбачає розв'язання будь-якої проблеми, пов'язаної з використанням різноманітних методів, форм (індивідуальної, парної, групової) і засобів навчання, а також — інтегрування знань і умінь з різних галузей знань.

Проте проектне навчання не є найкоротшим шляхом отримання знань. Воно вимагає великих витрат навчального часу та неабиякої кваліфікаційної підготовки вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балаян Г. В.* Метод проектов на уроке истории // Школьные технологии. — 1997. — № 1. — С. 116–119.
2. *Баханов К. О.* Навчання історії за проектною системою // Історія в школах України. — 2000. — № 3. — С. 33–37.
3. *Баханов К.* Технологія групової творчої справи в навчанні історії в школі // Історія в школах України. — 2000. — № 1. — С. 23–29.
4. *Грищенко Н. А.* Особистісно-орієнтований підхід до викладання історії. — Кіровоград, 1998. — 18 с.
5. *Иванов И. П.* Энциклопедия коллективных творческих дел. — М.: Педагогика, 1990. — 207 с.
6. *Килпатрик В.* Воспитание в условиях меняющейся цивилизации / Пер. с англ. — М.: Новая Москва, 1930. — 176 с.
7. *Клименко А. В., Подколзина О. А.* Проектная деятельность учащихся // Преподавание истории в школе. — 2002. — № 9. — С. 69–78.
8. *Курбатов Р.* История — это факты, которые обрели смысл. Но школьный курс — по-прежнему лишь перечень событий и дат // Первое сентября. — 1999. — № 30. — С. 6.
9. *Курилів В.* Методика викладання історії: Навчальний посібник. — Львів, Торонто: Світ, 2003. — 248 с.
10. *Моляко В. А.* Психология решения школьниками творческих задач. — К.: Рад. школа, 1983. — 56 с.
11. *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования* / Под ред. Е. С. Полат. — М.: Изд. Центр «Академия», 1999. — 224 с.
12. *Онопрієнко О. В.* Сутнісні ознаки методу проектів: історичний аспект // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати. Практико-зорієнтований збірник. — К.: Видав. «Департамент», 2003. — С. 114–119.
13. *Творческие проекты учащихся V–IX классов общеобразовательных школ* / Под ред. В. Д. Симоненко. — Брянск, 1996. — 238 с.
14. *Щукина Г. И.* Роль деятельности в учебном процессе. — М.: Просвещение, 1986. — 144 с.
15. *Червяцова Л. М.* Використання методу проектів як засіб оптимізації історичного мислення. — Рівне, 2005. — 8 с.

Володимир Ницета

ЖИТТЄТВОРЧІ ПРОЕКТИ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ

Метод проектів в історичному аспекті

Метод проектів як метод планування доцільної (цілеспрямованої) діяльності у зв'язку з вирішенням навчальних завдань в реальних життєвих обставинах почав складатися наприкінці XIX ст. у США як «метод проблем». Він розвивався у педагогічних поглядах та експериментальній роботі Джона Дьюї в межах гуманістичного напрямку у філософії та освіті. Сам термін «метод проектів» уперше з'явився в 1908–1910 рр. у звітах масачусетських шкільних органів і був запозичений з агрономічної літератури. У методи проектів містилися ідеї побудови навчання на активній основі, через доцільну діяльність учнів, у співвідношенні з особистим інтересом. В основі методу проектів лежать концепції навчання шляхом «дії» та «вільного виховання». Девізом Дж. Дьюї стала спроба допомогти учням розвинути свої здібності завдяки співпраці над певною проблемою за умови колективного пошуку й створення колективного проекту. Надзвичайно важливо було показати дитині її особисту зацікавленість у здобутті знань, де і яким чином вони можуть їй знадобитись у житті. Учні набували досвіду й знань у процесі планування й реалізації практичних завдань, які протягом навчання поступово ускладнювалися.

Одному з послідовників Дж. Дьюї — професору В. Кілпатрику вдалося вдосконалити систему роботи над проектами, теоретично обґрунтувати метод, виходячи з принципу «виховання є життя, а не підготовка до життя»; запропонувати першу класифікацію проектів (проекти створювані, споживчі, проекти розв'язання проблем, проекти-вправи). Під проектом у той час мався на увазі цільовий акт діяльності, в основі якого лежить інтерес дитини.

Професор С. Коллінгс також теоретично обґрунтував метод проектів, пропонував для змістового наповнення шкільної діяльності дітей цікаві й плідні сторони їхньої життя; запропонував власну класифікацію проектів (ігрові, проекти розповідей, екскурсійні, трудові); його книжка «Досвід роботи американської школи з методу проектів» дає узагальнюючий огляд досвіду викладання за методом проектів у досвідній школі протягом чотирьох років.

Встановлення Радянської влади в Росії та Україні, ліквідація старої системи освіти та її розбудова на нових марксистських засадах унеможливила

використання методів навчання, що панували в старій дореволюційній школі. Новою формою організації навчального процесу стала комплексна система навчання, у якій були такі складові: урахування природи дитини, її інтересів і потреб; визначення специфіки засобів опанування знань; встановлення багаторівневих зв'язків між знаннями та життям; складна система залежності між розвитком дитини та знаннями, які вона одержує; обґрунтування специфічного місця та ролі вчителя в процесі навчання. Був запропонований принципово новий підхід до визначення основ змісту шкільної освіти, створені програми, побудовані на нових методичних засадах, введена студійна система навчання.

На початку 20-х років ХХ ст. у Росію та в Україну прийшов метод проектів як результат дидактичних пошуків ряду експериментальних шкіл щодо активізації навчальної роботи, зв'язку навчання з життям і виробництвом, здійснення трудового виховання учнів. Метод проектів став не лише однією з основних форм організації навчання у вітчизняних школах, а й визначав зміст усієї шкільної роботи. Але, попри те, що цей новий метод навчання знайшов підтримку в учителів, він запроваджувався в школах без належного методичного забезпечення, теоретичного осмислення та експериментальної перевірки. Уже перший досвід його застосування виявив певні проблеми й ускладнення: зменшення ролі вчителя в навчальному процесі, неекономне витрачання навчального часу, відсутність в учнів достатньої мотивації для такого типу навчання. Через це постановою ВКП(б) 1931 року «Про навчальні програми й режим у початковій і середній школі» метод проектів було засуджено й заборонено. Українська школа перетворилася на авторитарну, репродуктивно-орієнтовану, з панівною стандартизацією й уніфікацією засобів, форм і методик навчання.

У радянські часи проектна діяльність учнів була витіснена за межі уроку, зустрічалася переважно в позакласній гуртковій роботі. Наприкінці 80-х років відлуння проектної системи спостерігається в технології колективних творчих вправ (комунарська методика І. Іванова). З середини 90-х років метод проектів знову починає привертати до себе увагу педагогів російських та українських шкіл [3; С. 77].

У зарубіжній педагогіці метод проектів також піддавався критиці як неспроможний забезпечити високий рівень теоретичних знань учнів з основ наук, проте в багатьох американських та європейських школах проектна система навчання користується популярністю і вважається міцною складовою освіти.

Метод проектів як педагогічна технологія

З часом метод проектів пройшов стадію еволюційних змін. Поставши з ідеї вільного виховання, сьогодні він стає інтегрованим компонентом досить розробленої та структурованої системи освіти. Але сутність

методу проектів майже не змінилася. Аналіз літератури з теми дозволяє зробити певні висновки щодо методу проектів з точки зору понять «метод», «методика», «технологія».

У психолого-педагогічній літературі поняття «педагогічна технологія» має понад 300 формулювань. Автори навчально-методичного посібника «Освітні технології» пропонують визначення, згідно з яким педагогічна технологія розглядається як «системний метод планування, застосування й оцінювання всього процесу навчання й засвоєння знань шляхом обліку людських і технічних ресурсів і взаємодії між ними для досягнення найефективнішої форми навчання». Це закономірне функціонування системи «педагог — середовище — учень» у визначених умовах навчання [26, С. 22]. За визначенням О. Пометун і Л. Пироженко, педагогічна технологія — «комплекс, що складається із запланованих результатів; засобів оцінки для коригування та вибору оптимальних методів, прийомів навчання для конкретної ситуації; розробленого вчителем на цій основі набору моделей навчання». Це коригування системи «планування результатів — блок мотивації та організації учнів — дія засобів навчання (процес навчання) — блок контролю якості засвоєння» [31, С. 26]. Технологію від методики відрізняють два моменти: гарантія кінцевого результату й проектування майбутнього навчального процесу. Технологія, на відміну від методики, не припускає варіативності, із неї не можна викинути якісь елементи [31, С. 26]. Педагогічна технологія — «це проект і реалізація системи послідовного розгортання педагогічної діяльності, спрямованої на виховання вільної, відповідальної особистості як суб'єкта й проектувальника життя». Вона розробляється «на основі конкретної філософії, методології освіти, в основі яких — цільові установки, зорієнтовані на очікуваний результат» [10, С.10].

Метод — це сукупність операцій оволодіння певною сферою практичного чи теоретичного знання, тією чи іншою діяльністю; це шлях пізнання, спосіб організації процесу пізнання. Є. Полат писав, що якщо ми говоримо про метод проектів, то маємо на увазі саме спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми (технологію), яка має завершитися досить реальним, практичним результатом [30, С. 2]. За визначенням С. Сисоевої, метод проектів є однією з педагогічних технологій, «яка відображає реалізацію особистісно орієнтованого підходу в освіті (саме педагогічною технологією, хоча у назві технології використовується слово «метод») і сприяє формуванню уміння адаптуватися до швидкозмінних умов життя людини постіндустріального суспільства» [34, С. 126]. Думку цих відомих педагогів щодо технологічності методу проектів поділяють І. Єрмаков [9, С. 44–45], Ю. Загуменнов, Л. Шелкович, Г. Шварц [11, С. 17], Г. Столяренко, О. Дем'яненко [35, С. 3–4], Г. Ісаєва [14, С.6], І. Зозюк [12, С. 6], С. Клепка [7, С. 20],

І. Гусь, І. Калмикова [6, С. 9]. Тому далі, говорячи про метод проектів, ми матимемо на увазі педагогічну технологію.

В «Українському педагогічному словнику» подано визначення, згідно з яким метод проектів є організацією навчання, «за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань-проектів» [5, С. 205]. Але будь-яке визначення буде неповним з точки зору сутнісних ознак методу проектів. Якщо доповнити його думками науковців і педагогів-практиків, то утвориться така номенклатура сутнісних ознак методу проектів:

- самостійна діяльність учнів (індивідуальна, парна або групова), яку вони виконують упродовж визначеного відрізка часу;
- розв'язання проблеми, яка передбачає використання різноманітних методів, засобів навчання, інтегрування знань, умінь із різних галузей науки, техніки, творчості;
- «відчутність» результатів виконання проекту (якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична — конкретний результат, готовий до впровадження);
- використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів [26, С.150];
- не пасивне, а активне сприйняття «навчання через дію»;
- зміщення акцентів у діяльності з формального запам'ятовування на активне мислення;
- застосування «принципів» (загальнодидактичних або частковометодичних) лише за необхідності (мається на увазі їх доцільність у конкретних ситуаціях проектування) [21, С. 477];
- планування доцільної (цілеспрямованої) діяльності у зв'язку з вирішенням якого-небудь навчального шкільного завдання в реальних життєвих обставинах [16, С. 353];
- проблематичний акт, приведений у виконання до кінця в його природній установці [33, С. 403];
- творча діяльність, проблемна за формою представлення матеріалу, практична за формою його застосування, інтелектуально насичена за змістом, яка відбувається в умовах постійного конкурсу думок (І. Зимня) [10, С. 14];
- орієнтування учня на актуалізацію наявних знань і набуття нових для активного включення в проектувальну діяльність у соціокультурному середовищі [37, С.1];
- розвиток пізнавальних, творчих навичок і вмінь, що потребують самостійного конструювання знань та орієнтації в інформаційному просторі [2, С.1];
- практика особистісно орієнтованого навчання, що враховує в процесі навчання конкретного учня, його вільний вибір та особисті інтереси [35, С. 3];

- не інтеграція фактичних знань, а застосування знань і набуття нових, часом шляхом самоосвіти [11, С.16];
- не тільки набуття учнями нових знань, а й освоєння способів діяльності;
- обов'язкова презентація отриманих результатів [36, С. 1].

Виходячи із сутнісних ознак методу проектів, спробуємо логічно сформулювати основні вихідні положення проектування як діяльності.

Є. Кагоров і М. Чанова виділяють такі принципи методу проектів:

- 1) активності у виборі завдання та його опрацюванні;
- 2) життєвого, практичного характеру проекту, його суспільно-корисної установки;
- 3) інтересу учнів до роботи;
- 4) поєднання теорії з практикою, знань і навичок;
- 5) здатності проекту породжувати в процесі роботи нові [15, С. 412];
- 6) спроможності втілення проекту;
- 7) самостійності;
- 8) творчості;
- 9) колективної діяльності [36, С. 5].

Метод проектів як педагогічна технологія складається з певної кількості кроків-операцій, які виконують відповідні завдання. Метою й завданнями методу проектів є:

- 1) створити умови під час освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проектної діяльності учня;
- 2) навчити учнів здобувати знання самостійно, застосовувати їх для розв'язання нових пізнавальних і практичних завдань;
- 3) сприяти учневі в здобутті комунікативної компетентності, тобто здатності працювати в групах, рольової компетентності, тобто спроможності виконувати соціальні ролі;
- 4) розширити коло спілкування дітей, знайомити їх з іншими культурами, різними точками зору на одну проблему;
- 5) сприяти розвиткові умінь учнів користуватися дослідницькими прийомами (оперувати інформацією, висувати гіпотези, робити висновки тощо) [26, С. 150–151];
- 6) стимулювати інтерес учнів до визначеної проблеми, прагматичну зацікавленість до практичного застосування отриманих результатів;
- 7) формувати прогностичні уміння й навички учнів;
- 8) сприяти створенню соціально значущих ситуацій у процесі живого спілкування дитини з оточенням і через це впливати на психологічний розвиток учня [34, С. 26];
- 9) озброїти дитину інструментарієм для вирішення життєвих проблем, пошуку й досліджень у життєвих ситуаціях [29, С. 489];

- 10) формувати спеціальні й загальнокультурні знання та вміння учнів;
- 11) стимулювати ініціативність, рішучість, навички співробітництва;
- 12) розвивати логічне мислення [12, С. 6].

Розмаїття цілей і завдань проектування свідчить про його поліфункціональність. Розробляючи концептуальні положення методу проектів, М. Чанова виділяє такі його функції:

- 1) пізнавальну (під час проектування учні здобувають нові знання та вміння);
- 2) ціннісно-орієнтаційну (спрямованість діяльності людини на певні цінності називається ціннісною орієнтацією);
- 3) комунікативну (навички спілкування в групі, необхідність презентувати результати діяльності з проектування);
- 4) практичну (діяльнісний аспект проектування);
- 5) функцію гуманізації (особистість учня стає епіцентром діяльності вчителя);
- 6) критеріально-оціночну (зовнішнє оцінювання, оцінювання вчителем, цінування учнями відбувається за встановленими заздалегідь критеріями) [36, С. 5].

Логіка принципів, поліфункціональність за призначенням, спроможність виконати низку важливих цілей і завдань — усе це свідчить про цінність методу проектів, яка полягає ще й у тому, що він є:

- знаряддям, яке підпорядковує всі педагогічні теорії основному фактору виховання — дії;
- життєвою педагогічною технологією;
- таким, що відповідає конкретним потребам доби;
- зверненням до дійсних фактів сучасності;
- корисним;
- засобом формування в учнів умінь планувати роботу, цінувати час, працю, розраховувати сили;
- засобом розвитку умінь учнів спостерігати, перевіряти себе в ході роботи, правильно оформлювати звітність [21, С. 467];
- напрямом потенційної професії учня;
- фактором розвитку ініціативи при активній діяльності [25, С. 115];
- засобом створення умов для творчої самореалізації учня;
- інструментом підвищення мотивації учнів для отримання знань;
- алгоритмом набуття учнями досвіду вирішення реальних проблем з огляду на майбутнє самостійне життя, які проектують у навчанні [14, С. 8];
- технологією, що має мотиваційну спрямованість і розвивальне значення [6, С. 8];

- засобом формування в учнів самоосвітніх компетентностей [20, С.80];
- сприянням розвитку в учнів самосвідомості;
- засобом формування умінь і навичок, які істотно підвищують адаптивність учнів для сучасного життя [34, С. 31].

М. Чанова називає однією з ознак методу проектів його алгоритмізованість [36, С. 1]. Метод проектів як педагогічна технологія має певну структуру, яка за своєю сутністю відбиває загальну логіку проектної діяльності. Відомий український філософ С. Кримський пропонує такий підхід до визначення логіки проектної діяльності [18, С. 11].

Логіка проектної діяльності

№	Етапи	Зміст роботи
1	Предиктор (комплекс умов розв'язання певного класу проблем, настановчо-нормативний опис із смислу та «дерево цілей»)	Предиктор характеризує повний предметний процес, що є джерелом проблемних ситуацій і виявляє ступені свободи в оперуванні можливостями їх розв'язання. Він фіксує вихідний стан світу завдань проекту, критерії їх осмисленості, містить опис наявних засобів, типу побудов і міркувань, передбачає вибір розрахунків значень умов, оцінки забезпечення цілей ресурсами
2	Структурно-номологічна схема, її емпірична карта (у вигляді теорії або окремих теоретичних орієнтирів; у вигляді програмних настанов)	Структурно-номологічна схема репрезентує ті закономірності та закони, які дозволяють оперувати ідеальними об'єктами на зразок реальних. Вона визначає режим проектування, його процесні показники, ліміти застосування теоретичних ідеалізацій. Вона задає систему вимірюваних ситуацій, розкриває прогностично-аналітичний потенціал моделей реалізації проекту
3	Проектор чи формотворювач (ієрархізована система поетапних дій)	Це процедурно-алгоритмічна частина проекту, що становить механізм його здійснення, сферу поєднання інформаційних і предметно-діяльних технологій, які визначають реалізованість проектування. Він задає певні операції та фіксує сподівання, які пов'язані з переходом їх у результат; пов'язує порядок операцій із термінами виконання проекту, розподіленням функцій управління та виконавчими актами
4	Варіативне поле можливих реалізацій з блоками контролю та оцінки	Етап виступає як множина варіантів здійснення проектування, передбачає показники практичного застосування та інші ціннісні критерії (чи критерії якості проекту)

Автори навчально-методичного посібника «Освітні технології» виділяють етапи методу проектів. Подібна структура ілюструє технологічність методу проектів:

1. Підготовка (визначення теми й мети проекту).
2. Планування:
 - а) визначення джерел, засобів збору, методів аналізу інформації, засобів представлення результатів;
 - б) встановлення критеріїв оцінки результату й процесу.
3. Збирання інформації (спостереження, робота з літературою, анкетування, експеримент).
4. Аналіз (аналіз результатів, формулювання висновків).
5. Подання й оцінка результатів (усний, письмовий звіт, оцінка результатів і процесу дослідження) [26, С. 154–155].

І. Іонова, виділяючи етапи проектування, акцентує увагу на діяльній аспект і пропонує таку структуру методу проектів:

- адекватне бачення й усвідомлення проблеми та формування конкретної задачі;
- аналіз вихідних даних, умов, індивідуальних особливостей та ін.;
- висунування й обґрунтування гіпотези;
- матеріалізація гіпотези, плану дій, підведення висновків, оцінка результатів [13].

С. Сисоєва виділяє етапи методу проектів, розмежовуючи діяльність учителя та учнів, і пропонує такі кроки діяльності з проектування:

- вибір теми проекту (у межах визначеної тематики), його типу, кількості учасників;
- учителеві необхідно продумати можливі варіанти проблем;
- проблеми висувуються учнями за допомогою вчителя (запитання, ситуації тощо);
- розподіл задач по групах, обговорення можливих методів дослідження, пошуку інформації, творчих рішень;
- самостійна робота учасників проекту щодо вирішення індивідуальних чи групових дослідницьких, творчих задач;
- захист проектів; колективне обговорення, експертиза, оголошення результатів зовнішньої оцінки, формулювання висновків [34, С. 30–31].

П. Мудров, досліджуючи проектну діяльність, акцентує увагу на важливості підготовчих її ланок (кроки 1–6), тому в структурі методу проектів виділяє такі етапи:

1. Обґрунтування проекту (соціальне, економічне, педагогічне).
2. Налаштування (готовність учнів виконати проект).
3. Вибори проекту (свідомість учнів).
4. Встановлення цілей (сердечний цільовий акт).

5. Виявлення реальних можливостей.
6. Планування роботи й організація учнів.
7. Виконання проекту.
8. Облік роботи [24].

Оскільки застосування методу проектів потребує багато часу, серйозної, ґрунтовної підготовки, технологія проектування почала асоціюватися з формами позакласної роботи з навчальних предметів.

Реалії сучасного навчально-виховного процесу свідчать про можливість ефективного застосування методу проектів у межах класно-урочної системи. Аналіз літератури з методу проектів дозволяє визначити інтегровану структуру роботи з проектування. Виходячи з тези, що метод проектів є особистісно зорієнтованою педагогічною технологією ([34], [6, С.8], [11]), доцільно запропонувати модель, яка демонструє логічний, умотивований зв'язок між етапами методу проектів та етапами особистісно зорієнтованого уроку (рис. 3).

Рис. 3. Співвідношення етапів методу проектів та особистісно зорієнтованого уроку

Метод проектів варто розглядати як колективну творчу діяльність. Подібні моделі навчання вже існували в практиці шкіл. У 80-ті роки користувалася популярністю технологія колективної творчої справи (КТС) (методика ленінградського педагога І. Іванова). В основі технології КТС — підготовка, проведення та аналіз яскравого, емоційно насиченого, колективно підготовленого заходу (концерту, зустрічі, «естафети»). Уся робота була організована за логікою проектного навчання.

Останнім часом у методиці виховної роботи вживається термін «групова творча справа» (ГТС). Вважається, що доцільно використовувати слово «групова», а не «колективна», оскільки на всіх ланках роботи (визначення мети, теми, форми ГТС; планування діяльності; підготовка

заходу; проведення ГТС; аналіз, оцінювання) діє мікроколектив (група). К. Баханов зазначає, що технологія ГТС використовується не на загальнодидактичному чи частково-методичному рівнях, а на рівні «окремого виду діяльності, а саме — творчої діяльності учнів» [3, С. 92]. За своєю сутністю технологія ГТС — це одна з форм реалізації методу проектів, а власне проектом виступає дискусія, театралізована гра, конференція, фестиваль тощо. Технологія ГТС відрізняється від інших педагогічних технологій мотиваційною спрямованістю: вона базується на особистісних мотивах — прагненні учнів до самоствердження та самовизначення. Варто зазначити, що використання методу проектів було обмеженим, оскільки це вимагало створення відповідних умов, серед яких О. Паламарчук визначає такі:

- орієнтація на узагальнену цілісну діяльність учнів;
- підхід до навчання як до технологічного процесу, гри, дискусії, проблемного пошуку;
- визначення не тільки логіко-змістової сторони діяльності (мета, єдність викладання й уміння), а й її послідовності, наступності, самостійності;
- утворення макро- і мікрогруп (постійних і тимчасових) як форми комунікативної діяльності, що сприяє гармонізації інтересів особистості та колективу учнів у цілому;
- формування та розвиток соціального досвіду учнів [27, С. 60].

Оцінювання проектної діяльності

Дуже важливо визначити параметри зовнішнього оцінювання проектів. Для конкретного проекту необхідно зазначити перелік критеріїв оцінювання й заздалегідь оголосити їх учням на перших етапах проектування. Дослідники технології проектування пропонують такі параметри зовнішнього оцінювання проектів:

- значущість та актуальність порушених проблем, їх адекватність тематиці, що вивчається;
- коректність використаних методів дослідження та методів обробки отриманих результатів;
- активність кожного з учасників проекту згідно з його потенційними індивідуальними можливостями;
- колективний характер рішень, що приймаються (за умови групового проекту);
- характер спілкування та взаємодопомоги, взаємодоповнюваність учасників проекту;
- необхідна й достатня глибина проникнення в проблему; залучення знань з інших галузей;
- доказовість прийнятих рішень, уміння аргументувати свої висновки;

- естетика оформлення результатів проведеної роботи;
- уміння відповідати на запитання опонентів, лаконічність та аргументованість відповідей кожного з членів групи [30, С.6–7];
- соціальна значущість проекту (важливість результатів роботи для розвитку соціальної взаємодії між учасниками проектування, формування рольової поведінки, подальшого впровадження в соціумі) [10, С. 17].

За допомогою зовнішньої оцінки проектів можна відстежувати їх ефективність, збої, необхідність своєчасної корекції. Характер цієї оцінки багато в чому залежить від типу, теми, змісту проекту, умови проведення. Якщо це дослідницький проект, то він обов'язково включає етапність проведення, причому успіх усього проекту залежить від правильно організованої роботи на окремих етапах.

Результати проектування мають бути певним чином оформленими. Виникає необхідність окремого визначення критеріїв оцінювання оформлення й виконання проекту:

- реальність, практична спрямованість і значущість роботи;
- обсяг і повнота розробок, самостійність, підготовленість до публікації;
- рівень творчості, оригінальність розкриття теми, підходів, пропонувананих рішень;
- аргументованість пропонувананих рішень, підходів, висновків, повнота бібліографії, цитування;
- якість запису: оформлення, відповідність до стандартних вимог, рубрикування й структурування тексту, якість ескізів, малюнків, повнота рецензій.

Наскільки б якісно не був оформлений проект, дуже важливо якісно його презентувати, захистити. М. Чанова пропонує такі критерії оцінювання захисту проекту:

- якість доповіді: композиція, повнота представлення роботи, підходів, результатів, аргументованість, об'єм тезаурусу, переконливість і переконаність;
- обсяг і глибина знань з теми (предмета), загальна ерудиція, міжпредметні зв'язки;
- педагогічна орієнтація: культура мовлення, манера, використання наочності, відчуття часу, імпровізаційний початок, утримання уваги аудиторії;
- відповіді на запитання: повнота, аргументованість, дружність, прагнення використовувати відповіді для успішного розкриття теми й сильних сторін роботи;

- ділові й вольові якості доповідача: відповідальність, прагнення досягнути високих результатів, готовність до дискусії, здатність працювати з переваженням, доброзичливість, контактність [37, С. 3].

Учнівські проекти доцільно оцінювати комплексно. Пропонуємо зведену таблицю критеріїв оцінювання проектів.

Критерії оцінювання проекту

Рівні	Зовнішня оцінка	Оформлення й виконання	Захист, презентація
Високий	<p>У процесі роботи використані різноманітні методи дослідження й обробки отриманих результатів, була продемонстрована нестандартність мислення.</p> <p>Прийняті рішення доведені, висновки аргументовані.</p> <p>Кожен з учасників проекту працював активно, рішення приймалися колективно; учасники демонстрували взаємодоповнюваність, взаємодопомогу, демократичність і діловитість у спілкуванні</p>	<p>Проект демонструє реальну, практичну спрямованість і значущість.</p> <p>Учні продемонстрували творчість, оригінальність.</p> <p>Цитування й бібліографія оформлені відповідно до вимог.</p> <p>Усі записи виконані якісно, відповідно до стандартних вимог.</p> <p>Рецензія відповідає вимогам</p>	<p>Доповідь вирізняється якістю, переконаністю й переконливістю, аргументованістю.</p> <p>Продемонстрована глибина знань з предмета, ерудованість.</p> <p>Доповідач готовий до дискусії, повно відповідав на запитання, має ділові й вольові якості.</p> <p>Продемонстрована культура мовлення.</p> <p>Використана наочність</p>
Достатній	<p>Проект має соціальну значущість, порушено актуальні проблеми, але проникнення в них недостатнє.</p> <p>У процесі роботи використані різноманітні методи дослідження й обробки отриманих результатів, але учні міркувати стандартно.</p> <p>Висновки й рішення недостатньо аргументовані</p>	<p>Проект демонструє реальну, практичну спрямованість і значущість.</p> <p>Учні працювали за зразком, стандартно.</p> <p>Допущені окремі помилки в цитуваннях та оформленні бібліографії.</p> <p>У записах спостерігалися окремі порушення стандартних вимог. Рецензія відповідає вимогам</p>	<p>Доповідь переконлива, але не всі твердження достатньо аргументовані.</p> <p>Не продемонстрована глибина знань з предмета.</p> <p>Доповідач має ділові й вольові якості, готовий до дискусії, але наявні недоліки у відповідях на запитання.</p> <p>Допущені мовленнєві недоліки.</p> <p>Використана наочність</p>

Рівні	Зовнішня оцінка	Оформлення й виконання	Захист, презентація
Достатній	Учасники проектування працювали активно, колективно приймали рішення, але між їхніми діями спостерігалася неузгодженість		
Середній	Проект не має соціальної значущості, проблеми не вирізняються актуальністю, розроблені поверхово. Учні мислили стандартно. Рішення й висновки не аргументовані. Учні працювали неактивно, неузгоджено	Проект не має практичної спрямованості. Записи виконані з порушенням стандартних вимог. Рецензія оформлена неправильно	Доповідь недостатньо аргументована, не переконлива. Знання з предмета поверхові. Мовлення не розвинене. Наочність відсутня
Низький	Проект не має соціальної значущості, порушені проблеми не розроблені. Учні працювали безсистемно. Проект не має висновків, чітко висловлених рішень. Не всі учні працювали над проектом	Проект не має практичної спрямованості. Допущені мовні та мовленнєві помилки, порушення вимог. Рецензія відсутня	Доповідь не підготовлена. Рівень знань з предмета низький. Мовлення не розвинене. Наочність відсутня

Види проектів

Слово «проект» у європейських мовах запозичене з латини й означає «викинутий уперед», «той, що висувається», «той, що впадає в око». Потім це слово починають розуміти як ідею, за якою суб'єкт може й має право розпоряджатися власними думками. Сьогодні цей термін часто й широко застосовується в різних сферах людської діяльності. Існують різні сучасні тлумачення, за якими проект — це:

- будь-яка діяльність, спрямована на визначення комплексу окремих кроків;
- задум певного нового об'єкта, матеріалізований у кресленнях, схемах, іншій документації [23, С. 2];
- проблемні задачі високого ступеня складності, розраховані на довготривалість вирішення в процесі діяльності [36, С. 2];
- певна форма організації великих і відносно самостійних починань;
- форма перебудови цілеспрямованої діяльності [23, С. 1];
- досить тривала й послідовна діяльність, яка виконується людиною для досягнення реальної мети та вирішення життєвої проблеми;

- дія, яка виконується в природних умовах і містить вирішення порівняно складного завдання [25, С. 115];
- оригінальна практико-орієнтована робота інтегрованою, міжпредметною й творчого змісту, у якій учень (учитель) вирішує конкретні навчальні, культурні, соціальні задачі дослідницького й прикладного характеру, наповнюючи роботу новим освітнім (для учителя — педагогічним) змістом і практичним смислом;
- завершена й завершальна форма творчо організованої самостійної роботи людини [19, С. 104–105];
- феномен мудрості, тлумачення всього суцього, розгляд істини в її відриві від добра й краси [17, С. 260].

С. Кримський з точки зору філософії розкриває відмінність поняття «проект» від понять «програма», «план», «модель» [18, С. 12–13].

Проект — програма, план, модель

Проект-програма	Проект-план	Проект-модель
Програма — логічний механізм, однозначно детермінована система. Проект має варіабельне здійснення	План — теоретична розробка показників майбутньої реальності. Проект працює не з майбутнім, а практично перетворює можливості теперішнього	Модель визначається ізоморфністю, відповідністю до об'єктного ряду. Проект перетворює цю відповідність, визначаючись продуктивно-реалізуючою здатністю

У педагогічному контексті проекти розглядаються як результат навчального проектування. Науковці й фахівці-практики пропонують розгорнуту типологію навчальних проектів за різними класифікаційними ознаками:

1. За діяльністю, яка домінує в проекті (дослідницький, пошуковий, творчий, рольовий, прикладний, інформаційний, ігровий, ознайомлювально-орієнтований).
2. За предметно-змістовою галуззю знань (монопроект у межах однієї галузі і міжпредметний проект).
3. За характером координації проекту (безпосередній (жорсткий, гнучкий), опосередкований (неявний, такий, що імітує учасника проекту)).
4. За характером контактів (серед учасників однієї школи, класу, міста, регіону, країни, різних країн світу).
5. За кількістю учасників (індивідуальний, парний, груповий).
6. За тривалістю виконання проекту (короткостроковий, середньої тривалості, довготривалий) [34, С. 28–29].
7. За ступенем складності (простий (розв'язання нескладної задачі), складний або комплексний (включає два й більше субпроекти або передбачає різні типи й форми творчої діяльності) [19, С. 108].

8. За характером партнерських взаємодій між учасниками проектування (кооперативний, змагальний, конкурсний).
9. За характером цільових установок:
 - втілення ідеї або плану;
 - отримання естетичної насолоди;
 - подолання інтелектуальних перепон;
 - здобуття нових знань і досвіду [6, С. 8–9].
10. За професійною спрямованістю (комунікаційний, екологічний, соціальний тощо).
11. За взаємозалежністю з іншими проектами (відокремлений, наскрізний, спіралеподібний, аналогічний).
12. За рівнем самостійності виконання:
 - виконується спільно з викладачем;
 - виконується разом з іншими учнями сумісно з викладачем;
 - виконується разом з іншими учнями без керівництва учителя;
 - виконується переважно самостійно.
13. За часом виконання:
 - у навчальний час (поточний, підсумковий);
 - у позанавчальний час;
 - частково в навчальний і позанавчальний час.
14. За кінцевим результатом (матеріальний, особистісний).
15. За формою й методами організації (ділова гра, практична робота тощо) [37, С. 2].
16. За сутнісними характеристиками:
 - створюваний (продуктивний), пов'язаний з трудовою діяльністю;
 - споживчий (підготовка екскурсій, інформаційні послуги тощо);
 - проект розв'язання проблеми (науково-дослідницький);
 - проект-вправа (проект навчання й тренування для оволодіння певними навичками [35, С. 3].

Незалежно від типу проекту результати роботи мають бути «відчутними», певним чином оформленими, повинні мати конкретне матеріальне вираження (відеофільм, альбом, бортжурнал «подорожей», комп'ютерна газета, альманах, веб-сторінка, серія заходів, репортаж тощо).

Продуктивна діяльність дає можливість учням доторкнутися до реального дорослого життя. На думку Н. Абашиної, це й є «кульмінацією будь-якого проекту, логічним завершенням якого є презентація та об'єктивна оцінка проведеної роботи та досягнутих результатів» [1, С. 258]. Презентація та захист проектів перед незалежною аудиторією, що не брала участі в акціях, є важливим, відповідальним та хвилюючим етапом, адже постає необхідність оцінювання проекту її учасниками та зіставлення оцінки з думкою спостерігачів. До того ж, здійснення ефективної

презентації залежить від рівня сформованості дизайнерських, ораторських та акторських навичок. Підбиття підсумків проекту та всього процесу його реалізації є невід'ємним виховним та навчальним етапом, під час якого дуже важливо належним чином акцентувати успіхи та недоліки проведеного дослідження. Необхідно заохотити учнів до продовження участі в проектах різного типу, а також до вдосконалення особистісних характеристик та елементів роботи в команді. Дуже важливим є надання можливості учням оцінити себе та одне одного, що потребує поважного ставлення, вміння слухати й прислуховуватися, критикувати та сприймати позитивну й негативну критику від учнів і вчителів.

Презентація й захист проектів — невід'ємна й обов'язкова складова застосування методу проектів. Дидакти й вчителі здебільшого пов'язують презентацію та захист проектів із заходами в межах позакласної роботи з предмета, а також з нестандартними уроками на зразок: урок-диспут; урок-драматизація; урок-сумнів; урок-екскурсія; урок-занурення; урок — творчий звіт; урок — ділова гра; урок — прес-конференція; урок-конкурс; урок-змагання; урок-КВК; урок-узагальнення; урок творчості; урок-аукціон; урок-фантазія; урок-залік; урок — пошук істини; урок «парадоксів»; урок-концерт; урок-діалог; урок-конференція; урок — рольова гра; урок-семінар; урок — «Поле чудес»; інтегрований урок; урок — вікторина «Що? Де? Коли?» [4, С. 86].

Учитель та учень у проектуванні

З метою досягнення позитивних результатів у запровадженні методу проектів кожний учитель має бути різнобічно підготовлений:

- інформаційно (із теоретичною підготовкою);
- організаційно-практично (із закріпленням та апробацією теоретичних знань на практиці);
- рефлексивно (із самостійною роботою щодо осмислення й творчого аналізу результатів експериментальної роботи);
- корекційно (спрямування на поповнення знань і практичних навичок учителя, необхідних для подолання труднощів, що виникли);
- методологічно (консультації з педагогами-«тренерами», які можуть навчати інших, відвідування майстер-класів).

Повне уявлення про метод проектів педагог може отримати за допомогою ефективного діалогу учитель — учитель [14, С. 8–9].

Підготовка вчителя до роботи за методом проектів необхідна, оскільки проектний підхід докорінно змінює функції педагога в освітньому процесі. Кардинально змінюється також система стосунків учитель — учень, збагачується палітра рольової поведінки. У процесі застосування методу проектів учитель виконує такі ролі:

1. Проектувальник (практичне перетворення внутрішнього світу, активне ставлення до своєї проектної діяльності).
2. Демократ (врахування різних позицій у виборі особистісної траєкторії проектної діяльності).
3. Гуманіст (увага та повага до особистості учня; позитивний запал, спрямований не лише на навчання, а й на розвиток особистості учня; відповідальність за результат).
4. Професіонал (педагог широкого профілю; педагогічний супровід проектування).
5. Організатор проектування.
6. Консультант (допомога в пошуку й обробці інформаційних джерел).
7. Сам виступає як джерело інформації.
8. Помічник (допомога учневі тільки тоді, коли він стикається з нездоланними труднощами й усі спроби подолати їх самостійно вже вичерпані; допомога учневі, а не виконання роботи замість нього).
9. Координатор (координація всього процесу роботи над проектом).
10. Психолог (підтримка й заохочення учнів; зміна психологічного клімату в класі; переорієнтація репродуктивної навчальної діяльності учнів на дослідницьку, пошукову, творчу; створення ситуації успіху під час роботи від усього серця; забезпечення успішного розвитку й саморозвитку учня).
11. «Вічний двигун» (підтримка неперервного руху учнів у роботі над проектом).
12. Партнер (втрата «повного авторитету», отримання статусу старшого партнера, дії та вчинки якого вже підлягають оцінці).
13. Вихователь (формування особистісних якостей, емоційно-вольової сфери, компетентностей, ціннісних орієнтацій, стратегічного мислення, ділових, моральних якостей).
14. Фасилітатор (поступливий, потульний спостерігач, який полегшує роботу учнів, сприяє підвищенню продуктивності їхньої діяльності) ([79, С. 156]; [32, С. 17]; [128, С.1]; [73, С. 2]; [55, С. 107]).

Реформаційні освітні процеси сьогодення, утвердження особистісно зорієнтованого, діяльнісного, проектного, компетентнісного підходів до навчання й виховання учнів висувають нові вимоги до особистості вчителя, до його професійної підготовки (*див. рис. 4 на С. 42*).

І. Іонова зазначає, що на шляху проектування можуть виникати психологічні бар'єри з точки зору учнів. Такими психологічними бар'єрами можуть бути:

- страх втрутитися в чужу галузь;
- страх видатися некомпетентним, що породжує страх критики;
- страх перед авторитетом;
- страх ідеального як чогось недосяжного, нереального [13].

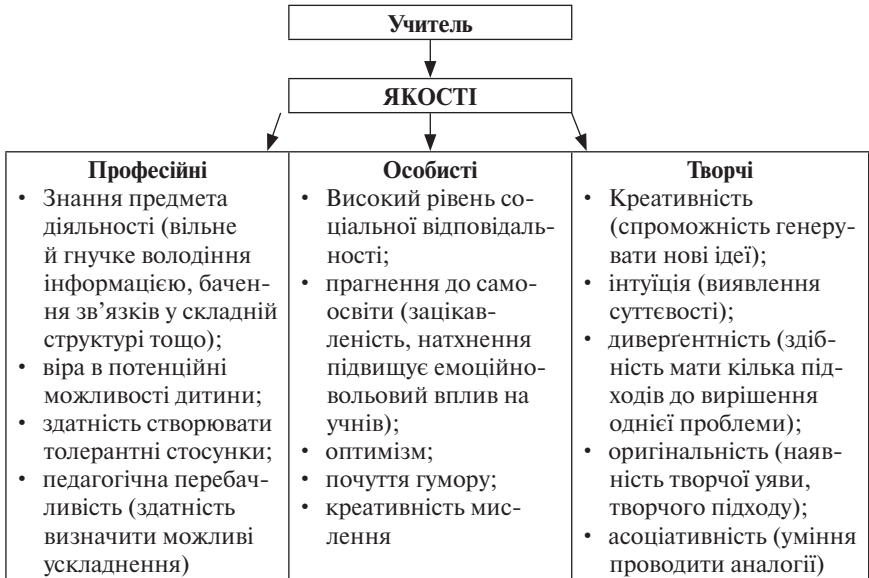

Рис. 4. Вимоги до вчителя, що працює за методом проектів

Для усунення цих бар'єрів варто дотримуватися основних принципів стимулювання творчої активності, які передбачають:

- створення для дитини безпечної психологічної бази, до якої вона могла б повернутися, будучи «здивованою» власними відкриттями в процесі пошуків нестандартних рішень;
- підтримання здатності дитини до творчості, неприпустимість неохвальної оцінки творчих спроб;
- терпимість до незвичайних ідей і запитань, необхідність відповідати на всі запитання [8, С. 212].

Правильно організована проектна діяльність, на думку дослідників методу проектів, має стати роботою «від усього серця», у якій зацікавлені самі учні. А подібна діяльність обов'язково матиме цінні виховні результати. Вихованець методу проектів є:

- господарем своєї долі;
- володарем стратегічного мислення (ставить широко охопні завдання);
- розробником і виконавцем проектів, ним самим створених;
- здатним свідомо регулювати своє життя;
- таким, що відповідає соціальним вимогам;
- таким, що відповідає вимогам практичної діяльності;
- упевненим у собі;
- морально відповідальною людиною;

- здатним адаптуватися до умов, що постійно змінюються [21, С. 453–454];
- самостійною особистістю;
- здатним аналізувати, коригувати власну діяльність з урахуванням проміжних результатів;
- спроможним об'єктивно оцінювати процес і результат;
- таким, що вміє працювати в команді [11, С. 24];
- здатним орієнтується в інформаційному просторі [35, С. 4];
- гнучким, мобільним;
- здатним інтегруватись у сучасне суспільство;
- спроможним презентувати себе на ринку праці;
- таким, що використовує знання для розв'язання життєвих проблем;
- генератором нових ідей;
- володарем комунікативної культури;
- таким, що вміє запобігати та виходити з будь-яких конфліктних ситуацій;
- таким, що цілеспрямовано використовує свій потенціал для самореалізації, в інтересах суспільства [10, С. 7–8].

Сильні й слабкі сторони методу проектів

Метод проектів сьогодні вважається одним з перспективних видів навчання, оскільки він створює умови для творчої самореалізації учнів, підвищує мотивацію для отримання знань, сприяє розвитку їхніх інтелектуальних здібностей. Але поряд з сильними сторонами методу проектів дослідники визначають і слабкі моменти [19, С. 64] (*див. табл.*).

Характерологічні сторони застосування методу проектів (за Н. Криловою)

Позитивні сторони	<p>Метод варто ввести в навчальний процес, тому що він сприяє:</p> <ul style="list-style-type: none"> • забезпеченню умов для розвитку інтелектуальних здібностей і нахилів дитини, творчого мислення; • орієнтації як на самостійну, так і на кооперативну діяльність та активізацію навчання; • реалізації творчого підходу до вирішення порушених на уроці проблем; • отриманню якісного теоретичного та практичного результатів; • соціалізації особистості завдяки поєднанню різних видів діяльності; • стимулюванню ініціативності та зростанню творчого потенціалу учнів; • поєднанню індивідуальних завдань з елементами колективного пошуку
Проблеми та суперечності	<p>Метод вимагає:</p> <ul style="list-style-type: none"> • належної кількості часу для опрацювання великого обсягу матеріалів; • інтегрованого поєднання кількох предметів; • гнучкого розподілу навчального часу; • визначення між учителями певних змістовних і процесуальних модулів; • розподілу функцій керівника процесу; • якісної кадрової підготовки

Крім того, метод проектів є «не найкоротшим шляхом отримання знань» [3, С. 100]; «через надмірне захоплення прагматичною спрямованістю навчання можливе зниження загального теоретичного рівня освіти» [22, С. 11].

Метод проектів у педагогіці життєтворчості

Початок XXI ст. позначений складним пошуком нового світорозуміння, педагогічного світовідчуття, здатного зазирнути в майбутнє. На думку І. Єрмакова й І. Погорілої, необхідно по-новому подивитися «на проблеми становлення людини як суб'єкта життєтворчості, спроможної виробити свій життєвий проект, відповідально ставитися до життя, упевнено приймати історичний виклик XXI століття». Педагогіка має наповнити навчання й виховання новим життєтворчим, духовним змістом; головне для неї — «дитина з її радощами й болями, злетами і драмами, інтересами, потребами, з її напруженим екзистенційним духовним світом». Більшість науковців поділяють думку, що має утвердитися нова філософія освіти, нова педагогіка — педагогіка компетентної, відповідальної людини. «Ідеї життєтворчості, плекання людини як суб'єкта життя стануть альфою й омегою нової школи, яка допомагатиме учням оволодіти чотирма стрижневими стовпами — навчитися пізнавати життя; життєвої компетентності; навчитися жити разом; навчитися жити» [2, С. 9].

Концептуальні положення педагогіки життєтворчості розробили у своїх працях І. Єрмаков, Л. Сохань, В. Доній, Г. Несен, І. Погоріла, С. Шевцова, Г. Ковганич, В. Ляшенко, В. Папу, Е. Помиткін, В. Циба, С. Шишов, В. Кальней та інші. На їхню думку, життєтворчість, яка має бути підґрунтям навчання, — це:

- метод навчання дитини, використання якого створює умови для здійснення дитиною свого життєвого проекту;
- спосіб навчання дітей самостійно діяти, самостійно навчатися, самостійно керувати власним майбутнім;
- сприятлива атмосфера для розвитку особистості;
- процес творення людиною свого життя;
- мистецтво, творчість;
- реалізація проектів методом цільової дії [10, С. 15];
- процес самовизначення (усвідомлення себе й світу, себе у світі своїх ціннісних орієнтацій і своїх бажань);
- процес життєдіяльності (проекування й утілення в життя своїх бажань, утвердження своїх цінностей) [12, С. 171];
- соціальна творчість, прагнення до самореалізації (самореалізація — «самоконструювання», у процесі якого набувається життєвий досвід) [8, С. 250–251];

- свідома, творча побудова особистістю свого індивідуального життя, для якої необхідна життєва компетентність [11, С. 18].

Життєтворчість розглядається як «свідоме творення особистістю свого життя» [13, С. 262], «особлива, вища форма виявлення творчої природи людини, яка сприяє самостійному творчому вибору особистістю стратегії її життя, розробці життєвих планів і програм, вибору та використанню засобів, необхідних для реалізації її індивідуального життєвого проекту» [2, С. 9]. Процес життєтворчості як процес творчої перебудови особистістю свого життя передбачає:

- осмислення людиною свого призначення;
- вираження життєвої концепції й життєвого кредо;
- свідомий вибір життєвих цілей та оформлення їх у життєву програму як систему довготермінових життєвих цілей, у життєвий план як систему цілей і засобів їх досягнення;
- наявність необхідних умов для самореалізації сутнісних сил;
- рівень соціальної й психологічної зрілості;
- відповідальне ставлення до свого життя й до самого себе [1, С. 15];
- формування образу світу, у якому живе людина, і її як складового елемента цього світу;
- відображення у свідомості людини цілісної картини її життя в часовій і просторовій перспективі;
- розробку стратегії життя, планів і життєвих програм, у яких інтегруються цілі, очікування, мрії, прагнення особистості;
- корекцію її планів з урахуванням реальних обставин життя, особистісних можливостей [10, С. 15].

У контексті педагогіки життєтворчості однією з найважливіших проблем, які постали перед людством у ХХІ ст., є проблема формування життєвої компетентності особистості. Під компетентністю розуміють заснований на знаннях, інтелектуально й особистісно обумовлений досвід соціально-професійної діяльності людини [4, С. 11]. У сучасній педагогіці утверджується ціннісно-варіативна модель освітнього вибору [6, С. 231], яка передбачає особистісну орієнтацію освіти, ціннісну орієнтацію освіти, компетентнісний підхід. У зазначеному контексті життєва компетентність розглядається як комплекс компетентностей [4, С. 13] (рис. 5 С. 46).

Життєва компетентність у парадигмі життєтворчості є складним утворенням та охоплює:

- знання, уміння та навички;
- життєтворчі здібності;
- життєвий досвід;

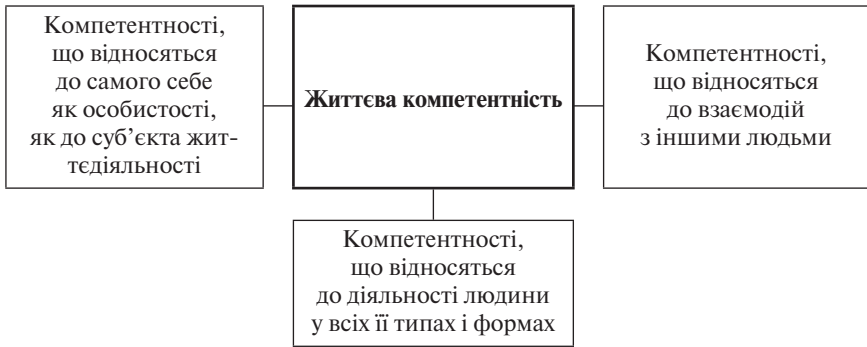

Рис. 5. Життєва компетентність

- життєві досягнення особистості;
- уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях;
- здатність обирати адекватні та ефективні способи розв'язання життєвих проблем;
- знання своїх особистих якостей, своїх достоїнств і недоліків;
- здатність до самовдосконалення та самозмін;
- здатність розуміти та правильно оцінювати інших людей, встановлювати з ними адекватні форми спілкування, проявляти толерантність у стосунках;
- уміння керувати собою та обставинами свого життя [3, С. 168–169];
- здатність особистості до життя (здатність перебувати в соціумі й відповідно діяти) [7, С. 99].

Графічно структуру життєвої компетентності можна зобразити в такому вигляді (*див. рис. 6. на С. 47*) [3, С. 169].

Мистецтвом жити особистість оволодіває, проектуючи своє життя, розробляючи й здійснюючи індивідуальний життєвий сценарій. Це нескінченний процес самотворення. Автори науково-методичного збірника «Життєва компетентність особистості» зазначають: «Пафос педагогіки життєтворчості становлять ідеї про те, що мета завдання особистості — у своєму індивідуальному житті втілити свій проект, свою життєву програму, але складену за таким алгоритмом, який веде до гідного людини життєздійснення» [3, С. 6–7].

Педагогіка життєтворчості ставить за мету формування життєвої компетентності засобом життєвого проектування як свідомого творення особистістю свого життя. Виникає потреба конкретизувати поняття «життєвий проект», «проект життя», «життєтворчий проект». Ці поняття в концепції життєтворчості, на відміну від загальноприйнятого тлумачення, близькі до понять «життєва програма» та «життєвий план»,

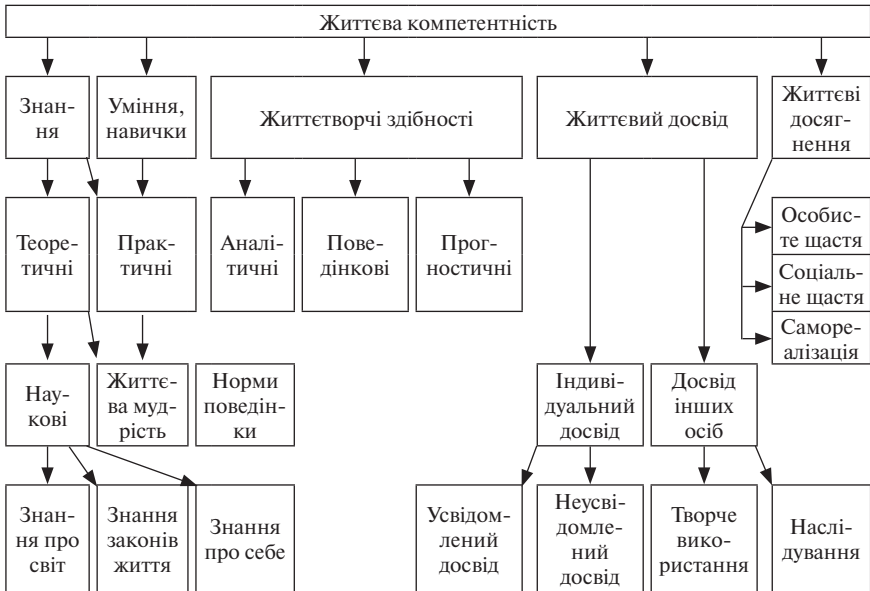

Рис. 6. Структура життєвої компетентності

оскільки відносяться до життя як до цілості, а не до окремих його фрагментів. Відповідно процедура свідомої побудови особистістю свого індивідуального життя в науковій літературі описується за допомогою понять «проекування», «програмування», «планування» [13, С. 265]. У перспективному баченні та формуванні образу майбутнього життя як певної цілості доцільніше користуватися терміном «життєве проектування», оскільки в ньому зберігається «ідея вірогідного, попереднього, допустимого бачення розгортання життєвого процесу» [13, С. 265]. Життєве творче проектування пов'язане з відкриттям себе для себе, апробацією «неторованих шляхів» у житті, творчим осмисленням особистісних ресурсів, використанням соціальних можливостей. Результат цієї діяльності — життєвий проект, під яким варто розуміти:

- погляд у майбутнє крізь призму сподівань, намірів, цілей та думок;
- інструмент саморегулювання особистістю свого життєвого процесу, спрямовуючи його визначеним шляхом;
- поле для свободи життєвиявлень;
- попереднє накреслення ймовірного сценарію розвитку життєвих подій [13, С. 275];
- особистісний, інтимний документ, що певною мірою розкриває таємницю особистості [8, С. 323];

- плід поглиблених роздумів, саморефлексії, активної самоактуалізації себе в реальній життєдіяльності, набуття на цій основі особистого життєвого досвіду [8, С. 318].

Юна особистість, створюючи свій життєвий проект, виявляє себе як стратег, тактик або ситуативіст відповідно до моделі, за якою живе. Тому завдання педагога — створити методіку творчого життєвого проектування, спрямовану на стратегічні життєві перспективи особистості учнів. У цьому контексті логічно впроваджувати в педагогічну діяльність життєтворчі проекти, в основі яких — конструювання особистісних концепцій життя, досягнення в ньому успіху. Створюючи життєтворчі проекти, учні мають змогу здійснювати певні дії над душею, думками, поведінкою, способом життя, перетворюють себе для досягнення щастя, мудрості, досконалості, а здатність до самовдосконалення — на «один із складників успіху» [5, С. 7]. За такої умови в процесі проектування однаково особистісно цінними є як результати діяльності, так і сам процес, що свідчить про життєво компетентісний потенціал методу проектів.

У процесі життєтворчого проектування відбувається орієнтація зростаючої особистості в тому, «якою вона є, якою може бути і якою хотіла б бути» [9, С. 100–101], створення й реалізація життєвого проекту, що є важливою умовою гармонійного розвитку учня протягом життя, вироблення життєвої стратегії самореалізації, в основі якої — творча активність.

Умови реформування вимагають переведення освітнього процесу на технологічний рівень, тобто вибір індивідуальних маршрутів навчання й виховання. Упровадження методу життєтворчих проектів — важлива необхідна умова проблемно зорієнтованих пошуків учнів на основі реальної життєвої практики. Життєтворчий проект — розвивальна інновація нової школи, простір майбутнього дитини.

Методика застосування життєтворчих проектів у навчанні історії

Одна з основних стратегій сучасного навчання полягає в умінні педагога розробляти уроки, спираючись на засадничі проблеми шкільного курсу, що, у свою чергу, передбачає звернення до глибинних, узагальнювальних питань. Так, метод проектів дає можливість залучити учнів до розкриття базових ідей, що становлять суть кожної дисципліни, і відкриває шлях до впровадження їх у життя.

Оскільки метод проектів безпосередньо пов'язаний з реаліями сучасності, впроваджуючи його, учитель має знаходити вихід на життєві проблеми в конкретній навчальній темі.

На уроках з української мови — це особисто значущі аспекти навчальних тем, їх фактори мотивації навчальної діяльності; на уроках української літератури — ідейно-емоційні оцінки, вивчених художніх творів; на уроках історії — паралелі між історією і сучасністю, уроки минулого для сучасного суспільства та особисто для учня.

Під час використання методу, створюючи власні проекти, учні мають бути озброєні ґрунтовними знаннями з теми, що вивчається. Тому бажано застосовувати цю інноваційну технологію на *узгаальнонавчальних уроках*. У такому випадку процес захисту дітьми проектів можна зараховувати як *тематичну атестацію*. Крім того, сьогодні в загальноосвітній школі існує тенденція зменшення кількості годин за навчальними планами на вивчення тем за програмою. Тому захист учнями проектів можна проводити в позаурочний час (позакласні заходи, конференції, форуми, свята тощо).

Виконуючи літературний проект, учні під час вивчення художнього твору під керівництвом учителя повинні здійснити якомога більш детальний, ґрунтовний його *аналіз*. Учителі-практики використовують різні схеми аналізу літературних творів. Головне, щоб у результаті аналізу було визначено *ідейно-емоційні оцінки*, що є необхідною умовою подальшої проектувальної діяльності учнів (рис. 7).

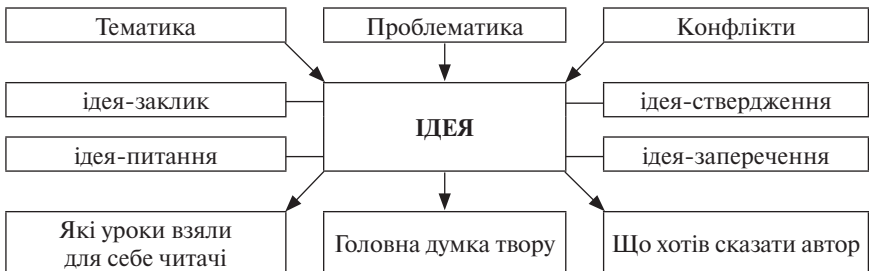

Рис. 7. Алгоритм аналізу літературного твору

Без детального розгляду ідейно-емоційних оцінок неможливо пов'язати літературний твір з життям, а це робить неможливим створення учнями проектів, адже не спрацьовує фактор мотивації, особистісної орієнтації.

Це є актуальним і для історичних проектів, оскільки вчителі історії часто використовують літературні твори як матеріал, на базі якого виконується проект або його частина. Викликано це тим, що саме літературні твори краще за історичні джерела передають образ епохи, розкривають психологічні особливості людини певного історичного періоду і через це більш придатні для організації життєтворчих проектів.

Але основу проектів з історії все ж таки мають складати історичні джерела, оскільки саме вони є найбільш наближені до дійсності. Це

можуть бути первинні історичні джерела (ті, що несуть безпосередньо інформацію про минуле: правові документи, спогади учасників подій, літописи тощо) або вторинні (праці істориків написані на основі аналізу первинних джерел). Аналізуючи історичні джерела, учні виявляють факти, які свідчать про історичні події, явища та процеси, та їх інтерпретації, оцінки, тобто теоретичні конструкції, зроблені на підставі аналізу фактів.

Сприймаючи цей матеріал, учні виробляють власне ставлення до нього:

- стверджувальне, якщо вони погоджуються з теоретичними конструкціями авторів та наведеними ними фактами;
- заперечне, якщо школярі не поділяють погляду авторів на переконливість фактів;
- запитальне, якщо позиція учнів не сформувалась через незрозумілість теоретичних конструкцій чи брак фактів.

Проаналізувавши та осмисливши матеріал, школярі проводять паралелі між минулим і сучасним, діями людини за тих історичних умов та власними, на підставі чого виробляють власну модель поведінки та власне вивчення необхідних суспільних змін (рис. 8).

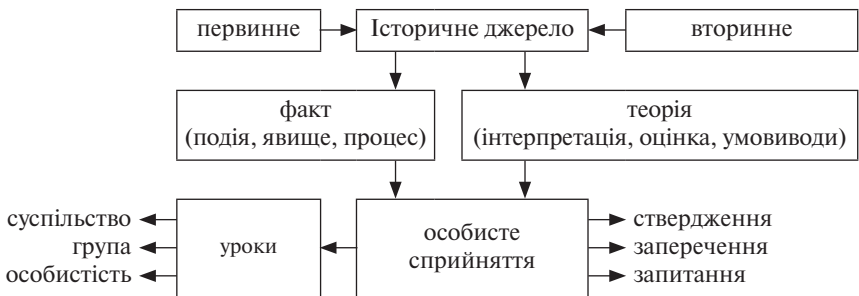

Рис. 8. Алгоритм аналізу історичних джерел

Готуючись до уроку за методом проектів, учитель має чітко усвідомлювати, який зміст проекту він запропонує створити учням. Життєтворчий проект має виходити за межі навчального предмета, має поєднувати його з іншими науками (філософією, етикою, естетикою, правознавством, економікою, соціологією, етнологією, культурологією тощо), мистецтвом, спиратися на загальнолюдські цінності, тобто бути міжпредметним, надпредметним. Учитель добирає орієнтовну назву проекту.

На перших етапах уроку вчитель *актуалізує опорні знання учнів* з теми шляхом короткого повторення ключових моментів вивченого. Методом бесіди підводить школярів до висновку, що знання з теми можуть бути застосовані в житті учнів (*мотиваційний аспект*). *Актуалізуючи*

чуттєвий досвід, учитель за допомогою різних навчальних засобів створює умови, щоб учні «самостійно» дійшли до придуманої ними назви проекту, визначили мету власної діяльності.

Метод проектів має певну структуру. Він передбачає підведення учнів до формулювання проблеми, так званого *ключового питання*. Це питання становить суть проекту. Воно не має готового розв'язання, чітко визначених шляхів розв'язання. Виконання учнями проектів передбачає, що школярі за допомогою дослідницької роботи, скерованої вчителем, зроблять спробу розв'язати поставлену проблему. Ключове питання торкається суті навчального предмета, пов'язує його з іншими дисциплінами, з життям, з реальною дійсністю.

Отже, визначившись із назвою проекту, учні разом з учителем формулюють мету діяльності, ключове питання. Створюється інтрига уроку. Після цього учитель ставить перед учнями завдання щодо *матеріального вираження* майбутніх створених ними проектів.

Не забезпечуючи прямого шляху вирішення проблеми, ключове питання через свою глобальність, абстрактність може видатись учням недоступним. Виникає потреба в більш конкретних питаннях, які називають тематичними. Тематичні питання вказують шлях розкриття ключового питання. Вони не мають однозначно «правильних», очевидно істинних відповідей. Тематичні питання покликані активізувати учнів, вони часто бувають складними для розуміння, суперечливими, захоплюючи таким чином школярів до роздумів, досліджень, пошуку, дискусії. Вони відкриті, враховують різні інтереси учнів, дозволяють їм розвинути самобутній творчий підхід. Разом з цим тематичні питання — це шлях, перспектива вирішення ключового питання. Саме тому ретельна, детальна розробка тематичних питань — складний, *базовий етап підготовки вчителя до уроку*, запорука активності й зацікавленості роботою учнями.

Учитель пропонує проблемне питання. Шляхом евристичної бесіди з'ясовується його значущість для учнів, зв'язок з сучасним життям. Школярі за допомогою вчителя формулюють назву проекту, його мету. Учитель ставить ключове питання, формулює тематичні питання, вказує шляхи реалізації проекту.

Так, при постановці проблеми-задачі з історії України (10 клас) за кілька днів до уроку, на якому планується розглянути ключове питання проекту, вчитель проводить консультацію для учнів щодо виконання проекту. У загальних рисах пояснюється сутність поняття ментальність, актуалізуються знання учнями ментальних рис українців, отримані на уроках української літератури, історії України та у позанавчальній діяльності. Школярі знайомляться зі специфікою роботи та можливими ускладненнями в її виконанні. Пропонується та обговорюється назва проекту — «Я — частина українського народу».

Мета: визначити основні риси ментальності українського народу, їх історичні коріння, вплив на них географічних та історичних чинників, а також характерні ознаки сучасної української ментальності; виявити особистісні риси учнів, адекватні сучасній українській ментальності; продовжити формування поняття «ментальність українського народу»; розвивати вміння аналізувати історичні джерела з метою виявлення ментальних рис українського народу; узагальнювати й систематизувати матеріал життєтворчого змісту; формувати вміння враховувати ментальні риси народу, перебуваючи у відповідному соціумі; залучати індивідуальний досвід для розв'язання навчальних завдань життєтворчого характеру; виховувати почуття поваги до українського народу та гордості за свою причетність до нього.

Ключове питання

Якими є риси українського народу, що визначають його ментальність?

Тематичні питання

1. Коріння ментальності українського народу.
2. Регіональні особливості ментальності українського народу.
3. Ментальність та історичний розвиток.
4. Сучасна українська ментальність.

Наступний етап повністю присвячений *дослідницькій роботі учнів над тематичними питаннями*, яка може проводитися учнями наодинці або в групах. Для організації продуктивної пошукової роботи учнів учитель розробляє *план діяльності у вигляді схем, таблиць, операційних карт з розробки* тематичних питань, які містять додаткову інформацію, допоміжні запитання, місце для висновків, узагальнень тощо. Такі опорні блоки бувають певним чином оформлені, роздані учням для самостійного опрацювання. Підготовка опорних блоків вимагає від учителя творчого підходу. Самостійна дослідницька робота з ними під час уроку — творчість учнів.

Наприклад:

Операційна картка з опрацювання 1-го тематичного питання

Коріння ментальності українського народу

Український народ:

- a) все населення Української держави;
- b) суб'єкт української нації, тобто поняття, що охоплює всі її класи, суспільні верстви, прошарки;
- в) соціально-етнічні сукупності громадян, які проживають на території української держави.

Ментальність (менталітет) – стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості та підсвідомості, що визначають устремління, нахили орієнтації людей, у яких виявляються національний характер, загальноновизнані цінності, суспільна психологія. Ментальність є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій. Менталітет формують географічне середовище, політичні інститути і соціальні структури суспільства, культура, традиції.

Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 2004. — С. 334.

1) Які риси відрізняють український народ від інших?

Ментальні риси	_____	• _____;
	_____	• _____;
	_____	• _____;
	_____	• _____;
	_____	• _____;

2) Чи можна вважати ці риси винятково позитивними?

3) Які риси ви відносите до позитивних, а які до негативних? Чому?

Позитивні риси	Негативні риси

4) Чим викликана наявність в українському народі саме цих рис?

Риса менталітету	Історичне коріння

5) Як ви гадаєте, чи є ці риси незмінними?

Сучасність

1) Чи зберегли сучасні українці ментальні риси предків?

2) Чи важливо це сьогодні?

3) Які риси ментальності українців ви спостерігаєте в собі?

4) У чому це виявляється?

5) Спробуйте встановити зв'язки ментальності із загальнолюдськими цінностями.

Роботу над тематичними питаннями проекту доцільно організувати в групах, застосовуючи активні й інтерактивні методи навчання.

У визначений учителем термін учні (групи) звітують про результати своєї роботи. Відбувається активне обговорення аспектів тематичних питань, підсумовуються проміжні результати роботи над проектом. Критично підходячи до справи, учні висловлюють різні думки, твердження, аргументують їх. Суть обговорення не в організації дискусії.

Головне — розкрити різні погляди на проблему, а вже тоді — справа учнів посісти певну позицію згідно з власним життєвим досвідом, переконаннями, особистісними орієнтаціями. Учителю уважно стежить за логікою думок школярів, коригує їхню розумову діяльність, тактовно виправляє помилки. Не нав'язуючи власних поглядів, учитель висловлює побажання, спрямовує діяльність учнів, терпляче підводить до певних висновків, якщо висловлені погляди занадто прагматичні, продиктовані підлітковим максималізмом. Дуже важливо створити умови, щоб у школярів виникало враження, ніби вони без сторонньої допомоги знаходять «правильні» шляхи, щоб учні почувалися розкуто, невимушено, говорили не те, що, на їх думку, від них хочуть почути, а те, що дійсно думають, що продиктовано їхніми світоглядними позиціями. На цьому завершується *підготовча робота на уроці над створенням проекту*. Розставлені акценти. Але висновки не зроблено.

Сучасний педагогічний процес переконливо доводить, що остаточна робота над створенням проекту може здійснюватись учнями лише *в позаурочний час*. У визначений учителем термін школярі свою дослідницьку роботу доводять до логічного завершення. Спираючись на власний життєвий досвід, озброєні знаннями навчального матеріалу, учні під впливом почутого на уроці підсумовують своє розуміння ключового питання, завершують роботу над створенням проекту вдома, індивідуально. Найбільш реальною, прийнятною формою матеріального вираження проекту є *есе*. Крім того, кожен учень готується до *захисту* власної роботи, що є необхідною складовою методу проектів.

Підсумкову оцінку за проект учитель виставляє після його захисту учнем.

Наприкінці уроку учні презентують результати власної дослідницької діяльності. Критично підходячи до справи, висловлюють думки з приводу почутого й побаченого на уроці, оцінюють виступи одне одного. Учителю коригує, виправляє помилки, висловлює свої побажання, після чого формулює домашнє завдання.

Оскільки під час уроку учні часто висловлюють «неправильні» з точки зору загальноприйнятих норм думки, оцінювати балами їх роботу на уроці не варто. Контроль логічно обмежити оцінюванням діяльності школярів з виконання проекту, активно залучаючи до цього процесу учнів. Оцінювання відбувається за такими критеріями:

- загальна активність;
- аргументованість тверджень;
- нестандартність мислення;
- сміливість у висловленні думок;
- толерантне ставлення до думок інших тощо.

Варто окремо зупинитися на процесі захисту (презентації) учнями проектів. Учителю відповідно до окремої конкретної ситуації може вирі-

шувати, яку форму заняття для цього запропонувати учням. У випадку масштабності запропонованої тематики проекту доцільно підготувати й провести підсумкову конференцію (епізодичний захід у межах позакласної роботи з навчального предмета). Якщо паралельно з навчальними заняттями учні відвідують, наприклад, предметний гурток (заходи систематичної роботи з навчального предмета), презентацію (захист) проектів логічно планувати на гурткових заняттях. Останній етап проектування можна організувати й провести у формі нестандартного уроку або виділити для цього частину уроку.

Узагальнений алгоритм проектної діяльності на рівні вчитель – учень зображено в таблиці.

Алгоритм проектної діяльності

Етапи методу проектів	Діяльність учителя	Діяльність учнів
I Постановка проблеми-задачі	Підводить учнів до усвідомлення проблеми, мети діяльності. Добирає орієнтовну назву проекту. Дає завдання щодо форми виконання проектів. Пропонує операційні карти з розробки тематичних питань	Усвідомлюють проблему. Визначають мету діяльності на уроці. Придумують варіанти назв проекту. Знайомляться з операційними картами
II Самостійна дослідницька робота	Організує групову дослідницьку роботу учнів, застосовуючи активні та інтерактивні методи. Стежить за індивідуальною роботою учнів	Обговорюють у групах аспекти тематичних питань
III Критична оцінка проміжних результатів	Організує обговорення тематичних питань, створює сприятливу психологічну атмосферу. Стежить за логікою думок школярів. Коригує розумову діяльність учнів, тактовно виправляє помилки, висловлює побажання, підводить до певних висновків. Формулює домашнє завдання, вказуючи термін виконання	Висловлюють думки щодо аспектів тематичних питань. Розкривають різні погляди на проблеми. Посідають певну позицію згідно зі своїм життєвим досвідом, переконаннями, особистісними орієнтаціями. Створюють мікропроект (якщо отримали додаткове завдання). Оцінюють роботу одне одного
IV Захист проекту	Організує захист учнями власних проектів на уроці чи позакласному заході. Організує цінування, виставляє підсумкову оцінку	Створюють власні проекти, відповідно їх оформлюючи. Готуються до захисту проектів. Беруть участь у підготовці підсумкового уроку (заходу)

Потенційні можливості методики життєтворчих проєктів

Проектну технологію вважають технологією XXI ст., а вміння застосовувати метод проєктів у своїй педагогічній діяльності — показником високої кваліфікації вчителя, його прогресивної методики навчання та розвитку школярів. Методика життєтворчих проєктів стає альтернативою старій «ЗУНівській» системі освіти, оскільки ставить за мету формування в учнів життєвої компетентності, що особливо актуально з точки зору компетентнісного підходу, який нині входить у практику навчально-виховної роботи шкіл.

У запропонованому методичному посібнику читач зміг знайти теоретичні відомості про метод проєктів як педагогічну технологію, про сутність педагогіки життєтворчості, про життєву компетентність як здатність особистості до життя, про поняття «життєвий проєкт»; читач зміг ознайомитися з методикою застосування життєтворчих проєктів у навчанні історії України та прикладами цих проєктів у 10 класі. Але інформація була б неповною, якби не містила матеріалу про результативність зазначеної методики.

Життєва компетентність є наріжним каменем компетентнісного підходу в аспекті педагогіки життєтворчості. Життєтворче спрямування історичної освіти означає появу у вивченні історії України потужної, чітко вираженої особистісної виховної домінанти з орієнтиром на формування життєвої компетентності учнів. Історія України знайомить учнів з фактами минулого та способами їх інтерпретації, дає знання про закони життя українського народу, відбиті в конкретних документах епохи, що сприяє розумінню сьогодення крізь призму особистості (з точки зору віку, статі, належності до соціальної та етнічної групи). Уміння й навички, сформовані під час навчання історії, сприяють практичному засвоєнню учнями норм моралі, свідомої поведінки у певній ситуації та певному середовищі. Навички аналізу історичних джерел та характеристика з їх допомогою історичних осіб та їх вчинків опосередковано впливають на поведінку учнів. Уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, історичним життям людей сприяють формуванню у школярів прогностичних життєтворчих здібностей. Засвоєння учнями способів інтерпретації фактів та їх оцінювання впливає на набуття ними усвідомленого й актуалізацію неусвідомленого життєвого досвіду. Ознайомлення з життям і творчою діяльністю історичних осіб дозволяє наслідувати й творчо використовувати їхній досвід. У підсумку життєтворче спрямування навчання історії сприяє життєвим досягненням учнів (досягненню певного соціального статусу, самореалізації).

Комплексне застосування методики життєтворчих проєктів сприяє формуванню в учнів життєвої компетентності, адже життєва компетентність розглядається як складне утворення, синтез життєтворчих якостей, умінь, навичок, здібностей і прагнень особистості.

Кожна людина, виконуючи різні соціальні ролі, виступає ситуативістом, тактиком або стратегом. Проектний підхід в історичній освіті формує в учнів навички проектної діяльності, здатність до прогностичного мислення, що є основою стратегічної компетентності. Працюючи над життєтворчими проектами, учні займаються активною й інтерактивною діяльністю, що під кутом зору діяльнісного підходу є підґрунтям для формування в них функціональної компетентності. Визначаючи серед очікуваних результатів прагнення особистості (прагнення до самовдосконалення, прагнення до творчого перетворення себе, прагнення бути корисним тощо), учитель проводить роботу з формування в учнів мотиваційної компетентності. У процесі виховання адаптивних якостей, рольової поведінки, здатності до самоідентифікації, самовизначення відбувається формування в них рольової компетентності. Ввічливість, здатність до емпатії, повага до людей, щирість у стосунках з ними, чутливість — ці якості як очікувані результати проектної діяльності означають формування в учнів полікультурної компетентності. Пріоритет життєвих знань, самовдосконалення, творчого перетворення себе в методиці життєтворчих проектів означає формування в учнів самоосвітньої компетентності, що означає навчання протягом усього життя. Кожний проект так чи інакше передбачає в результаті формування в учнів якостей та здібностей, які належать до формування соціальної компетентності. Таким чином у них формується життєва компетентність.

У педагогіці життєтворчості одним з аспектів формування життєвої компетентності виступає «Я—концепція». У процесі проектної діяльності учні отримують здатність до самоідентифікації, тобто в них викристалізується «Я — реальне». Визначаючи власні ціннісні орієнтації, життєві пріоритети, кожна особистість обирає для себе «Я — ідеальне». У процесі життєтворчості людина творчо перетворює себе, орієнтуючись на «Я — потенційне». Самотворення учнем себе свідчить про актуалізацію в нього «Я — динамічного», що саме по собі є особистісним прогресом і запорукою формування життєвої компетентності.

Введення життєвої компетентності в історичну освіту дозволить кожному учневі на прикладі життя історичних постатей та пересічних людей усвідомити сенс власного життя; на основі знань про їхні ціннісні орієнтації оволодіти універсальними константами життєвого світу, визначити орієнтири власного розвитку, систему смисложиттєвих координат, у яких вони можуть існувати. Усвідомивши закони соціального розвитку та людського життя, учні цілеспрямовано ставитимуться до отримання й використання, знань, а отже, переконаються в необхідності безперервного самовдосконалення. Життєтворче спрямування у вивченні мови й літератури сприятиме вмінню учнів працювати з різними джерелами інформації, критично аналізувати їх. Життєва компетентність крізь призму історичної освіти означатиме виховання порядних

людей, громадян України, які житимуть і працюватимуть на користь суспільства, родини, себе. Випускник середньої школи із сформованою життєвою компетентністю — це людина:

- обізнана (приймає знання як цінність, пізнавально активна, знає й виконує закони, норми поведінки);
- полікультурна (готова й здатна сприймати культури, готова й уміє взаємодіяти з представниками інших культур);
- соціальна (здатна до розв'язання соціальних проблем, самореалізації, комунікації, соціально адаптована);
- творча особистість (здатна до життєтворчості, має позитивну «Я—концепцію», вирізняється рефлексивними здібностями, культурою самовиявлення).

Які б технології не використовував у своїй діяльності вчитель, якими б методиками не захоплювався, які б інновації не впроваджував, він має пам'ятати, що найбільш ефективним засобом навчання, виховання та впливу є особистість педагога, його мудре слово.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абашина Н. С.* Розвиток ключових життєвих компетенцій через метод проєктів // Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 257–258.
2. *Активні методи навчання* // <http://users.kpi.kharkov.ua/lre/bde/ukr/pedde/active.htm>
3. *Баханов К.* Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. — Запоріжжя: Просвіта, 2004. — С. 77–100.
4. *Баханов К. О.* Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. — Запоріжжя, 2002. — С. 38.
5. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
6. *Гусь І. М., Калмикова І. В.* Метод проєктів // Управління школою. — 2005. — № 5. — С. 8–11.
7. *Діалоги про стандарти* // Управління освітою. Спеціальний випуск. — 2003. — 32 с.
8. *Дичківська І. М.* Інноваційні педагогічні технології: Навч. посіб. — К.: Академвидав, 2004. — 351 с.
9. *Єрмаков І.* Проєктний підхід у школі життєвої компетентності // Підручник для директора. — 2005. — № 9–10. — С. 32–49.
10. *Єрмаков І. Г.* Компетентнісний потенціал проєктної діяльності // <http://www.library.edu.ua-net/>
11. *Зауменнов Ю., Шелкович Л., Шварц Г.* Особистісно зорієнтовані технології в освіті // Підручник для директора. — 2005. — № 9–10. — С. 10–24.
12. *Зозюк І.* Творчі проєкти: обґрунтування необхідності // Українська мова та література. — 2005. — № 45. — С. 6–7.
13. *Іонова М. І.* Потенціал методу проєктів для розвитку творчої особистості // <http://www.ioso.ru/distant/project/meth%20project/metod%20pro.htm>

14. *Ісаєва Г.* Метод проектів — ефективна технологія навчання // Підручник для директора. — 2005. — № 9–10. — С. 4–10.
15. *Кагоров Е. Ф.* Ещё о методе проектов // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 412–416.
16. *Кильпатрик У.* Несколько заключительных вопросов // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 353.
17. *Кримський С. Б.* Людина — проект світу і смислу // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 260–261.
18. *Кримський С. Б.* Проект і проектування в сучасній цивілізації // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 6–15.
19. *Крылова Н.* Проектная деятельность школьника и педагога: Диалог с воображаемым оппонентом // Народное образование. — 2005. — № 7. — С. 103–111.
20. *Кубракова Н.* Проектування самоосвітніх компетенцій // Підручник для директора. — 2005. — № 9–10. — С. 77–87.
21. *Левин Л.* Новые пути школьной работы (Метод проектов в Америке) // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 431–487.
22. *Логвін В.* Метод проектів в контексті сучасної освіти // Завуч. — 2002. — № 26. — С. 8–11.
23. *Морзе Н.* Метод навчальних проектів... // Вісник програм шкільних обмінів // <http://visnyk.iatp.org.ua/print;498/>
24. *Мудров П. А.* Как организовать работу школы по методу проектов // На путях к методу проектов: Сб. 4/Б. — М.: Гос. уч.-пед. изд., 1931. — С. 97–112.
25. *Онопрієнко О. В.* Сутнісні ознаки методу проектів: історичний аспект // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 114–119.
26. *Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Піктенко, О. М. Любарська та ін. / За ред. О. М. Пехоти. — К.: А.С.К., 2004. — 256 с.*
27. *Паламарчук О.* Культурологічні проекти у профільній школі // Підручник для директора. — 2005. — № 9–10. — С. 59–65.
28. *Паращенко Л. І.* Проектний підхід до розвитку життєвої компетентності ліцеїстів // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 185.
29. *Пироженко Л. В.* Проекти в українській школі початку ХХ століття // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 488–489.
30. *Полат Е.С.* Метод проектов // <http://nsk.fio.ru/festival/docs/polat.htm>
31. *Пометун О., Пироженко Л.* Інтерактивні технології навчання // Відкритий урок. — 2003. — № 3–4. — С. 19–27.
32. *Родыгина П. Е., Сергеева И. А.* Обзор русской литературы по методу проектов // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 358–364.

33. *Рубинштейн М. М.* Метод проектів // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 397–411.
34. *Сисоєва С.* Особистісно зорієнтовані технології: метод проектів // Підручник для директора. — 2005. — № 9-10. — С. 25–31.
35. *Столяренко Г., Дем'яненко О.* Чи можна застосовувати проектні технології на уроках літератури? // Українська мова та література. — 2005. — № 45. — С. 3–5.
36. *Чанова М. В.* Метод проектів в системі проблемного навчання проектів // Сибирский учитель. — 2003. — № 1 // <http://www.ioso.ru/distant/project/meth%20project/metod%20pro.htm>
37. *Чанова М. В.* Некоторые теоретические аспекты реализации метода проектов // Сибирский учитель. — 2002. — № 6 // <http://www.ioso.ru/distant/project/meth%20project/metod%20pro.htm>
38. *Єрмаков І. Г.* Компетентнісний потенціал проектної діяльності // <http://www.library.edu-ua.net/>
39. *Єрмаков І., Погоріла І.* Феномен компетентнісно спрямованої освіти // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. — 2005. — № 9–10 // <http://pld.org.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=213>
40. *Життєва компетентність особистості: Науково-методичний збірник /* За ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова. — К.: Богдана, 2003. — 520 с.
41. *Зимняя И.* Ключевые компетентности — новая парадигма результата образования // Дайджест педагогічних ідей та технологій. — 2004. — № 1–2. — С. 11–14.
42. *Клепо С.* Компетенція освіти: обмеження та перспективи // Завуч. — 2005. — № 19. — С. 6–13.
43. *Кондаков А. М.* Модели образовательного выбора и ведущие компетентности как образовательные ресурсы для развития личности, общества и государства // Мир психологии. — 2004. — № 2. — С. 230–235.
44. *Ляшенко В.* Життєва компетентність дітей з обмеженими можливостями здоров'я // Вересень. — № 1–2. — С. 97–102.
45. *Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посіб.: У 2-х ч.* — К.: ІЗМН, 1997. — Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості. — 392 с.
46. *Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посіб.: У 2-х ч.* — К.: ІЗМН, 1997. — Ч. 2: Життєтворчий потенціал нової школи. — 936 с.
47. *Олейничук М. І.* Рости людину — це радість!... Роздуми педагогів про життєву компетентність // Шкільний світ. — 2005. — № 37. — С. 15–20.
48. *Пану В. О.* Програма курсу «Крок за кроком до життєвої компетентності й успіху» (для учнів 10–11 класів) // Управління школою. — 2005. — № 5. — С. 18–24.
49. *Сергєєва Л. Н.* Проект як форма реалізації життєтворчості // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати — К.: Департамент, 2003. — С. 171–174.
50. *Сохань Л., Єрмаков І.* Життєве проектування: концепція і психологічний механізм // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. — К.: Департамент, 2003. — С. 262–275.

Костянтин Баханов

ЖИТТЄТВОРЧИЙ ПРОЕКТ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (10 КЛАС)

Навчання в 10-му класі порівняно з попередніми класами має істотні особливості. По-перше, змінилися самі обставини його: частина учнів залишила школу після закінчення 9-го класу, зробивши свій професійний вибір, а решта переконалась у необхідності для себе продовжити шкільну освіту. Тому пізнавальна діяльність учнів стає спрямованішою, свідомішою, менше піддається впливам однолітків. Підвищується працездатність класу в цілому. Учні дедалі частіше відчують радість від навчальної діяльності.

По-друге, значно зростає інтелектуальний рівень десятикласників. Учнів приваблює власне процес аналізу, пошуку доказів. Їм подобається вибирати між різними поглядами, обґрунтовувати свою думку, обстоювати її в дискусії. Десятикласникам під силу визначити суть і структуру інформації; аналізувати складні методи навчально-пізнавальної діяльності (моделювання, системно-структурний підхід, сходження від абстрактного до конкретного тощо); розуміти залежність результатів виділення головного від мети і точки зору; творчо послуговуватися знаннями про закономірності; використовувати всі форми порівняння (паралельне й послідовне; часткове й повне; емпіричне й теоретичне); порівнювати навчально-пізнавальну, практичну, організаційну й суспільну діяльність історичних осіб, груп і колективів; узагальнювати різну за джерелами інформацію; фіксувати узагальнення в зручній та стислій формі; робити визначення поняття; доводити свої тези; наводити аргументи; застосовувати різноманітні способи пізнавальної діяльності до формулювання й розв'язання нових проблем.

По-третє, в цьому віці в учнів значно актуалізується проблема життєтворчості. Десятикласники, як правило, чітко усвідомлюють неповторність власного життя і замислюються над тим, як зробити його якомога продуктивнішим. Вони часто змальовують у власній уяві майбутнє життя, намагаються творчо, часом не зовсім критично, осмислити особисті ресурси. Учні десятих класів активніше, ніж колись, прагнуть розібратися у соціальній ситуації, аби скористатися можливостями, які вона відкриває.

У десятому класі школярі уважніше ставляться до історичного досвіду та життєвої мудрості, шукаючи в практиці попередніх поколінь шляхи розв'язання власних актуальних проблем.

На цьому тлі у десятикласників виникає непереборне бажання розібратися в собі, найближчому оточенні, особливостях сприйняття себе іншими. Для них стає вкрай важливо самоідентифікувати себе з певною соціальною, етнічною або іншою групою. Тому процес навчання у десятому класі вимагає включення в нього реалізації життєтворчих завдань.

Навчальний матеріал у 10 класі найскладніший з усього курсу історії України. Він охоплює події з 1914 по 1939 рік: від Першої світової війни до початку Другої світової війни — період, багатий на збройні конфлікти, зміни політичних ліній, глибокі перетворення в економіці, соціальній сфері, культурі. Враховуючи вікові можливості, ступінь розвитку загальнонавчальних і спеціальних умінь та навичок, особливостей вичуваного матеріалу, програма передбачає формування в десятикласників умінь давати різнобічний опис історичних явищ, аналізувати й узагальнювати в певній системі, порівнювати, оцінювати, пояснювати історичні факти на основі різнобічного вивчення джерел і застосування історичних знань; розглядати й характеризувати суспільні явища в розвитку й конкретно-історичних умовах; розкривати внутрішні мотиви вчинків історичних осіб; зіставляти й критично аналізувати відомості з різних джерел, обґрунтовувати своє ставлення до наявних у них оцінок.

Разом з тим, історичний матеріал, пов'язаний з подіями 1914–1939 років в Україні, насичений масою прикладів розв'язання людьми життєвих проблем у найрізноманітніших драматичних ситуаціях (війна, голод, революції, політичний тиск тощо), в яких український народ завжди демонстрував велику життєздатність. Саме ці події стали приводом для міркувань про глибинні зміни у психології та поведінці людини.

Для прикладу ми подаємо лише чотири проекти, але дуже показові у плані вивчення впливу на людину історичних подій. Перший присвячений визначенню рис ментальності українського народу початку ХХ ст. та виявленню цих рис у сучасних українців і самих учнів як частини українського народу. У центрі уваги другого проекту — людина і війна: вплив війни на людину взагалі і на конкретний народ — українців у 1914–1918 рр. Третій проект націлює учнів на вивчення впливу на українців національної революції 1917–1920 рр. Четвертий проект має на меті виявлення змін у ментальності українців під впливом тоталітарного режиму, вивчення феномену радянської людини*.

Особливості навчального матеріалу (великий обсяг, складність, різнобічність), необхідність формування в учнів складних умінь диктують потребу виділення на уроці значного часу для проведення дослідження. Однак це практично неможливо, бо він обмежений програмою. Тому в 10 класі доцільно пропонувати учням дослідження для домашнього

* У підготовці проектів використані підходи, розроблені В. Нишетою для життєтворчих проектів з української мови та літератури.

виконання, включаючи в урок лише звіт про роботу в різноманітних формах: доповідь, портрет діяча, пояснення, зразок виконання проблемного завдання і т. ін. До ефективних належить використання групових форм домашнього дослідження, зокрема виконання різними групами однакових завдань. Прагнення учнів до самостійності й творчості, підтримане й спрямоване вчителем, може перетворити звіт на сценарій кінофільму, авторську «телепрограму» тощо.

Проект «Я — ЧАСТИНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»

Навчальна тема: «Україна в Першій світовій війні»

Тема уроку: «Вступ»

Мета: визначити основні риси ментальності українського народу, їхнє історичне коріння, вплив на них географічних та історичних чинників, а також характерні ознаки сучасної української ментальності; виявити особистісні риси учнів, адекватні сучасній українській ментальності; продовжити формування поняття «ментальність українського народу»; розвивати вміння аналізувати історичні джерела з метою виявлення ментальних рис українського народу; узагальнювати й систематизувати матеріал життєтворчого змісту; формувати вміння враховувати ментальні риси народу, перебуваючи у відповідному соціумі; залучати індивідуальний досвід для розв'язання навчальних завдань життєтворчого характеру; виховувати почуття поваги до українського народу та гордості за свою причетність до нього.

Ключове питання

Які риси українського народу визначають його ментальність?

Тематичні питання

1. Коріння ментальності українського народу.
2. Регіональні особливості ментальності українського народу.
3. Ментальність та історичний розвиток.
4. Сучасна українська ментальність.

Методичні рекомендації

Пропонований проект не є складним для десятикласників. Під час його виконання вони спираються на низку практичних та розумових умінь, сформованих у них протягом усього навчання. У своїй роботі учні передусім користуються джерелами, поданими у роздавальних матеріалах, і лише в разі необхідності залучають додаткову літературу. Проте під час роботи над проектом у десятикласників можуть виникнути деякі ускладнення з його виконанням. Це може бути пов'язане з:

- 1) недостатньою теоретичною підготовкою учнів (відсутність деяких теоретичних знань або недорозвиненість умінь узагальнювати, абстрагуватися, переносити ознаки певного явища на інші тощо);

- 2) недоліками загальної гуманітарної освіченості (відсутність певних знань історичного, етнографічного, літературного характеру); несформованістю уміння поєднувати знання, отримані під час вивчення різних гуманітарних предметів, та використовувати уміння, сформовані під час вивчення одного предмета для досягнення іншого;
- 3) специфікою матеріалу, оскільки поняття ментальності є комплексним і через це складним для розуміння учнів. До того ж цьому аспекту приділяється недостатньо уваги як під час вивчення історії, так й інших гуманітарних предметів;
- 4) недостатністю часу на вивчення даного питання через перевантаженість шкільної програми.

Виходячи з цього, підготовка до виконання проекту має передбачати настановчу бесіду з учнями, а за необхідності й консультації.

Основна аналітична робота повинна бути здійснена під час підготовки проекту, а презентація результатів проведена у максимально стислий термін. Це може бути бесіда під час актуалізації навчального матеріалу, розв'язання проблемного завдання при його закріпленні або окремих фрагментів вивчення нового матеріалу.

Оскільки презентація проекту відбувається безпосередньо на першому уроці, завдання учні мають отримати заздалегідь або на останніх уроках з історії України у 9 класі, або за кілька днів до уроку.

Враховуючи специфіку джерельної бази, варто організувати роботу над проектом у чотирьох групах: дві групи працюють над першим питанням, третя над другим, а четверта над третім. І кожна з груп готує свою версію розв'язання четвертого питання. Тому учням пропонується три операційні карти і чотири комплекти роздавальних матеріалів.

Операційна картка з опрацювання 1-го тематичного питання

Коріння ментальності українського народу

Український народ:

- а) все населення Української держави;
- б) суб'єкт української нації, тобто поняття, що охоплює всі її класи, суспільні верстви, прошарки;
- в) соціально-етнічна сукупність громадян, які проживають на території української держави.

Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К.: Генеза, 1996. — С. 634.

Ментальність (менталітет) — стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості та підсвідомості, що визначають устремління, нахили орієнтації людей, у яких виявляється національний характер, загальновизначені цінності, суспільна психологія. Ментальність є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та

емоцій. Менталітет формують географічне середовище, політичні інститути й соціальні структури суспільства, культура, традиції.

Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 2004. — С. 334.

Запитання

1) Які риси відрізняють український народ від інших?

Ментальні риси	_____	• — ;
	_____	• — ;
	_____	• — ;
	_____	• — ;
	_____	• — ;

2) Чи можна вважати ці риси виключно позитивними?

3) Які риси ви відносите до позитивних, а які до негативних? Чому?

Позитивні риси	Негативні риси

4) Чим викликана наявність в українського народу саме цих рис?

Риси менталітету	Історичне коріння

5) Як ви гадаєте, чи є ці риси незмінними?

Сучасність

1) Чи зберегли сучасні українці ментальні риси предків?

2) Чи важливо це сьогодні?

3) Які риси ментальності українців ви спостерігаєте в собі?

4) У чому це виявляється?

5) Спробуйте встановити зв'язки ментальності із загальнолюдськими цінностями.

Операційна картка з опрацювання 2-го тематичного питання

Регіональні особливості ментальності українців

Ментальність (менталітет) — стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості та підсвідомості, що визначають устремління, нахили орієнтації людей, у яких виявляється національний характер, загально визнані цінності, суспільна психологія. Ментальність є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій. Менталітет формують географічне середовище, політичні інститути й соціальні структури суспільства, культура, традиції.

Територія — просторовий обсяг, що займає нація, одна з суттєвих характеристик етносу, важливий чинник етногенезу.

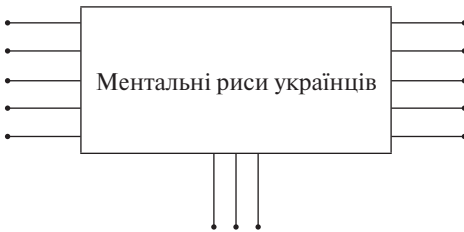
Мала енциклопедія етнології та етногенезу. — К.: Генеза, 1996. — С. 143.

«Вплив землі на життя народів не підлягає сумніву. Народ без території — це покруч... На загал, територія і земля це природні передумови для нормального розвитку народу, особливо ж у добі етногенезу».

О. Бочковський

Запитання

- 1) Які риси відрізняють український народ серед інших?

- 2) Яким чином ментальні риси залежать від географічних чинників?
 3) Простежте, які риси ментальності більше притаманні різним регіонам.
 4) Чи змінилися ці регіональні особливості протягом часу? Якщо так, то які та під впливом яких історичних процесів?

Регіон	Особливі риси	Тенденція	Вплив історичних подій

- 5) Припустіть, як будуть змінюватися регіональні особливості народу протягом XXI ст.

Сучасність

- 1) Чи спостерігаєте ви регіональні особливості прояву української ментальності у вашій місцевості? У чому вони виявляються?
 2) Чи важливо це сьогодні?
 3) Які регіональні прояви ментальності українського народу ви спостерігаєте в собі?
 4) У чому це виявляється?
 5) Яким чином можна вплинути на зміну цих якостей в собі та в регіоні?

Операційна картка з опрацювання 3-го тематичного питання

Ментальність та історичний розвиток

Ментальність (менталітет) — стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості та підсвідомості, що визначають

устремління, нахили орієнтації людей, у яких виявляється національний характер, загальновизначені цінності, суспільна психологія. Ментальність є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій. Менталітет формують географічне середовище, політичні інститути й соціальні структури суспільства, культура, традиції.

Індустріальне (промислове) суспільство — різновид розвинутого суспільства з центральною роллю науково-технічної діяльності, машинним виробництвом, фабричною організацією та дисципліною праці, загальнонаціональним ринком і системою господарства. При переході від традиційного до індустріального суспільства має місце процес демократизації, включаючи процес зменшення складових соціальних розбіжностей, руйнацію традиційних привілеїв та ієрархій, становлення громадянських прав (юридичних, політичних і соціальних).

Малій О.В. Всесвітня історія: Нова історія (кін. XVII– поч. XX ст.). — К.: АСК, 1999. — С. 225.

Модернізація — перехід до більш високого складу господарського життя з відповідними суспільними відносинами. Модернізаціями були переходи від аграрної економіки, де перевагу надавали натуральному господарству, до промислової з розвиненими товарно-грошовими відносинами; від промислової — до індустріальної, що характеризуються, серійним виробництвом, зростанням зовнішніх ринків.

Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 рр.: Навч. посіб. для 10 кл. — К.: Генеза, 2004. — С. 30.

Запитання

- 1) Чи є ментальні риси незмінними?
- 2) Які історичні події та процеси можуть впливати на них?
- 3) Простежте, як відбувалися зміни рис української ментальності протягом історичних періодів, беручи за основу процес українського державотворення.

Історичний період	Зміни ментальних рис

- 4) Які риси української ментальності стають актуальними в індустріальну епоху?
- 5) Яких нових рис мають набути українці в індустріальну епоху?
- 6) Під впливом яких процесів це має відбутися?

Актуальні риси української ментальності	Риси, які вимагає індустріальна епоха	Процеси, що впливають на формування рис

Сучасність

- 1) Які риси ментальності, набуті в індустріальну епоху, збереглися в українцях до сьогодення? У чому полягає їх актуальність?
- 2) Які риси людини індустріальної епохи ви спостерігаєте в собі?
- 3) У чому це виявляється?
- 4) В якому напрямку мають змінюватися ментальні риси надалі?

Роздавальний матеріал № 1 (до операційної картки № 1)

Джерело 1

Спогади іноземців про подорожі Україною у середині і другій половині XIX ст. (Із книги В. Січинського «Чужинці про Україну» (1937 р.))

А. І. Коль «Die Ukraine, Kleinrussland» (1841 р.)

«Я був дуже приємно здивований внутрішнім облаштуванням назовні так мало обіцяючої хати. Приємно жити в цій чепурненькій світлиці. Надворі було дуже гаряче, а тут приємно та прохолодно. Повітря було гарне, свіже, запашне. Земля була вкрита травою, а на стінах зілля — все було чисте та чепурне. Я не можу, щодо цього, нахвалити українців, якщо рівняти їх з поляками та москалями...

...Українці — дуже погані російські патріоти. Притаманні москалям любов й обоження царя є для українців цілковито чужі і незрозумілі. Українці слухають царя, бо інакше не можуть, але його владу вважають чужою і нав'язаною... Коли ви не хочете образити українця, то не смієте говорити йому про завоювання України Московщиною, бо українець, свідомий того, що його батьківщина заключила союз з Московщиною, яка зі свого боку обманула Україну».

Б. Й. Блязіус «Reise durch Ukraine» (1844 р.)

«Засаднича різниця в типі москаля і українця та, що «обличчя українців гладко поголене і тільки чорні вуси мають право залишитися непорушними», тому риси обличчя підкреслені «значно маркантніше й гостріше». Українці мають «видовжене обличчя з гострими обрисами, чіткий контур губ, гостре підборіддя, струнку, майже худу шию.

На Україні звучать кожної неділі і в годину відпочинку з кожного вікна, з кожної світлиці смичкові або дуті інструменти і жодне публічне свято не відбувається без спільної музики». В українців є вроджений талант до музики і вчать вони грати зі слуху... «Цю здібність мають українці для кожного уміння та мистецтва, до яких потрібно дещо самостійності, тільки що вони свої таланти не радо використовують для загального добра. Майже в усіх духових прикметах і здібностях українець просто протилежність москаля. В українців живе ніжне поетичне почуття, яке виявляється іноді в сентиментальній романтиці. Великорос не показує найменшого нахилу до романтики у своєму світогляді, його жвава практична, часами навіть груба реальна вдача не може збаг-

нути тонкощі в собі замкненого українця і його наскрізь вразливу вдачу. Пісні та фантазії українців нагадують сербську поетичність та лицарський романтизм поляків, їхні поетичні туги легко переходять за межі вузького життєвого рівня. Великорос задовольняється тим світом, який він сприймає, і споживає життя повною парою; його поезія тільки збільшує та сприймає цей світ, але не перетворює його. Однобічний та упертий українець у щоденному житті має жваве різнобічне та необмежене велике поетичне відчуття. Гнучкий та податливий у житті великорос, навпаки, односторонній та обмежений у своїй поетичній творчості».

В. Ф. Боденштедт «Поетична Україна» (1845 р.)

«Нехай запашні українські пісні, мов жалібні вітри, віють на німецькі левади й оповідають, як діти України колись любили й боролися... У жодній країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, ніде дух народу не виявився в піснях так живо і правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужеською силою пронизує його любовні пісні... Справді, народ, що міг співати такі пісні й милуватися ними, не міг стояти на низькому ступені освіти. Цікаво, що українська народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи... Важливу роль відіграє всюди жінка, з її м'якими, ніжними почуваннями, бо ж і в історії України багато схожого з лицарським середньовічним світом. Дуже тісно живе українець з природою і бере з неї ці чудові малюнки, що є в його піснях».

Г. К. Делямар «15-мільйоновий європейський народ, забутий в історії» (1869 р.)

«В Європі існує народ, забутий істориками, — народ русинів, 121/2 міль. під російським царем і 21/2 міль. під Австро-Угорською монархією. Народ цей такий же численний, як народ Іспанії, втричі більший за чехів і рівний за кількістю всім підданам корони св. Стефана. Цей народ існує, має свою історію, відмінну від історії Польщі і ще більше відмінну від історії Московщини. Він має свої традиції, свою мову; окрему від московської й польської, має виразну індивідуальність, за яку бореться. Історія не повинна забувати, що до Петра I той народ, який ми нині називаємо рутенами, звався руським, або русинами, і його земля звалася Русью і Рутенією, а той народ, який ми нині зємо руським, звався москвинами, а їх земля — Московією. В кінці минулого століття всі у Франції і в Європі добре вміли відрізнити Русь від Московії».

Січинський В. Чужинці про Україну. — Львів: Слово, 1991. — С. 72, 73, 75–76, 81, 83.

Джерело 2

Філософ Д. Чижевський про статтю М. Костомарова
«Дві руські народності» (1861 р.)

«Найцікавіший для нас твір Костомарова з 1861 р. — «Дві руські народності» (росіяни та українці), в якому він хоче подати начерк українського народного характеру. Костомаров уважає різницю між росіянами та українцями давньою (з XII ст.). Російська основна риса є практицизм, який лише назовні іноді переходить у містицизм. Основні риси розходження такі:

- 1) у росіян панує загальність (Бог та цар) над особистістю, над окремою людиною, а українець вище цінить окрему людину, ніж загал;
- 2) росіяни нетерпимі до чужих релігій, до чужих народів, з презирством вони ставляться до них, до чужих звичаїв, до чужих мов і т. ін., на Україні ж люди «звикли з незапам'ятних часів чути у себе чужу мову й не цуратись людей з іншим обличчям та з іншими звичаями»; ворожнеча до чужих народів вибухала лише, якщо чужинці «ображали власні святощі» українського народу;
- 3) росіяни — народ матеріальний, українці ж прагнуть «одухотворити весь світ»;
- 4) росіянин мало любить природу, не плекає квітів, «має якусь ненависть до рослин»; українець любить природу, тому-то й «українська поезія невідривна від природи, вона оживляє її, робить учасницею радості й горя людської душі; трави, дерева, птиці, тварини, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг — усе дихає, мислить, почуває разом із людиною, усе озивається до неї чарівним голосом то участі, то надії, то осуду»;
- 5) так само і любов до жінки — матеріальна в росіян і духовна — в українців;
- 6) у релігії увага росіян спрямована на зовнішність, на форму, на літеру, а в українців «неможливо, щоб постав якийсь розкол з-за обряду, з-за букви», — їхня релігійність є внутрішня;
- 7) у суспільнім житті у росіян панує ціле над одиницею, загальне над окремою людиною, що є цілком придавлена, пригнічена; для українців такий порядок цілком неможливий — вони цінять особисту свободу; в росіян панує насильство (монархія), в українців — добровільна спілка (федерація). Ця спроба характеристики (з якої ми подали лише найголовніші пункти) дуже цікава та залишається й зараз одною з найширших та найглибших. Усе життя народу виникає, на думку Костомарова, із внутрішньої глибини його духу; Костомаров уявляє собі цю глибину народного духу, як ніби заховану «у великій народній могилі» (в минувшині)».

Чижевський Д. Українська філософія // Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — С. 181–182.

Роздавальний матеріал № 2 (до операційної картки № 1)*Джерело 1*

А. Ю. Липа «Призначення України» (1938 р.)

Підстави українського характеру

«Навіть пересічний українець дуже часто може оглянути якусь подію чи справи з кількох боків одночасно. Для українця скомплікованість світу є видніша, ніж, скажیم, для його сусідів. Тому, може, так нелегко українцеві прийти до якогось рішення. Хоч, коли він уже прийшов до цього, тоді і чужа думка, і обставини мало впливають на нього (українська «упертість»). Нехіть до надміру слів й увага до дійсності, до акції характеризує пересічного українця...

...Вождь у гелленів має вищість місця, у народів Малої Азії вищість божества, врешті в українців його вищістю є глибоке відчуття моральності. Такий є ідеал вождя українців. Чи то буде обрання отамана чумацької валки або навіть парубоцької ватаги, чи пошана для королівського або гетьманського маєстату — підставою буде завжди поза кваліфікаціями воєначальника чи провідника передусім його моральна вищість.

Тому найвищий, найвеличніший провідник для українця — це той, що найповніше висловлює собою моральну справедливість. На другім місці лишень треба згадати про те, що має він бути й особисто талановитим, і продовжувати давні традиції, і бути зичливим для людей української криви.

«Хата» — це ідеал українського патріотизму. Українські козацькі думи говорять не про бундючну, містичну країну, лишень про «тихі води, ясні зорі», де — край веселий. Про власну велику простору Хату пише й Шевченко, і Куліш, і галицькі будителі. Там буде українська родина, цілий Рід. «Додому» хочуть вертатися й сучасні українські політичні емігранти».

Б. Н. Григоріїв «Українська національна вдача» (1935 р.)

«Політичними ідеалами українського народу безперечно є свобода як особи, так і всіх суспільних гуртувань: родин, церков, товариств, громад, партій, класів, націй і т. ін.; рівноправність і демократія. Все це виплекано великими просторами розселення, їх рівнинністю та багатством природних скарбів. На всіх вистачить; не заступайте нікому світу; всі люди рівноварті — це основи українського світогляду, виплекані природнім та суспільним оточенням. Вони виявилися в родовому побуті, «вічевому» устрої первісних держав, шляхетсько-міщанській республіці Галичині, товариському устрої Запорозької республіки, боротьбі за сойки північно-західних земель України, козацькому устрої української Речі Посполитої з виборними гетьманами, адміністративними радами, виборними адміністраторами й спільним володінням землею («сябринним», «товариським», «громадським»), у волелюбних ідеалах

національного відродження XIX–XX ст., устрої Української Народної Республіки 1917–20 рр...

...Думка про малу громадськість української вдачі не відповідає дійсності. Вся історія українського народу свідчить, навпаки, про його нахил до громадського життя. Згадаймо тільки роди, «віча», соймаки, запорозькі ради, ради Української Річи Посполитої, товариське громадське володіння землею, громадські ідеали часів відродження, відбиті виразно не лише в українській літературі, а й у суспільно-організаційній чинності, як культурно-просвітні товариства та економічні кооперативи і т.п.

...Твердження про сварливість українців не відповідає дійсності. Кожен народ у певних умовах суспільного життя, і особливо на первісних ступенях культури та в часи лихоліття, сварливий.

Так само з великим застереженням треба ставитися до твердження про відсутність в українського народу державницького нахилу. Дійсно, український народ не виявив смаку до політичного панування над іншими. Ніде ніколи і ні на кого не нападав, не намагався підпорядковувати собі. Багатство території й природних скарбів не гнало його до того. Задовольнявся тим, що мав. Хліборобство ж просто убивало його політичну активність.

Проте протягом дванадцяти–тринадцятивікового існування український народ більше тисячі літ жив своїм власним державним життям.

У тому, що український народ тепер не має своєї самостійної держави, винила не українська вдача, а перевага ворожих сил.

З наведеного ясно, що головними недоліками української вдачі, її негативними властивостями є: некритична побожність (віра), мала інтелектуальність, слабка ініціативність, невелика рухливість, політична неактивність, романтичність, непрактичність.

Всі недоліки української національної вдачі (селянськість, повільність, пасивність і покора, скріплені хліборобством і побожністю, мала інтелектуальність, слаба ініціативність, політична неактивність, романтичність) можна усунути поширенням освіти й індустріалізації та урізноманітненням праці й перемішанням східних елементів з західними, степових з гірсько-лісовими, дніпрянців з галичанами і т. п.»

Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2-х кн., Кн. 2. — К.: Либідь, 1997. — С. 446–449.

Роздавальний матеріал № 3 (до операційної картки № 2)

Джерело 1

О. Кульчицький «Риси характерології українського народу» (1956 р.)

Геопсихічні чинники

«Геопсихічний вплив північної низовини, ...сполучення лісової гущі із трясовиною концентрується у вчуванні людини до краєвидного моти-

ву «загрозової обмеженості». Вчування в темну зелень лісу та його шум викликає настрій, якщо не суму, то принаймні поваги. Вчування в статичну форму лісу, в його «вкоріненість» і непорушність, що стримує око гушавиною й таємничою похмурістю прогалин, створює у своїх процесах переживання типу «стриманої рухової форми», почуття обачності, обережності й підозрливості, стриманого вичікування, терпеливості. Як реакція на вчування в загрозову таємність лісу можуть інколи постати почуття «панічної» (Пан — божок лісу) лякливості. Вчування в гушавину лісу як у життєвий процес — це вчування в нещадне змагання за життєвий простір, у постійну жорстоку боротьбу за існування без виразного завершення в остаточній перемозі, із схильністю до лінії «пристосування» (особливо виразного у формі таких дерев, як сосна, береза, верба)...

...Властиві лісові як театрові боротьби форми співіснування надають кінець-кінцем світоглядів мешканця низової лісової смуги, наприклад, поліщука як «лісової людини», радше песимістично-позитивістичного забарвлення в сенсі врахування виразної мови фактів.

Геопсихологічний вплив лісостепу..., характеристичний аспект краєвиду цієї смуги зонайкраще й найповніше може викликати процеси вчування і ними найповніше пройнятий — це аспект «хвилястості» та «м'якості», податливої на ерозійні дії сонця, вітру й води. Тому «краєвидний мотив», що опановує вчування в статичні форми лісостепового українського рельєфу, в далекі обрії, виповнені м'якими плоскими хвилями чорнозему, які плывуть до виднокола кучерявістю першої ніжної зелені або лагідним хитанням золотистих неозорих ланів, розмежованих подекуди в'юнкими ріками й потоками, найкраще передати визначенням «хвилястої м'якості». Вчування у хвилясту лінію може схилити людину своєю руховою постаттю до станів неохоти до зусилля або обачності, обережності й компромісів, що зрікаються «прямої дії». З другого боку, хвиляста лінія інколи є відповідником станів безтурботності, ігрової естетичної чи споглядальної настанови, як і м'якої поступливості й згідливості супроти чужого опору й чужих впливів, аж до самозречення, толетарності й схильності щось зносити, чомусь піддаватися.

Вчування в процеси природи для хліборобської людності чорнозему є вчуванням у плодючість землі, в її лагідність, щедрість і добрість у подвійному значенні «доброї землі»: в розумінні хліборобської видайности і морально-містичному розумінні «обдаровуючої любові» «аyah», що з нею немов співдіють інші прояви природи: сонце, дощі, вітри. Таким станам відповідають як людські реакції — почуття довірливості, релігійної вдячності. Споглядання м'яких форм рельєфу як вислідів і виразів формотворчих сил, що діють на землю, — це вчування в м'якість та

лагідність, але і в постійність діяння сил води, вітру, сонця, що разом становлять «дію ерозії».

Геопсихічний вплив степової смуги..., вчування в безмежну степову рівнинність кристалізується навколо краєвидного аспекту «безкрайньої далечини».

Як схема чуттєвих, рухових можливостей цей краєвидний мотив означає для вчування нічим не стриманий «рух у безконечність». Йому з психічного боку могло б відповідати почуття любови, що шукає свого об'єкта, «безпредметної туги», яка (за Ясперсом) сповнена ентузіазму від шукання недосяжного. З другого боку, цей «рух в безкрає», будучи «рухом в нікуди», заперечує сам себе і саму потребу руху і в такій формі переживання відповідає психічним станам від деякої байдужості інколи до повної «апатії» через низку почуттів, споріднених із резигнацією, безнадією та розчаруванням, включно до розпачу.

Степ не має рельєфу, і тому місце вчування у форму рельєфу тут заступає вчування в неоформлену безмежність, що кінець-кінцем веде до переживання квантитативного, кількісного, «величного».

Вчування в процеси, властиві степовому середовищу, наскільки вони нерідко відзначаються стрибковістю й зламним, характером переходів, схиляє до непостійності й контрастності чуттєвого життя. Такі прояви степової природи, як степові буревії, або «чорні бурі», пов'язані з «руховою постаттю» актів нищення, властивих почуттям ворожнечі, гніву і люті. Якщо далі розглядати вчування у формуючі сили природи, що їх остаточним виразом є майже абсолютна рівнинність степу, можна в його майже цілковитій плоскості вбачати або дію нівеляційної, вирівнювальної сили, яка не переносить існування вищого і якій з психологічного боку відповідає рухова постать почуттів ресентименту, або вираз непричетності формуючих сил, які не здобуваються на жадні зусилля, що відповідає характерові цілком стриманої руховости в стані байдужості й апатії.

Пізнання і переживання степу — це часто переживання не тільки «плодючої Деметри», але й нищівних сил джинів і демонів, хуртовин і періодичних посух, що можуть перетворювати океан степового життя на мертво море смерті.

Таким чином світонастанова людини укр. степу — це найскорше т. зв. ентузіастична настанова, коли панує стан душі, що його філософи (Ясперс) і поети описують як сп'янілість, розмріяність, любов і шал. Побіч ентузіастичної настанови можлива однак інколи і в деякій мірі — згідно із схарактеризованою полярністю степового світовідчування — і протилежна, нігілістична настанова (за Ясперсом) «радикального заперечення всякої цінності й бажаності».

*Людина і довкілля. Антологія у 2 кн. Кн. 2. —
К.: Заповіт, 1995. — С. 300–304.*

Джерело 2

Політолог О. Бойко про історичний вплив на регіональні особливості української ментальності

«Тривала роз'єднаність українських земель, їх перебування у складі Російської, Австро-Угорської імперій, Польщі, Румунії, Чехословаччини та інших держав наклали помітний відбиток на культуру, традиції, побут українців. Саме цей чинник протягом віків поглиблював психологічне, побутове та політичне відчуження між різними частинами українського народу і, врешті-решт, став основною причиною такої болючої риси сучасної української ментальності, як відсутність почуття національної єдності.

Наприклад, на ментальність галичан суттєво вплинула західноєвропейська культура, насамперед австро-німецька та польська. Крім цього, важливим фактором їхнього життя була греко-католицька церква. Мешканцям Галичини властиві працелюбність, індивідуалізм, вміння господарювати, повага до власності. При цьому ментальності галичан також притаманні певний консерватизм, скерований на увіковічення у незмінному вигляді основних національно-етнічних цінностей, а також активні прояви національних почуттів патріотизму. Для населення Центральної Східної та Південної України через низку історичних обставин головною метою було, як правило, не національне, а соціальне визволення. Провідними рисами ментальності в цьому регіоні були колективізм, анархізм, віра в доброго і мудрого правителя, який наведе порядок; порівняно слабшими — прояви національних патріотичних почуттів, звичка до копіткої праці».

Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 2004. — С. 234–235.

Роздавальний матеріал № 4 (до операційної картки № 3)*Джерело 1*

А. І. Крип'якевич «Історія України» (1929 р.)

Національна індивідуальність

«Предки українського народу при першій своїй появі в історії виступають як плем'я, повне первісної енергії і сили, з стихійною життєрадісністю, з тверезим підходом до життя. Як найпомітніші прикмети їх вдачі вибиваються з одного боку войовничість, агресивність, гін до здобування, а з другого — уміння загосподарювати здобуті простори. Князівська держава зорганізувала первісні інстинкти і підняла їх до вищих форм. Природна войовничість у колах тогочасної еліти перетворилася на лицарськість, на чесноти солідарності і вірності, пошанування права, почування честі. Господарські здібності знайшли втілення в колонізаційній праці, в організації торгівлі, в службі державі. Політичні й господарські

успіхи дали тодішньому громадянству почування гордості, що воно живе «не в якій-небудь землі», а у своїй могутній державі. Тогочасний патріотизм мав характер державний, обіймав собою всю «руську землю», як далеко сягала влада князів, радів їй тріумфам, співчував при невдачах, жив державними інтересами. Хоч окремішність українського народу існувала від початку, проте вона не виступала наверх у чіткій формі, а проявлялася тільки в багатій народній культурі.

Коли князівська держава занепала, то у вищих шарах громадянства довгий час залишалися її традиції і горде переконавання, що «ми народ такий благородний, що не відступимо першенства ніякому народові на світі». Наступ Польщі, що погрожувала знищенням українському народові, поширив національну свідомість й у колах міщанської інтелігенції і поглибив у ній прив'язаність до давніх культурних традицій. Життя набрало характеру консерватизму, боготворення минулого: слов'янська мова, обряди, церковщина стали непорушними святощами. Але творча енергія, прихована в масах, не дала громадянству заклепитися в безрусі, а проявилася в козащині як новий гін до змагань і боротьби. Січова школа виплекала нові елементи лицарства, героїзму, посвяти для «посполитої справи». Громадські ідеали прибрали назву «вольностей» — стремління до соціальної волі і політичної незалежності, бажання з'єднати всі землі, як далеко сягала мова і віра українська. В боротьбі з Польщею і Московщиною розвинулася свідомість національної окремішності і палка любов до рідної «отчизни — милої матки України».

З цієї бурхливої і творчої епохи український народ вийшов із виробленою вдачею і характером. Чужоземні подорожники, що бували на Україні в перших десятиріччях XIX ст., відзначають як особливі прикмети українців вроджену інтелігентність, розвинуте естетичне почування, незвичайну музикальність, в господарському житті енергію і підприємливість, у відносинах до чужих — гостинність і ввічливість, але одночасно тактовну стриманість, незвичайну свободолюбність, нехїть, а то й ненависть до поляків і росіян. Українське життя мало свій окремий стиль, спертий на високу народну культуру. «Це дуже шляхетна раса», — висловлюється один з обсерваторів (Клерк).

Але в дальшому часі ці дорогоцінні прикмети почали занепадати, коли ослабли українські культурні центри, а до народної маси дійшли руйнівчі впливи русифікації — через місто, школу, військо, фабрики. Але своєчасно прийшла до свідомості нова інтелігенція, кинулася до студій над народним побутом і старовиною, оживила завмираючі джерела і поклала основи під нову національну культуру. Геній Шевченка з'єднав історичні традиції та нові стремління і дав українському громадянству новий світогляд, опертий на «свою правду».

Серед незгод політичного життя, коли український народ не міг вільно виявляти свого національного обличчя, приходили часи кризи,

коли Костомаров проповідував українство «для домашнього вжитку», Антонович заперечував державницькі здібності українського народу, а галицька інтелігенція не могла вийти поза наївне вшанування «народних святощів». Проти такого звуження національної програми виступив з своїм критичним словом Драгоманов і вказав українській нації шлях політичної боротьби і європейської освіти. І хоч він також схибив із правильної дороги, сходячи на манівці анархізму, проте криза вже була переборена, «свідомі українці» висунули ідеал самостійної України і до цієї мети повернули всі національні сили».

Кріп'якевич І. Історія України. — Львів: Світ, 1990. — С. 295.

Б. Російський історик В. Ведюшкін про вплив індустріального суспільства на людей.

«Але зміст індустріальної цивілізації не вичерпувався впровадженням у виробництво машин та модернізацією. У більш широкому сенсі можна говорити, що модернізація охопила всі галузі життя нового, індустріального суспільства. Це передбачало й секуляризацію свідомості, зростання міст й широченного кола ідей і досягнень, закладених віком просвітництва, й нові течії в політичному житті, й багато іншого.

Головним явищем нової цивілізації стала принципова зміна свідомості людини. Дух підприємництва дедалі більше й більше охоплював індустріальне суспільство, який спонукав людей до безупинної праці, здійснювати сміливі відкриття та геніальні винаходи, у пошуках кращого життя залишати рідні місця і переселятися за моря й океани. Людина індустріальної цивілізації прагнула гарантованої законом приватної власності, і це було цілковито природним почуттям...

В індивідуальному суспільстві вчорашні селяни і ремісники ставали торговцями і підприємцями, робили військову, а часом навіть політичну кар'єру. Спочатку здійснити таке сходження вдавалося одиницям, потім — десяткам, сотням, тисячам... «

Ведюшкін В. А. Новая история зарубежных стран: Учеб. для 7 кл. — М.: Дрофа, 2005. — С. 219–220.

В. Українські методисти Л. Жарова та І. Мішина про риси індустріальної епохи

Особистість та батьківщина

- Людина перестає жорстко залежати від станів, корпорацій та традицій;
- особистість набуває громадянських прав та свобод, у тому числі економічних, володіє приватною власністю;
- у власних вчинках людина керується особистими інтересами;
- людина дотримується раціонального способу життя;
- особистість орієнтується на досягнення успіху;
- індивідуалізм;

- поступово руйнується велика патріархальна родина, виникає мала демократична сім'я;
- жінка отримує право на володіння власністю, право на розлучення, аліменти;
- діти менше залежать від волі батьків;
- у родинах утверджується протестантська етика й мораль, цінності доброти.

Нація й духовне життя

- Централізація держав, переборення замкненості держав;
- поява літератури національними мовами, інтелігенції, національних церков;
- осмислення загальнонаціональних інтересів та цілей;
- відчуття людьми національно-державної єдності, спільноти;
- перехід суверенітету (повноправ'я) від монарха до народу, народ стає нацією;
- національні ідеї, національно-визвольна боротьба;
- розвінчання середньовічного релігійного світовідчуття, утвердження світського, науково-раціонального;
- народження релігій Нового часу, ідеологій гуманізму та Просвітництва;
- послаблення впливу церкви і релігії на різні сторони життя;
- наукові революції, проникнення наукових ідей в освітні сфери;
- книгодрукування, широке розповсюдження грамотності, друк;
- розподіл культури на елітарну й народну.

Мишина І., Жарова Л. Деякі концептуальні аспекти викладання нової історії в школі // Історія та правознавство. — 2005. — № 34–36. — С. 6–7.

Проект «УКРАЇНЦІ І ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА»

Навчальна тема: «Україна в Першій світовій війні»

Тема уроку: «Українські землі в 1915–1917 рр.»

Мета: охарактеризувати становище людини під час Першої світової війни, та ставлення людини до війни залежно від її соціальної, етнічної, політичної приналежності; виявляти вплив пам'яті про світові війни на сучасну ментальність українського народу; визначити основні напрями впливу війни на ментальність українців; продовжити формування поняття «ментальність українського народу»; розвивати вміння аналізувати історичні джерела й систематизувати, узагальнювати матеріал життєтворчого змісту; формувати вміння формулювати власне судження щодо глобальних історичних подій; залучати власний досвід для розв'язання навчальних завдань життєтворчого характеру; виховувати негативне ставлення до війни як засобу розв'язання політичних конфліктів.

Ключове питання

Як Перша світова війна вплинула на ментальність українців?

Тематичні питання

1. Людина і війна.
2. Війна та українці: сподівання та реалії.
3. Війна і подальша доля українців.
4. Війна і сучасність.

Методичні рекомендації

Виконання проекту здійснюється паралельно з вивченням теми «Україна в Першій світовій війні» з історії України та «Перша світова війна» із всесвітньої історії, таким чином, щоб на підсумковому уроці можна було зробити презентацію проекту. Підготовка проекту відбувається у трьох групах за трьома операційними картками і трьома комплектами роздавального матеріалу. Останнє питання «Війна і сучасність» висвітлюється всіма групами спільно, спираючись на підготовлений ними матеріал за питаннями операційної картки у розділі «Сучасність». Оскільки тема проекту може виводити учнів на широкі узагальнення, доцільно на уроці активно залучати матеріали із всесвітньої історії та світової літератури. У вивченні першого тематичного питання логічно спиратися на образи, створені Е. Хемінгуєм у романі «Прощавай, зброє», Е. М. Ремарком у романі «На Західному фронті без змін», Я. Гашеком у «Пригодах бравого солдата Швейка» та ін.

До того ж, вчителеві варто рекомендувати учням активно використовувати джерела, наведені у підручниках (особливо Ф. Турченка), а також посібника «Історія епохи очима людини».

Операційна картка з опрацювання 1-го тематичного питання*Людина і війна*

Людина — найвищий ступінь живих організмів на Землі, суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури. Людина — біосоціальна істота, вона є живою системою, що органічно поєднує фізичне та духовне, природне та соціальне, успадковане та набуте у ході життєвої практики. У цій формулі біологічний компонент зумовлений тим, що, як живий організм, людина включена у природний зв'язок явищ і підпорядковується біологічним (біохімічним, фізіологічним, біофізичним) закономірностям. У відомій людству частині всесвіту фізична та морфологічна організація людини є найвищим рівнем організації матерії. Соціальний компонент ґрунтується на тому, що природні (анатомио-фізіологічні) задатки розвиваються й реалізуються лише в умовах соціального способу життя. Саме тому людина на кожному історичному етапі розвитку є своєрідною сумою, підсумком досвіду суспільної життєдіяльності, набутого у процесі цивілізаційної еволюції. Єдність і спадкоємність

біологічного і соціального у людині забезпечується через механізм органічної взаємодії біологічної спадковості та культурної традиції. На даному етапі питання про природу людини, її походження та призначення залишається відкритим, його розв'язання активно шукає суспільна думка на основі принципів взаємозбагачення та взаємодоповнення різних підходів і теорій. Суть людини як суб'єкта всіх видів діяльності характеризується поняттями «індивід», «індивідуальність» («особистість»), «особа». Індивід (від лат. *individuum* — неділиме) — окрема, конкретна людина, на відміну від колективу, соціальної групи, суспільства в цілому. Індивідуальність — сукупність властивостей і здібностей (фізичні резерви та можливості, характер, темперамент, особливості сприймання, пам'яті, мислення, почуттів, волі), що зумовлюють неповторну своєрідність індивіда. На формування індивідуальності (особистості) впливають біологічна спадковість, фізичне оточення, культура, груповий досвід, унікальна індивідуальна життєва практика. Особа — соціальна істота, суб'єкт пізнання, активний діяч суспільства розвитку, конкретний людський індивід із притаманними йому своєрідними розумовими, емоційними, вольовими та фізичними якостями.

Війна — збройна боротьба між двома (їх коаліціями) або Більшими соціальними, етнічними та іншими спільнотами; у переносному розумінні слова — крайній ступінь політичної боротьби, ворожих відносин між певними політичними силами (наприклад, війна влад, законів і т. ін.). В історії політичної думки здавна простежуються два протилежні підходи до війни. З одного боку дехто визнає її закономірним, природним явищем, необхідним для суспільства. Прибічники протилежного погляду вважали війни неприпустимими і шукали шляхи для їх відвернення або принаймні обмеження.

Запитання

- 1) Як людина сприймає війну? (*Як жива істота, індивідуальність, член соціальної та етнічної групи, громадянин держави тощо*)

	_____ жива істота	•	—
	_____ індивідуальність	•	—
людина	_____ член соціальної групи	•	—
	_____ член етнічної групи	•	—
	_____ громадянин	•	—

- 2) Як сприймали Першу світову війну в окопах по різні сторони лінії фронту?
- 3) Як сприймалася війна в тилу?
- 4) Чи змінюється у людей ставлення до війни?
- 5) Чим зумовлений оптимізм у сприйнятті війни на її початку та його відсутність у середині та наприкінці?

- б) Чому покоління тих, чия юність припала на Першу світову війну, отримало назву «втраченого покоління»?

Сучасність

- 1) Яку пам'ять залишила про себе Перша світова війна?
- 2) Як це закарбувалося у ментальності українців?

Операційна картка з опрацювання 2-го тематичного питання

Війна та українці: сподівання та реалії

Війна — збройна боротьба між двома (їх коаліціями) або більшими соціальними, етнічними та іншими спільнотами; у переносному розумінні слова — крайній ступінь політичної боротьби, ворожих відносин між певними політичними силами (наприклад, війна влад, законів і т. ін.). В історії політичної думки здавна простежуються два протилежні підходи до війни. З одного боку, дехто визнає її закономірним, природним явищем, необхідним для суспільства. Прибічники протилежного погляду вважали війни неприпустимими і шукали шляхи для їх відвернення або принаймні обмеження.

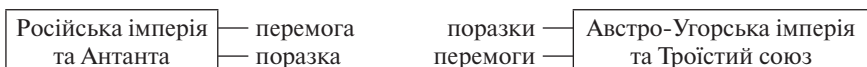
Українська ідея — першим цей термін вжив П. Куліш, позначаючи ним усвідомлення, розуміння людьми приналежності до свого народу, його культури і віри.

Українське питання — своєрідна концепція, яка не лише констатувала наявність геополітично значущої етноісторичної спільноти людей — українського народу з його мовою, звичаями, віросповіданнями, мистецтвом, територією, національною самосвідомістю, виробничими традиціями, а й моделювала його дії, спрямовані на відродження власної державності. «Українське населення... опинилося буквально між двома вогнями: з одного боку, мордували його москалі за «мазепинство», з другого, — австрійці й мадяри за русофільство, в той же самий час одні українці мусили битися за своїх мучителів в рядах російської, другі в рядах австрійської армії і мусили стріляти одні в других». (Д. Дорошенко)

Запитання

- 1) Які перспективи для українців відкривала Перша світова війна?

Перспектива України

- 2) Яким чином українські політичні сили відреагували на війну та її перебіг?
- 3) Наскільки позиції українських політичних сил відповідали ментальним рисам українського народу?

Сучасність

- 1) Чи пов'язані спроби розв'язати українське питання під час Першої світової війни з сьгоднішніми політичними проблемами?
- 2) Чи вплинули події та процеси часів Першої світової війни на посилення регіональних відмінностей у ментальності українського народу?
- 3) Висловіть своє ставлення до сучасної проблеми «Схід—Захід».

Операційна картка з опрацювання 3-го тематичного питання

Війна і подальша доля українців

Війна — збройна боротьба між двома (їх коаліціями) або більшими соціальними, етнічними та іншими спільнотами; у переносному розумінні слова — крайній ступінь політичної боротьби, ворожих відносин між певними політичними силами (наприклад, війна влад, законів і т. ін.). В історії політичної думки здавна простежуються два протилежні підходи до війни. З одного боку, дехто визнає її закономірним, природним явищем, необхідним для суспільства. Прибічники протилежного погляду вважали війни неприпустимими і шукали шляхи для їх відвернення або принаймні обмеження.

Національна свідомість — сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності націй і народностей. Включає в себе цінності як внутрішньонаціональних, так і міжнародних відносин. Основою національної свідомості є національна самосвідомість. До складу елементів національної свідомості звичайно включають сприйняття навколишнього світу і ставлення до нього, усвідомлення національно-етнічної належності, ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти, ставлення до представників інших націй і народностей, патріот, почуття і патріот, самосвідомість, усвідомлення національно-державної спільноти та ін.

Національна самосвідомість — сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, які відображають специфічний зміст, рівень та особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце і призначення серед інших спільнот, а також характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість є основою, ядром національної свідомості, її активним началом, вона характеризує національну свідомість в актуальній даності суб'єкта, який є її носієм. На відміну від національної свідомості, яка є синтезуючою формою уявлень національно-етнічної групи, національна самосвідомість виступає індивідуалізованою формою, що відображає, перш за все, ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками національно-етнічної спільноти.

Запитання

- 1) Яким чином війна вплинула на загальну освіченість людей?

- 2) У чому полягає вплив Першої світової війни на національну свідомість українців?

Сучасність

Які риси сучасної ментальності українського народу набули інтенсивного розвитку внаслідок Першої світової війни?

Роздавальний матеріал № 1 (до операційної картки № 1)*Джерело 1*

Із щоденника випускниці філологічного факультету
Грацького університету, підхорунжого 55 дивізії
Легіону Українських Січових Стрільців Софії Галечко

«11 вересня 1914 року

Я на Закарпатті, в рядах Січових Стрільців. Дивний якийсь сон. Вісім днів їзди поїздом, три дні голодівки, примусова мандра по Мукачеві від 3-ї ночі до 8-ї ранку та приїзд до Горонди — а тепер тихі зітхання слабих у шпиталі. Мої мрії здійснилися — працюю для України, йду кувати кращу долю... Кинула я книжки, науку, старий спокійний Грац, забула про рідню, про іспити й увесь світ... Крила вистрілили з рамен і лечу на стрічу сонцю золотому. Чи спалить воно мене, чи зігріє своїм вогнем?.. Завтра, позавтра, може, підемо вже в поле, хто вернеться з дороги, не знаємо. Що там! Поки кров грає в жилах і серце б'ється сильно в грудях — вперед! Вперед! Поломимо скали, переплинемо ріки, спалимо вогнем молодой душі всі твердині, всі замки, всі ворожі думки і діла».

Литвин М. Р., Науменко К. Є. Українські січові стрільці. — К.: Знання, 1992. — С. 13.

Джерело 2

Із листа курінного отамана Українських Січових Стрільців
Сеня Горуха до нареченої Стефанії Гузар (жовтень 1915 р.)

«Гуділо і гриміло у воздуху від наших і ворожих гармат. Представ собі, що п'ять секунд або й частіше тріскає із лоскотом недалеко у воздуху шрапнель і викидає около 300 олов'яних кульок, величини гілкового

оріха. Кого така кулька поцілить, той пропав. Або гранат, як заповне в землю і зі страшним гуком трісне, то викине землю вгору вище львівського ратуша. Кавалочки заліза розлітаються на всі сторони і несуть смерть і рани. Серед такого пекла сидить чоловік безрадний, бо кулі тріскають і тут і там, і не знати, що найблизча секунда принесе».

Литвин М. Р., Науменко К. Є. Українські січові стрільці. — К.: Знання, 1992. — С. 20.

Джерело 3

Із листа солдата російської армії Андрія Рубльова (15 грудня 1915 р.)

«Я поки живий, був в окопах 12 днів, а зараз на відпочинку. Слава Богу, тиша, бою поки ще не має, а далі — побачимо. Але зараз нужда заїдає, хоч я й переминою білизну, відпарюючи її в окропі. Але що подієш, скріплячи серцем, терпимо все, може, переживу все це... На відпочинку я сплю на хмизі у землянці. Але в окопах майже не спимо, хоча й там є хмиз, мох, листя. Там у окопах пориті землянки від холоду та дощу, але брудно. Інакше кажучи, найлютішому ворогу я не забажав би потрапляти у ці «окопи». Якби дав Бог, щоб ніколи у житті не потрапляти в ці окопи і щоб навіть не знали, що таке окопи. А мені, щоб дав Бог пережити весь цей солдатський тягар, залишитися живим: то я вже довідався, що означає «війна»».

Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках:

Навч. посібн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ю. Комаров, В. Мисан, А. Осмоловський та ін. — К.: Генеза, 2004. — С. 56.

Джерело 4

Зі щоденників В. Винниченка

«22.VIII.1914 р.

Одно з характеристичних явищ війни — страх. Не тільки страх смерті від куль, штиків і т. п., а взагалі страх людей, друзів, знайомих, навіть родичів. Ніхто нікому не вірить, і через те кожний старається бути якомога більшим патріотом. Набираються патріотизму просто про запас: не пошкодити, як трохи й більше. Але часом і шкодить».

«25.X.1914 р.

Верст через п'ять від Пясечного візник раптом звернув нашу увагу на щось, що діялось біля дороги. Троє чи четверо людей копали велику, довгу й вузьку, як траншея, яму. Ми спочатку не розуміли, для чого вона, але, подивившись за рукою візника, який показував у друге місце, зразу зрозуміли все. Кроків на двадцять від тої ями, теж збоку від дороги, біля розритої другої ями лежало щось сіре, окремими купками, які мали в собі щось подібне до людських фігур. Я згадав, що по дорозі в Пясечне бачив на цьому самому місці насипану могилку з хрестом із соснових

паличок і з зеленими гіллячками, — братська могила. Тепер її розкопали і, очевидно, мали перенести трупи в ту другу яму, бо ця, певно, була неглибока і давала дух.

Ми злізли з брички і підійшли зовсім близько до мертвяків, їх було виритих біля могили з 5—6. Усі в шинелях і чоботях, усі в тих позах, у яких їх скосила смерть. Тільки один був без чобіт, у сірих шкарпетках. І ці шкарпетки щільно облягали тонкі, довгі й ніби спухлі ступні ніг, які своєю непорушністю робили моторошне враження. У другого трупа збоку виднілося щось сизо-червоне з синім нальотом — вирване м'ясо. Всі голови обліпила земля і вони здавалися качанами, витягненими з землі. Крізь намоклу землю блідо проглядало подекуди мертве тіло лиця і випинались волосинки стрижених чубів».

«Ми помалу пішли до брички й рушили. Всю дорогу, зустрічаючи солдатів, я дивився на них з тим самим чуттям, як на тих, що лежали біля розритої могили. А скільки ж то таких могил було розсіяно по довгому-довгому, на 500 верст, фронті обох армій! І скільки їх буде ще до кінця війни! Тепер від кожної сіро-рудой шинелі на мене дихає задубілими мертвяками. Кожний у такій шинелі для мене не людина, а щось безлике, безформене, моторошно-живе».

Винниченко В. Щоденник. Том перший. 1911–1920. — Едмонт-Нью-Йорк, 1980. — С. 88, 115, 116.

Джерело 5

Зі щоденника директора Вашківецької школи (Буковина)

Ів. Бажанського

«Субота 18./11. 916.

Живемо як в криміналі: нігде не ходимо, нічого не знаємо. Стали справжніми вегетаріанами. Правда, дріб не так то дуже й дорогий, курку можна купити за 2 К, качку за 3 К, гуску за 5 К, та біда, що на все треба грошей, а грошей меншає, не прибуває, бо платні ніхто не дає. Тож шадиться до крайности. Що було старе «нездале», тепер направляється — і воно добре. От я тепер став «шевцем»: золюю та латаю собі і дітям черевики, а мама латає їм сукенки. Нафти вже не може ніде дістати. У нас щось 5 л, та щоби стало на довго світимо тільки одну лампочку № в кухні. А як ця вийде, то будемо... світити каганчиком, тобто черепочком зі смальцем і гнотиком. Однак то не всім тепер так тяжко жити нам. Є і такі, яким тепер багато ліпше живеться, як під час миру. Але то треба бути «лисом» і обманцем. 3-й рік науки вже нема. Олю й Талю підготовляю сам. Однак шкільна наука все таки ліпша».

Федорак В. Ф., Черкач Н. І. Історія рідного краю (7–11 класи): Підручник. — Чернівці: Прут, 2001. — С. 60.

Джерело 6

Свідчення про братання солдат російської та австро-угорської частин «Проявом настроїв січовиків стало братання між ними і солдатами російських частин у районі сіл Куропатники—Бишки—Конюхи. А подалося з того, що вечорами з російських окопів стали лунати українські пісні. Їх виконавця з привабливим м'яким голосом звали Петром.

— Гей, Петре, заспівай ще! — гукали усуси.

Петро не тільки співав. Наблизившись до стрілецьких окопів, розповідав, що на Україні настала воля, а у Києві створено Українську Центральну Раду, яку очолив Михайло Грушевський. Як відомо, цей видатний український історик і громадський діяч народився в Холмі, понад двадцять років жив і працював у Львові, де викладав історію України у Львівському університеті, очолював всесвітньовідоме Наукове товариство імені Т. Шевченка. Словом, багато січовиків його знали особисто, слухали неперевершені лекції з української історії. Безумовно, це справляло відповідне враження на галичан-фронтовиків, які вже не вбачали в солдатах, що знаходились у протилежних окопах, своїх ворогів.

— Товариші стрільці! — лунало не раз із російських траншей українською мовою. — Ми не стріляємо у вас більше, бо в нас революція. І царя вже в нас немає, і панів не буде!»

Литвин М. Р., Науменко К. Є. Українські січові стрільці. — К.: Знання, 1992. — С. 28.

Джерело 7

Із російського підручника історії

«Як живе людина на війні? Що вона думає, відчуває, про що мріє? У що перетворює її війна? Послухаємо солдатів. Ось рядки з солдатських листів, що осідали в численних цензурних комітетах, які не допускали окопну правду в Росію: «Знаєш, як на позиції? Стоїмо в окопах. Холод, бруд, паразити кусають, їсти один раз на добу дають о 10 годині вечора, і то сочевиця чорна, що свиня їсти не буде. Прямо так і з голоду можна померти...

Чим далі живеться — тим гірше. Начальство наше душить нас, вичавлює останню кров, якої дуже мало залишилося. Не дочекаєшся цього часу, коли прийде кінець всьому цьому. Дорога матуся, краще б ти мене на світ не народила, краще б маленьким у воді втопила, так я зараз мучуся. А ось із солдатської частівки: «Колись був солдат тетеря, не таким він став теперя, як розкрили йому двері, став солдатик гіршим за звіра» (кінець 1916—1917 р.)».

Це тільки в кіно смерть обставлена врочисто, «ридає» музика, пророда протестує, а справді ж вона — смерть — проста, звична, буденна й непомітна для навколишніх. «Пав смертю хоробрих...» А його й не

схоронили... Ось він — валяється в канаві, із розкиданим черепом, поруч із повним хробаків чорним ескадронним конем, що вже роздувся...

У спеку й холоднечу, по пояс у снігу й по горло в бруді наступає й відступає солдат, живе в земляному лігвищі, мерзне в окопах. Осколок снаряда або куля наздоганяє його скрізь: і в бою, і на відпочинку, під час сну. Десь штабний генерал диктує писареві наказ, і ось уже по всьому фронті: «Приготуйтеся до атаки! З Богом, виходь!» Хтось шепотить молитву, квапливо хрестячись, хтось лле крізь зуби люту матірщину, а вже ползли на бруствер, під зливу свинцю й стали. І осиротіють білі хатки під Таганрогом, нап'ється горя дружина з чотирма малими хлопцями в Сормові, ось буде «радість» старим у далекому Барнаулі, коли звісточка про загибель сина-добровольця дійде до них...

Чи стала людина звіром? Здичавів, отупів від убивств він — професійний убивця? Війна ж має відібрати на кмітливість, на розум, на долю. Вона розів'є й почуття самозбереження. Найбільш в'юнкий, вправний, спритний виживе в цій війні. Чи благо вона? Як ти вважаш?

Але, може, уперше в солдатській голові закрутилися думки: «А й на тому боці дроту — люди, і вони не винні ж — такі ж невільники, як і ми». Браталися солдати на всьому фронті — від Балтики до Кавказу й бачили: погано живеться солдатіві, хоч він турок, росіянин чи австріяк, німець. Скрізь офіцери з солдата душу тягнуть. Так хто ж у цьому винен, коли ні німець, ні австріяк, ні турок воювати не хочуть? Прокидалася в солдати людина, і наливався він злістю. Добра наука — війна?

Лазарети... Покалічені, обморожені, контужені, отруєні газами, з ранами, що смердять, металися в маренні на операційних столах і лазаретних ліжках. А потім ті, кому не пощастило й хто вижив, — безрукі й безногі обрубки, глухі й безокі — повзли, шкутильгали по вулицях міст, оббивали пороги канцелярій.

І злість, тільки злість...

А в тилу в кліщах голоду й холоду корчилися міста. Понаднормові й ріст цін, черги за хлібом. Голодні діти виють. Господи, так коли ж скінчиться це?! Неслися стогони до самого неба, що байдуже порожніє над Росією.

А як же в отакий час почути?

Ананасы в шампанском! Ананасы в шампанском!
Удивительно вкусно, искристо и остро!
Весь я в чем-то норвежском! Весь я в чем-то испанском!
Вдохновляюсь порывно! И берусь за перо!
Стрекот аэропланов! Беги автомобилей!
Ветропросвист экспрессов! Крылолет буеров!
Кто-то здесь зацелован! Там кого-то побили!
Ананасы в шампанском — это пульс вечеров!

В группе девушек нервных, в остром обществе дамском
 Я трагедию жизни претворю в грезофарс...
 Ананасы в шампанском! Ананасы в шампанском!
 Из Москвы — в Нагасаки! Из Нью-Йорка — на Марс!
И. Северянин. Увертюра (январь 1915 г.)

Чи то все той же російський декаданс у зблисках присмерків Європи, яка гине. Як ти вважаєш? А добре-таки — ананаси в шампанському?!».

Долуцкий И. И. Отечественная история XX век. — М.: Мнемозина, 1994. — С. 95–97.

Роздавальний матеріал № 2

Джерело 1

В. Винниченко «Відродження нації» (1920)

«Самодержавіє, боячись усяких ворожих собі елементів, зразу ж по оповіщенню війни постаралось придушити їх. Українство, звичайно, було в першому ряді цих ворогів монархізму, й воно перше відчуло на собі тяжку лапу деспота.

Але лапа лапою, а життя життям. І цілком зрозуміло, що, коли самодержавіє загнало нас у підпілля, коли заборонило всяке голосне друковане слово на українській мові, коли за одну приналежність до української нації садовили людей у тюрми, гнали в скотячих вагонах у заслання, мордували місяцями в страшних «участках», коли відверто й цинічно заявлялось, що нарешті настав час остаточної загибелі українства й ту загибель усі реакційні течії Росії провадили в життя... із потиранням рук, коли нас обкидало болотом, інсинуаціями, прокльонами й коли за нас не чути було майже жодного голосу, — цілком натурально, що ми тоді найбільше, найвиразніше почували себе чужими, ворожими цій проклятій «тюрмі народів». Будь-який, хоч трошки свідомий, хоч трошки чулий на біль і страждання українець був на той час запеклим мрійником, фантастом, жагучим творцем таких намірених комбінацій, які, кінець кінцем, увільняли нас з тюрми. Тут є корінь сепаратизму. Ми всі хотіли сепаратуватись від насильства, від самодержавної руки, від ганебної смерти в петлі веросійської шибениці. Нам закидали брак патріотизму. В ім'я ж чого ми мали бити в бубни й литаври, гасати в дикому танкові й горлати славу? В ім'я того, що сотні тисяч наших мирних працівників, творців і виробників здорових, простих, життєвих цінностей трошилися гарматами й трупом устинали шлях якимсь там крамарям і торгашам до великої всесвітньої поживи? Чи в ім'я і того, що на випадок перемоги Росії торжествуюча переможниця реакція ще цупкіше взяла б у лабеті невібиті на фронті мільйони працівників і ще нахабніше, ще одвертіше затвердила б своє право визиску й насильства? Чи

в ім'я того, щоб нас уже остаточно, дощенту було задушено тоді, нас, українство, того недодушеного Авеля, кров якого 250 літ волала до неба й до совісти всякого порядного, не задурманеного цією кров'ю чоловіка?

Чого заради ми мали боятись розгрому Росії на фронті й у середині? І як сміли, оті наші докірники, докоряти нам?! Звідки вони почерпали таку неймовірну силу цинізму, щоб вимагати од нас, од тих, кого вони розпинали, били по ланітах, кому плювали в закривавлені, розбиті чорносотенним чоботом очі, хвали й марнослів'я собі, своїм чоботям і кулакам?

І що дивного, що ми, сидячи в тюрмах, засланнях, у підпіллі, з розбитими очима, з задушеним горлом, задихаючись, гарячково, жадно прислухались до гуркоту гармат на фронтах і гадали, чи скоро той гуркіт наблизиться на Україну й розіб'є тюрму, й визволить нас, і дасть нам хоч трохи дихнути? Ми не боялись ні німців, ні австрійців; ми не боялись би французів, англійців, коли б вони бились з царською Росією; ми не боялись би диявола, коли б він пекельним вогнем ішов на цей старий, жахний «застенок» усякої волі й права».

Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1. — К.: Політвидав, 1990 — С. 36–39.

Джерело 2

Із «Маніфесту Головної української ради» (3 серпня 1914 р.)

«Ми не є прихильники війни, ми разом з цілим культурним світом уважаємо мир найціннішим добром людськості. Але бувають в історії держав і народів хвили, коли війна являється неминуча. І коли не можемо війни відвернути, то мусимо старатися, щоб ті жертви, яких вона від нас вимагає, не пішли марно, щоби кров батьків принесла добро дітям. Дорога, яка веде до сього, ясна.

Війни хоче цар російський, самодержавний володар імперії, яка є історичним ворогом України. Царі російські зломали Переяславський договір, яким вони зобов'язалися були шанувати самостійність України, і поневолили вільну Україну. Царська імперія протягом трьох століть веде політику, яка має за ціль відібрати поневоленій Україні національну душу і зробити український нарід частиною російського народу...

...Побіда австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб'є година визволення України».

Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914–1939. — К.: Генеза, 2002. — С. 15, 16.

Джерело 3

Із «Нашої платформи» Союзу визволення України

«Українські землі по обидва боки австро-російського кордону є не тільки одним з головних теренів сучасної європейської війни, а також

одною з причин і предметом війни. Українці добре розуміють, що у війні сій ходить головню о їх долю, ходить о те, чи в результаті війни український П'ємонт в Австрії буде знищений, чи українське життя розцвіте також по той бік Збруча, аж за Дніпро і над Чорне море, і тому не можуть зоставитися німими свідками теперішніх подій, а голосно і рішучо підносять свої неоспоримі права на національну самостійність. Об'єктивна історична конечність вимагає, аби між західною Європою і Московщиною повстала самостійна українська держава. Потрібне се для осягнення й утримання європейської рівноваги, є се в інтересі народів австро-угорської держави, а передовсім в інтересі німецького народу в обох цісарствах, а для українського народу було б се здійсненням вікових його мрій і зусиль».

Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914–1939. — К.: Генеза, 2002. — С. 16.

Джерело 4

З журналу «Украинская жизнь» (1914 р.)

«Дії російських властей — військових, цивільних і духовних — носили цілком узгоджений характер і свідчили про поставлене ними завдання знищення «мазепинського гнізда», яким Східна Галичина уявлялася керівним колам Росії. Завдання це виконувалося найдобросовіснішим чином: протягом декількох місяців Галичина переживала жахи управління, заснованого на «істинно російських» началах. Не залишалася не зруйнованою жодна сфера українського культурного й громадського життя: були закриті всі навчальні і просвітницькі заклади, заборонена преса, підлягала знищенню література, розорені економічні організації. Вся інтелігенція, яка залишилася на місцях, — священики, вчителі, кооператори, найсвідоміші елементи народних мас — тисячами евакуювалися в Росію, де переносили тяжкі муки в поліцейських відділах, в'язницях, на станах, в засланні. Над іншим населенням проводилися деморалізуючі досліди «добровільного» приєднання до православ'я й впровадження ідеалів російської єдності».

Турченко Ф. Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914–1939. — К.: Генеза, 2002. — С. 21.

Джерело 5

Із щоденників В. Винниченка

«14. III. 1915

Не виходить мені з думки Перемишль. Взято. Не взято, правда, а сам здався, зголоднілий, виснажений, охлялий на консервах. А Росія торжествує: маніфестації, привітання, нагороди, телеграми. Сумнівного гатунку торжествування. Треба було взяти, взяти силою науки, техніки, організації, ініціативи усіх і кожного, треба було взяти розумінням себе

і свого завдання. От це було б торжество! А то облягли, як миші чоловіка на стовпчику, загалили собою все поле і радіють, гордяться, що чоловік упав від голоду з стовпчика. Бідні миші, жалюгідні росіяни, у яких весь світ, не виключаючи й союзників, визнає тільки одну якість: кількість. Беруть кількістю, натовпом, загачуванням своїми трупами доріг для ворога. Це на війні. А тут? Що тут робиться? А ми, нещасні, залякані, затуркані, зацьковані хохлики? Ми що? Ми сидимо в норках і вусиками боїмось поворухнути, щоб орел не хапнув. Болить серце образою, жалем, люттям на безпардонних володарів шпани. А по війні? Що з нами буде по війні? Після того, як благодюшні росіяни будуть з глупороззявленими ротами чекати милості за свої підлоти і злочинства супроти народу? О, тоді начувайтесь, мазепинці!»

Винниченко В. Щоденник. Том перший 1911–1920. — Едмонт-Нью-Йорк, 1980. — С. 175, 176.

Роздавальний матеріал № 3 (до операційної картки № 2)

Джерело 1

Історик Ф. Турченко про вплив Першої світової війни на українців «Піднесення національно-визвольного руху було результатом тих важливих процесів, які викликала в українському суспільстві світова війна. Участь у воєнних діях мільйонів українських селян, мобілізованих до російської і австро-угорської армії, істотно змінила їх. Вони чи не вперше зіткнулися з новітніми досягненнями людської цивілізації. І хоча це була воєнна техніка, призначена для вбивства людей, вміння поводження з нею значно розширяло світогляд патріархального, забитого, малоосвіченого або неосвіченого взагалі селянства. Військова муштра, яку вони проходили, перш ніж піти в бій, а також участь в добре організованих операціях показали їм переваги організації і дисципліни. В ході війни частина українців, окрема тих, що мали якусь освіту, набули навичок військового керівництва, стали офіцерами. Особливо багато вихідців із сільського середовища вступили до офіцерських училищ і стали молодшими командирами в 1915–1916 рр., коли після поразок початкового періоду війни велика частина кадрових офіцерів загинула або перебувала в госпіталях.

Характерно, що процес долучення українців до досягнень цивілізації відбувався одночасно із зростанням їхньої національної свідомості.

Цьому знов-таки сприяла війна. Багато українських селян, особливо наддніпрянських, йдучи в бій під заклики «За віру, царя і вітчизну!», слабо уявляли собі, що є тією вітчизною, за яку їм доведеться проливати кров, а може, і вмирати. На питання «хто ви?» вони відповідали «православні» або «полтавці» чи «чернігівці» (чи якимось інакше, залежно від регіону, де жили перед мобілізацією). Надзвичайно рідко говорили

«українці», ніколи «поляки» чи «росіяни». Але, потрапивши в багатонаціональні за своїм складом військові з'єднання, спілкуючись щоденно з представниками інших національностей, вони швидко усвідомлювали свою етнічну приналежність. Особливо, коли у відносинах представників різних національностей з'являлося глузування чи відверта ворожнеча на національному ґрунті. У російській і австро-угорській арміях такі випадки були звичайним явищем.

Усвідомленню українськими солдатами себе як представників окремої нації сприяло їхнє спілкування з населенням завойованих територій, зокрема західноукраїнських, де люди розмовляли зрозумілою для них мовою, співали однакових з ними пісень. На початку Першої світової війни в Наддніпрянській Україні різко збільшилася кількість українських книжок, які продавали або передавали з рук у руки. Ці книжки надходили з окупованої Галичини й Буковини. В перші дні окупації Львова один із його мешканців спостерігав картину, коли біля книжкового магазину Наукового товариства ім. Тараса Шевченка утворилася черга кіннотників російської армії, українців за походженням. Солдати купували «Кобзар». «Того дня, — свідчить цей очевидець, — книгарня випродала весь наклад Шевченкового «Кобзаря». Але наступного дня російські власті книгарню закрили, а книги конфіскували, що викликало негативну реакцію не лише львів'ян, але й частини українців — солдатів російської армії.

Таким чином, війна спричинила наслідки, прямо протилежні тим, на які сподівалися воюючі держави. Замість зміцнення їхньої імперської могутності, посилення контролю над народами залежних країн відбувалося протилежне. У ході війни ці держави, зокрема Російська й Австро-Угорська імперії, опинилися у стані гострої економічної і соціально-політичної кризи, а національно-визвольний рух поневолених народів піднявся на новий щабель розвитку. Незважаючи на великі людські й матеріальні втрати, Перша світова війна сприяла визріванню українського народу, перетворенню його на повноцінну націю, готову до створення власної держави».

*Турченко Ф. Г. Новітня історія України.
Частина перша. 1914–1939. — К.: Генеза, 2002. — С. 37, 38.*

Джерело 2

Історик Я. Грицак «Нариси історії України»

«Війна справила глибокий вплив на українське суспільство. Зокрема, вона сильно заактивізувала українське національне питання і спричинилася до зростання української національної свідомості. Якщо творення новітніх націй було результатом модернізаційних процесів, то саме війна виявилась найбільшим вторгненням модерного світу у традиційне селянське життя. Наприкінці XIX ст. багато українських селян

могли вибирати між фабрикою у сусідньому місті й освоєнням далеких земель у Сибірі чи на Далекому Сході. У другому випадку вони продовжували жити традиційним життям, якого слабо торкалися модернізаційні впливи. Примусова мобілізація не лишала такого вибору. Одягнені у військові мундири, селяни не цілком розуміли — заради чого їх покликано на фронт і кинуту у земляні окопи? Від них очікувалося, що вони повинні віддати своє життя за монарха і батьківщину. Але що було їхньою батьківщиною? Ті, що походили з «глибинки», ототожнювали себе не з певною нацією, а з губернією або повітом, в якому проживали до мобілізації. Ця ситуація не була специфічно російською, українською чи білоруською. Подібна проблема (хоча, зрозуміло, не в таких розмірах) стояла і перед тими державами, у яких успішніше склались справи з перетворенням «селян на націю» — Францією, Англією, Німеччиною.

Війна усвідомлювала селян і в інший спосіб. У складі імперських армій вони завоювали території, населення яких говорило тією самою мовою, співало схожі пісні і мало подібні традиції. Такі контакти прискорювали кристалізацію національної ідеї. Відомий український письменник 1920-х років Микола Куліш вперше познайомився з українським національним рухом, перебуваючи на австрійському фронті у Галичині. Євген Чикаленко згадував про солдата, який перейшов з російської на українську мову після зустрічей з галицьким населенням. Він також стверджував, що після окупації Галичини і Буковини продаж українських книжок у підросійській Україні зріс до нечуваних раніше масштабів. З іншого боку, галичани, потрапивши у результаті воєнних операцій на Волинь у 1916–1917 рр., організовували там національні школи й поширювали національно-державну ідею серед місцевого населення.

Кожна з воюючих сторін намагалася апелювати до «пригноблених» народів суперника, аби підірвати його внутрішню міць. Наприкінці війни Антанта заявила, що веде війну заради права націй на самовизначення. Зрозуміло, що це право вона мала намір застосувати до народів Німеччини й Австро-Угорщини, а не до своїх колоній в Індії чи Марокко. Росія вела війну в ім'я визволення «під'яремних слов'янських народів Австро-Угорщини. У це число входили і «руські» з Галичини, Буковини і Закарпаття.

Грицак Я. Нариси історії України. — К.: Генеза, 1996. — С. 115–116.

Проект «УКРАЇНЦІ І РЕВОЛЮЦІЯ»

Навчальна тема: «Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918–1920)»

Тема уроку: «Директорія УНР».

Мета: визначення ментальності українського народу, що вплинуло на перебіг подій і результати української революції 1917–1920 рр.; виявити особистісні риси учнів, адекватні сучасній українській ментальності та їхній вплив на оцінку революційних подій поч. ХХ та поч.

XXI ст.; продовжити формування поняття «ментальність українського народу»; розвивати вміння аналізувати історичні джерела, систематизувати та узагальнювати матеріал життєтворчого змісту; формувати вміння враховувати ментальні риси народу, перебуваючи в певній політичній ситуації; залучати індивідуальний досвід для розв'язання навчальних завдань життєтворчого характеру; виховувати почуття поваги до українського народу, розуміння його позиції у драматичні моменти його історії.

Ключове питання

Як ментальні риси українського народу вплинули на підсумки української революції 1917–1920 рр.?

Тематичні питання

1. Консервативне й революційне в українській ментальності.
2. Ментальність українців і революційні події 1917–1920 рр.
3. Сучасна українська ментальність і радикальні перетворення суспільства.

Методичні рекомендації

Виконувати проект логічно після вивчення основних революційних подій в Україні 1917–1920 рр. у контексті підготовки до узагальнення з приводу причин поразки української революції. Проект може бути реалізований як усім класом, так й окремими учнями або групами. Доцільно запровадити підготовку проекту невеликою групою з презентацією результатів безпосередньо на уроці із залученням якомога більшої кількості учнів до загальної дискусії. Оскільки програма через її навантаження не дає можливості приділяти цьому питанню багато часу, учасникам проекту варто зосередитися на ключовому питанні як головному, спираючись на тематичні питання як додаткові, такі, що дозволяють розкрити головне. Через це учням пропонується операційна картка не з тематичних питань, а з ключового. Відповідно до неї додається один комплект роздавального матеріалу.

Операційна картка з опрацювання ключового питання

Як ментальні риси українського народу вплинули на підсумки української революції 1917–1920 рр.

Ментальність (менталітет) – стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості та підсвідомості, що визначають устремління, нахили орієнтації людей, у яких виявляється національний характер, загальновизначені цінності, суспільна психологія. Ментальність є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій. Менталітет формують географічне середовище, політичні інститути й соціальні структури суспільства, культура, традиції.

Українська революція — глибокі якісні зміни, що відбулися в житті українського суспільства після розпаду Росії та Австро-Угорської імперій. Наслідком було утвердження державних прав українського народу, утворення двох демократичних національних держав — УНР та ЗУНР і проголошення їх возз'єднання в соборну державу. Основними рушійними силами революції виступали селянські та солдатські маси, нечисленна національна інтелігенція. Поразка революції призвела до втрати суверенності та поглинення українських земель радянською Росією, Польщею, Румунією і Чехо-Словаччиною. (С. Кульчицький)

Українська революція — термін, який вживається для позначення суспільно-політичних процесів, які мали місце в Україні у період 1917–1920 рр. Була породжена Лютневою революцією в Росії, стала органічною складовою розпочатої нею демократизації суспільного життя, водночас виявила тенденції, які об'єктивно виокремили події в регіоні у самостійний напрям боротьби, надаючи їм специфічного характеру, притаманного національно-демократичній визвольній революції. Українська революція пройшла ряд якісних етапів відповідно до обставин і завдань тогочасного періоду, політико-правових моделей державності, з допомогою яких реалізувалися потреби суспільного розвитку: доба Центральної Ради (березень 1917 р. — кінець квітня 1918 р.); доба Гетьманату (кінець квітня 1918 р. — листопад-грудень 1918 р.); доба Директорії (листопад-грудень 1918 р. — 1 листопад 1920 р.). Українська революція не досягла своєї мети, але була кроком у напрямі формування суверенної української державності. (В. Солдатенко)

Запитання

- 1) Які риси українського народу сприяли збереженню основ суспільства, що склалися на початок ХХ ст., а які підштовхували до її перетворення? Яким чином?

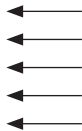
Збереження основ історичного суспільства	Риси ментальності українського народу	Радикальне перетворення суспільства

- 2) Як відреагував пересічний український селянин на політику українських урядів?

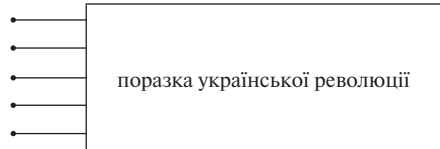
Влада	Політика	Реакція українського селянства
Українська Центральна Рада		
Українська держава П. Скоропадського		
Директорія УНР		

- 3) Чому, врешті-решт, українській селянин змирився із встановленням Радянської влади?
- 4) Які риси менталітету українців поч. ХХ ст. призвели до поразки української революції?
- 5) Яким чином цьому можна було запобігти?

Можливий вплив

Риси ментальності

Сучасність

- 1) Які риси українців (з тих, що призвели до поразки української революції 1917–1920 рр.) збереглися до сьогодні? Які з них зникли? Чому?
- 2) Яким чином виявилися ментальні риси українців під час помаранчевих подій поч. ХХІ ст.?
- 3) Які з ментальних рис українців, що сприяють позитивній трансформації суспільства, ви відчуваєте в собі? У чому це виявляється?

Роздавальний матеріал до операційної картки

Джерело 1

І. Мазепа «Україна в огні і бурі революції 1917–1921» (1942 р.)

«Двохсотлітня московська неволя скалічила український народ: знищила його нормальну соціальну будову, підпорядкувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства, створила з українського народу сиру етнографічну масу несвідомих і неорганізованих робітників і селян».

Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. — Прага, 1942. — Т.1. — С. 7.

«Революція 1917 року застала українців скаліченими національно, соціально і культурно. Після довгої москальської неволі, перед вибухом революції лише селянство залишалося українським щодо мови та національних традицій. Всі інші верстви українського суспільства були денационалізовані. Відсінь — недостача української інтелігенції — мозку нації — і взагалі мала національна свідомість у народних масах.

Все це мало вирішальний вплив на організацію українських національних сил, зокрема на організацію українського проводу. Загально кажучи, нам не бракувало організованих і добре підготовлених сил, бракувало людей добре дисциплінованих, з характером, людей з фаховою та загальнополітичною освітою. Наслідком того в багатьох галузях дер-

жавного життя ширилася безвідповідальна «отаманщина» та сваволя на шкоду українській визвольній боротьбі».

Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. — Прага, 1942. — Т. 2. — С. 150.

Джерело 2

М. Шаповал «Велика революція і українська визвольна програма» (1927 р.)

«Суб'єктивний стан наших сил був такий (наша свідомість): Український народ жив до революції традицією, цеб-то нова генерація жила переказаним, в спадщину одержаним примітивним світоглядом відповідно до соціальної групи: чи селянство, чи робітництво, чи ремісництво, чи сільська і міська інтелігенція та пів-інтелігенція. Подавляюча більшість українців не мала навіть найменшої національної свідомості, навіть не мала окремого національного імені — більшість міських українців називала себе росіянами і в кращім разі малоросами, селяне ж не називали себе ніяк. Це стан примітивний».

Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). — К, 1993. — С. 388.

Джерело 3

В. Липинський (ідеолог українського монархізму)

про роль ментальності українців у поразці української революції

«Надмірною чутливістю (при пропорційно ослабленій волі та інтелігентності) пояснюється наша легка запальність і шкоро схолодження, посилюється також дразливість на дрібниці і байдужість до дійсно важливих речей, які відрізнити від дрібниць не вміємо. Всі інші одушевлення зі слізьми, молитвами і «всенародними» співами — проходять так шкоро і несподівано, як вони й появляються. Виявить наше хотіння в ясній і тривалій ідеї та закріпити його правильною довгою, організованою, послідовною і розумовою працею нам трудно тому, що увага наша, не керована віжками волі й розуму, весь час розпорошується під впливом нових емоційних подразнень, які нищать попередні... При таких умовах політика як умілість організувати й здійснювати розумом та волею певні стилі хотіння та ідей на Україні — найбільш тяжка і невдячна праця. ...треба «прийняти методи організації, що розвивають волю та розум, усталюють хотіння та ідею й обмежують надмірну чутливість та романтичну гаканаду, що з неї випливає...»

Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К.: Генеза, 1996. — С. 856.

Джерело 4

І. Нагаєвський «Історія української держави двадцятого століття» (1989)

«Український народ по втраті своєї Гетьманської держави в половині XVIII ст. попав у залежність від своїх найближчих слов'янських сусідів.

З того часу минуло понад двісті років, період шістьох людських поколінь, коли доля знову всміхнулась і він одержав добру нагоду відбудувати свою власну національну святиню в 1917–21 роках.

Це була велика історична нагода, що трапляється дуже рідко, раз на кілька сторіч, і народ повинен був її використати. І це він вчинив. На превеликий жаль, і тут справдилась інша державна аксіома: створити державу легше, ніж упорядкувати і закріпити на довгі сторіччя.

В цій праці розглянуто історичні обставини, серед яких довелось українському поколінню першої чверті ХХ століття будувати свій національний храм. Ці люди були дітьми свого часу й написали сторінки нашої історії своїми жертвами і кров'ю і так поклали на ній печатку свого духу, незважаючи на те, що їм не вдалося закріпити розпочате велике діло.

Впадає у вічі обставина: майже всі учасники визвольної війни підкреслюють, що історія поклала на їх плечі важку боротьбу за визволення нації з ярма і за самостійну державу дуже несподівано, і тому народ, а особливо його керівники, не були до нього як слід підготовлені. Не було належного розуміння значення своєї державності, готовності для праці для неї та почуття відповідальності перед рідною історією. Відчувається також брак однієї лінії у внутрішній і закордонній політиці.

Вищесказане звичайною мовою означає, що шість останніх українських поколінь, що народились і жили в часах неволі, втратили лицарські прикмети державного народу, а набули негативні елементи й риси».

Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. — К.: Укр. письменник, 1993. — С. 404, 405.

Джерело 5

О. Вишня «Чухраїнці» (1927 р.)

Спроба характеристики

Передмова

«Чухраїнці», як ми знаємо, це дивацький народ, що жив у чудернацькій країні «Чукрен».

Країна «Чукрен» була по той бік Атлантиди.

Назва — «чухраїнці» (і про це ми знаємо) — постала від того, що народ той завжди чухався.

В цій моїй науковій праці ми спробуємо, за викопаними матеріалами зазнайти з характеристикою вищеназваного дивного народу.

Розділ I

Країна «Чукрен», як про те свідчать матеріали, знайдені при розкопках гробниці чухраїнського царя Передериматнюрюхора, розляглася на чималім просторі від біблійської річки Сону аж до біблійської річки Дяну. Біля річки Сону простяглося пасмо так званих Кирпатих гір. Це — на заході...

Південь країни «Чукрен» обмивало море з водою синього кольору. Синім те море зробилося дуже давно, ще тоді, коли найбільша в світі катаклізма oddілила океани від землі. Тоді те море хотіло зробитися океаном — надулося, посиніло, та так синім на весь свій вік і залишилося.

В синє море текла найулюбленіша чухраїнцями річка — Дмитро. А на південному заході була велика річка — Дсітро. Од цих річок і чухраїнці прибрали назви: Наддмитрянці і Над-дситрянці. Наддмитрянці — це ті, що жили над річкою Дмитром, а Наддсітрянці — над Дсітром.

Чухраїнців було чимало: щось понад тридцять мільйонів, — хоч здебільша вони й самі не знали, хто вони такі суть...

Як запитають було їх:

— Якої ви, лорди, нації?

Вони, почухавшись, відповідають:

— Та хто й зна?! Живемо в Шенгерієвці. Православні.

«Чукрен» була країна хліборобська. На ланах її на широких росли незнані тепер хліба: книші, паляниці, перепічки... А найбільше чухраїнці любили на вгородах соначники.

— Хороша, — казали вони, — рослина. Як зацвіте — зацвіте — зацвіте. А потім, як і схилить голову і стоїть перед тобою як навколюшках... Так ніби він — ти, а ти ніби — пан. Уперто покірлива рослина. Хороша рослина.

Розділ II

Мали чухраїнці цілих аж п'ять глибоконаціональних рис. Ці риси настільки були для них характерні, що коли б котрийсь із них загубився в мільйоновій юрбі собі подібних істот, кожний, хто хоч недовго жив серед чухраїнців, вгадає:

— Це — чухраїнець.

І ніколи не помилиться...

Його (чухраїнця) постать, його рухи, вираз, сказати би, всього його корпусу — все це так і випирає оті п'ять головних рис його симпатичної вдачі.

Риси ці, як на ту старовинну термінологію, звалися так:

1. Якби ж знаття.
2. Забув.
3. Спізнивсь.
4. Яюсь то воно буде!
5. Я так і знав!

Розглянемо поодиноці всі ці п'ять характерних для чухраїнця рис.

Нагадаємо тільки, що розкопані матеріали сильно потерпіли од тисячолітньої давнини, а декотрі з них і понадривані так, ніби на цигарки, хоч матеріали ті ні на книжки з сільського господарства, ні на газети не похожі.

Одну з книжок, писану віршами, викопано разом із глечиком.

Академіки кажуть, що, очевидно, чухраїнці накривали глечики з молоком поезією: настільки в них була розвинена вже тоді культура.

Книжка дуже попсована, вся в сметані. Сметана та взялася струпом. Хімічний дослід того струпа виявив, що то — крейда. Як догадуються вчені, сметану ту було накрито книжкою біля якогось великого міста.

Отже, дуже тяжко працювати над тими матеріалами. Через те характеристика кожної національної чухраїнської риси може бути не зовсім повна.

Ми зарані просимо нам то дарувати. Не ми тому винні, а тисячоліття.

Визначати науково кожну окрему рису ми, за браком часу й місця, навряд чи зможемо. Доведеться обмежитись наведенням для кожної з них наочних прикладів: так, ми гадаємо, буде й швидше, й для широкого загалу зрозуміліше.

Якби ж знаття

Найхарактерніша для чухраїнців риса. Риса — мати. Без неї чухраїнець не чухраїнець, а риса ця без чухраїнця — не риса.

Постала ця риса в чухраїнців от з якого приводу. Зшивав один із них хату. Зліз аж до бовдура і посунувся. Сунеться й кричить:

— Жінко! Жінко! Соломи! Соломи! Соломи!

Геп!

— Не треба...

Це, значить, кричав чухраїнець жінці, щоб вона, доки він гепне, соломи на те місце, де він гепне, підіслала. Не встигла жінка цього зробити. Тоді виходить: «Не треба».

І от після цього й укоренилася глибоко ця риса в чухраїнцеву вдачу. Як тільки яка притичина, зразу:

— Якби ж знаття, де впадеш, — соломки б підіслав.

Або:

— Якби ж знаття, що в кума пиття...

І так в кожному випадку життя чухраїнського цивілізованого.

От будують чухраїнці яку-небудь будівлю громадську. Збудували. А вона взяла та й упала. І зразу:

— Якби ж знаття, що вона впаде, ми б її не сюди, а туди будували.

Є серед матеріалів характерний запис, як попервах чухраїнці свою культуру будували. Узялися дуже ретельно... А потім за щось завелись, зразу на голоблі (була в них така зброя, на манір лицарських середньовічних списів) та як зачепились полемізувати... Полемізували-полемізували, аж дивляться у всіх кров тече... Тоді повставали й стогнуть:

— Якби ж знаття, що один одному голови попровалуємо, не бились би.

Сильно тоді в них культура затрималася... Та й не дивно: з попровалюваними головами не дуже культурне життя налагодиш...

...І не було жоднісінького чухраїнця без отого знаменитого:

— Якби ж знаття...

Якось то воно буде. Я так і знав

З цією головною рисою тісно з'єднані четверта й п'ята риса в чухраїнців, а саме: «якось то воно буде» та «я так і знав».

Коли чухраїнці починають було якусь роботу, хоч би в якій галузі їхнього життя та робота виникла, і коли хто-небудь чи збоку чи може трохи проворливіший зауважить:

— А чи так ви робите? — чухраїнець обов'язково подумає трішки, почувається і обов'язково прокаже:

— Та! Якось то воно буде! І починає робити...

Коли ж побачить, що наробив аж пальці знати, тоді:

— Я так і знав!

— Що ви знали?

— Та що отак буде!

— Так навіщо ж ви робили?

— Якби ж знаття...

— Так ви ж кажете, що знали?

— Так я думав, що якось то воно буде!

Один індійський мудрець, коли йому про це тоді розповіли, сказав:

— Дивне якесь перпетуум мобіле.

Забув. Спізнивсь

Друга риса «забув» і третя — «спізнивсь» — характерні так само риси для чухраїнців, але вони особливих пояснень, гадаємо, не потребують...

— Чому ви цього не зробили?

— І-і-і-ти! Забув! Дивись?!

Або:

— Чого ж ви не прийшли?

— Та засидівсь, глянув, дивлюсь — спізнивсь! Так я й той... Облишив. Якось то, сам собі подумав, воно буде.

.....

Істинно дивний народ.

Розділ III

Країну «Чукрен» залила стихія разом із Атлантидою.

Один чухраїнський поет, грізної стихії перелякавшись, заліз на височенну вербу й чекав смерті. Коли вода вже заливала його притулок, він продекламував журно:

Ой поля, ви, поля,
Мати рідна земля,
Скільки крові і сліз
По вас вітер розніс.

А в цей момент пропливав повз ту вербу атлантидянин і, захиляючись уже, промовив:

— І все по-дурному.

Післямова

Читав я оці всі матеріали, дуже сумно хитаючи головою. Прочитавши, замислився і зітхнув важко, а з зітханням тим само по собі вилетіло:

— Нічого. Якось то воно буде. Тьху!

Вишня О. Чухраїнци // Кафедра. — 1988. — № 1. — С. 129–133.

Проект «Я І ТОТАЛІТАРНЕ МИНУЛЕ»

Навчальна тема: «Радянська модернізація України (1929–1938)»

Тема уроку: «Громадсько-політичне життя»

Мета: визначити основні риси ментальності радянської людини, чинники, що вплинули на їх формування, вплив на українську ментальність, а також ті риси людини радянської доби, що збереглися у ментальності сучасних українців; виявити особистісні риси учнів, адекватні сучасній українській ментальності, й ті, що були отримані у спадок від радянського минулого;

- продовжити формування поняття «ментальність українського народу»;
- розвивати вміння аналізувати історичні джерела з метою виявлення ментальних рис українського народу; систематизувати й узагальнювати матеріал життєтворчого змісту;
- формувати вміння враховувати ментальні риси людей, які залишилися їм у спадок від тоталітарної доби; залучати індивідуальний досвід для розв'язання навчальних завдань життєтворчого характеру;
- виховувати почуття поваги до українського народу та несприйняття ідеалів тоталітарного суспільства.

Методичні рекомендації

Проект виконується під час вивчення теми «Радянська модернізація України (1929–1938)». Презентацію його логічно провести на уроці, присвяченому вивченню громадсько-політичного життя в Україні. Обсяг і характер матеріалу дозволяє організувати роботу двох міні-груп. Перша має зайнятися аналізом першоджерел та їх узагальненням відповідно до операційної картки. Друга група працює з фрагментами аналітичних робіт, які містять вже готові оціночні судження, що потребують аргументації або спростування. Обидві групи працюють за однією операційною карткою, але з різними наборами роздавального матеріалу.

Операційна картка з опрацювання ключового питання

Як радянський тоталітарний режим вплинув на ментальність українського народу?

Ментальність (менталітет) — стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості та підсвідомості, що визначають устремління, нахили орієнтації людей, у яких виявляється національ-

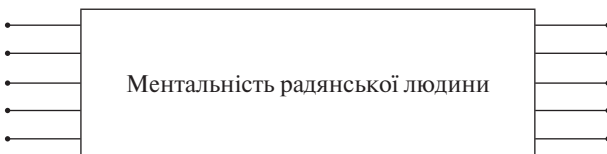
ний характер, загально визнані цінності, суспільна психологія. Ментальність є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій. Менталітет формують географічне середовище, політичні інститути й соціальні структури суспільства, культура, традиції.

Тоталітарний режим — політичний лад, за якого державна влада зосереджується в руках певної групи (найчастіше політичної партії), яка знищує демократичні свободи, повністю підпорядковує всі сфери життя своїм інтересам й утримує контроль над суспільством методами терору, політичного й духовного закабалення. (*Ф. Турченко*) Режим, який характеризується цілковитою незалежністю держави від суспільства, здатністю правлячої верхівки контролювати майже всі сфери суспільного життя, нав'язувати громадянам силу або пропагандою норми життєдіяльності, спосіб життя, характер мислення тощо. При тоталітарному режимі істотно обмежуються або порушуються основні права і свободи людини. (*С. Кульчицький*)

Сталінізм — одна з форм тоталітаризму, що сформувалася в СРСР у роки існування культу особи Й. Сталіна. Сталінізм бере свій початок з кінця 1920-х рр., з так званого «Великого перелому». На практиці означав створення командної економіки, відмову від неспівських ринкових елементів управління народним господарством, прискорену індустріалізацію, примусову колективізацію сільського господарства. «Соціалістичні перетворення» здійснювалися методами терору. Використовувались найрізноманітніші методи тиску — обкладання високими податками, законування (тавро саботажника, негідника троцькіста, правохильника, космополіта тощо), терор голодом, масові репресії, депортації. Сталінізм не був окремішньою ідеологічною системою, а ставив крайню, радикальну форму реалізації комуністичного, марксистсько-ленінського вчення. (*О. Удод*)

Запитання

- 1) Які риси вирізняють ментальність радянської людини?

- 2) Чим відрізняється ідеальний образ радянської людини (образ, створений радянською пропагандою) від реального?

Ідеальні риси радянської людини	Реальні риси радянської людини

- 3) Під впливом яких чинників сформувалися саме ці риси радянської людини?

Чинники впливу	Риси радянської людини

- 4) Чи збіглися риси «нової людини» з рисами ментальності українського народу? У чому?

Риси ментальності українців	Риси радянської ментальності

- 5) Як ви вважаєте, наскільки стійкі риси радянської ментальності?

Сучасність

- 1) Чи спостерігаєте ви риси радянської ментальності у повсякденному житті? У чому це виявляється?
- 2) Яким чином вони впливають на поведінку людини?
- 3) Які прояви радянської ментальності ви спостерігаєте в собі? Чи заважають вони вам?
- 4) Яким чином їх можна позбутися?

Роздавальний матеріал № 1

Джерело 1

Із «Програми Комуністичної партії Радянського Союзу» (1961 р.)
«Партія вважає, що моральний кодекс будівничого комунізму включає такі моральні принципи:

- відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму;
- піклування кожного про збереження та примноження суспільного надбання;
- високий ступінь усвідомлення суспільного обов'язку, нетерпимість до порушень суспільних інтересів;
- колективізм і товариська взаємодопомога: один за всіх, всі за одного;
- гуманне ставлення і взаємоповага між людьми: людина людині — друг, товариш і брат;
- чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність у суспільному й особистому житті;
- взаємоповага у сім'ї, турбота про виховання дітей;
- непримиренність до несправедливості, дармоїдства, нечесності, кар'єризму, користолюбства;
- дружба і братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національної і расової неприязності;
- нетерпимість до ворогів комунізму, справи миру і свободи народів;
- братерська солідарність з трудящими всіх країн, з усіма народами.

Матеріали XXII съезда КПСС. — М.: Политиздат, 1961. — С. 411.

*Джерело 2***А.** Заява голові колгоспу

«Голові ... с/с від гр-ки У. Євг. Ол-др.

Прошу с/раду видати мені довідку про те, що я розірвала зв'язок з батьком — служителем релігійного культу... гр. У. А. В. Раніше мене, як неповнолітню, стримували вдома батьки, почасти не могла виїхати... у зв'язку з неотриманням паспорта.

Тепер, досягши повноліття і розірвавши зв'язок з родиною, я стану в ряди трудящих і буду працювати для Радянської країни. 12/У. 1935 р. (підпис)».

Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках. — К.: Генеза, 2004. — С. 246.

Б. Шкварчук В. «На казарменому становищі»

«24 травня на пленумі Любецького райкому вчитель Стрліко покритикував завпідприємств райкому Сигалович Дору. Скривджена дівчина довго тамувала кривду, потім, назвавшись «чоловіком літнього віку», написала на його ім'я, начальника райвідділу НКВС Векслера, анонімку про районну терористичну організацію у складі вчителів Бурмаки, Конашевича, Стрліка, Товчка і одного незнайомого з Чернігова, очевидно, керівника. Мовляв, узнала про них, коли вони під виглядом випивки обговорювали свої контрреволюційні плани. Мета злочинців — убити Косіора і Постишева, якщо вони колись навідаються до району. Чекісти за рядом другорядних ознак з похвальною оперативністю вийшли на авторку. Не заарештували — спершу заслухали на закритому засіданні райкому. «Я легковажна, в дитинстві рахітом перехворіла, — виправдовувалася дівчина, — а донос на Стрліка написала з ревнощів. Хай би ходив зі мною, а не з Мільштейн. Чим вона краща?» Дорі не повірили: так гарно збрехати, вигадати всілякі подробиці — неможливо; очевидно, щось таке є, може, й сама учасниця. Вигнали з усіх посад, завели кримінальну справу».

Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900–1939 роках. — К.: Генеза, 2004. — С. 246, 247.

Джерело 3

Зі спогадів активіста хлібозаготівель (1932–1933 рр.)

«Я чув, як діти... душилися, заходилися в криках від кашлю, я бачив вигляд цих людей, — він був переляканий, благальний, ненавидячий, тупо байдукий, затьмарений відчаєм або палахкотів напівбожевільною зухвалістю і люттю.

«Візьміть це. Усе заберіть. Є ще горщик з борщем у печі. Він, правда, пісний, без м'яса. Та все ж має буряк та картоплю з капустою. І солений до того ж! Краще візьміть його, товариші громадяни! Ось, зачекайте. Я зніму черевики. Лата на латі, але може таки магімуть якусь користь для пролетаріату, для нашої рідної радянської влади».

Було болісно бачити та чути все це. І ще гірше брати в цьому участь... Я переконував себе, пояснював собі. Я не повинен капітулювати перед жалістю, що розслаблює. Ми здійснювали історичну необхідність. Ми виконували свій революційний обов'язок. Ми добували зерно для соціалістичної вітчизни. Для п'ятирічки.

Як і все моє покоління, я міцно вірив у те, що мета виправдовує засоби. Нашою великою метою була всесвітня перемога комунізму, і заради цієї мети все було дозволено — брехати, красти, нищити сотні тисяч і навіть мільйони людей, усіх тих, хто заважав нашій праці, всіх, хто був перепорою на шляху».

Конквест Р. Жива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — К., 1993. — С. 260.

Джерело 4

З інтерв'ю В. Стаханової — доньки легендарного шахтаря

« — Чому на роль передовика-героя було вибрано саме Олексія?

— Один був людиною похилого віку, другий — добре працював, але так само добре й випивав, третій був недостатньо охайним у побуті, четвертий — політично неграмотним... Ідеально за всіма параметрами підійшли батько і Мирон Дюканов. Обоє були ініціативними, молодими, статними, мали відповідну біографію: росіяни, із селян.

Однак усе вирішила бесіда парторга з кандидатами віч-на-віч».

Історія епохи очима людини.

Україна та Європа у 1900–1939 роках. — К.: Генеза, 2004. — С. 250.

Роздавальний матеріал № 2

Джерело 1

Політолог О. Бойко про риси ментальності радянської людини

«Свій слід у національному генетичному коді залишило й тривале перебування українського народу у жорстких рамках тоталітарного суспільства. Уроджені плями тоталітаризму наявні у психології багатьох людей, вихованих за радянської доби. Фахівці виділяють такі основні риси «радянської» ментальності: пасивність особи — відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю, про людське око, і напоказ, головне — створити враження, що людина працює, а не працювати на певний результат; комплекс меншовартості — і відчуття власної неспроможності через некомпетентність та непрофесіоналізм, зворотним боком чого є невмотивована амбіційність і хамство; патерналізм — і очікування від влади розв'язання власних проблем; безпорадність, сподівання на розв'язання проблем ззовні, на чиюсь гуманітарну допомогу».

Політологічний енциклопедичний словник. —

К.: Генеза, 2004. — С. 335.

Джерело 2

О. Синявський «Основи радянської цивілізації»

«Я спочатку виділив би три основні ознаки «нової людини». По-перше, це безмежна відданість вищій цілі, яка полягає в побудові ідеального суспільства на землі. Тобто — фанатична віра в ідею комунізму.

По-друге, рішучий перехід від ідеї до дії, «нова людина» не мрійник, а діяч і практик. І одне з її головних завдань полягає в тому, щоб усіх зробити схожими на себе і тим самим побудувати комунізм.

По-третє, нова людина обов'язково виступає як представник маси чи класу, який через неї і здійснює свій ідеал. «Нова людина» аж ніяк не одинак. Навіть якщо за якихось обставин їй доводиться діяти одній, усе одно психологічно вона відчуває зв'язок з колективом, що незримо стоїть за нею. Цей колектив називається «партія», «клас» чи навіть «весь радянський народ» і в ідеалі складається чи повинен складатися з «нових людей». Тому «нова людина» виконує не свою власну, а неодмінно велику, «загальну» справу. Окрім цієї «загальної справи», вона не має інших, особистих, відособлених інтересів. Загальне для неї стає особистим. Говорячи «я», вона має на увазі «ми» — ми, передові борці й будівники комунізму».

Історія епохи очима людини.

Україна та Європа у 1900–1939 роках. — К.: Генеза, 2004. — С. 234.

«Нова людина... може надто багато і довго вчитися, але при цьому дуже мало думати. Тому що думати означає шукати, сумніватися, ставити запитання. А якщо світ легко і просто пояснюється і до кінця зрозумілий та очевидний — то думати не треба. Така стандартизована людина — людина маси — може бути найжахливішим породженням радянської цивілізації. І на ньому-то вона і тримається. За своїм духовним світом, за своїм моральним переконанням і навіть за інтелектом вона стоїть незмірно нижче від найтемнішого, найнеосвіченішого, найбезграмотнішого мужика. Тому що вона утратила всі чи майже всі добрі ознаки, які притаманні простим людям, а натомість придбала — нахабність, розв'язність, зарозумілість, готовність судити про все на світі й усе пояснювати, звичайно, найпримітивніше. Це дикун, якому здається, що він усе знає і що саме він перлина творіння, найпрекрасніша і найрозумніша істота у світі».

Історія епохи очима людини.

Україна та Європа у 1900–1939 роках. — К.: Генеза, 2004. — С. 236.

Джерело 3

Ш. Фіцпатрик «Повседневный сталинизм»

«Терор для суспільства в цілому означає набагато більше, ніж просто страждання жертв та їхніх родин і побоювання інших стати жертвами... Суспільний досвід терору включає і досвід ката, і досвід жертви, і досвід

того, хто здійснює насильство, і досвід страждаючого від насильства. Те саме справедливе й щодо індивідуального досвіду терору: навіть ті, хто ніколи не доносив на співгромадян за власною волею, під час Великого Терору не захищали друзів..., поривали стосунки з родинами «ворогів народу» і найрізноманітнішими шляхами ставали учасниками процесу терору».

Історія епохи очима людини.

Україна та Європа у 1900–1939 роках. — К.: Генеза, 2004. — С. 247.

Джерело 4

Я. Грицак «Нариси історії України»

«Окрім очевидних людських втрат та величезного морального удару, голод завдав не виправної шкоди українському національному життю. Він практично знищив старе українське село з його багатими народними традиціями. Замість нього з'явилося колгоспне село, яке вже ніколи не повставало проти радянської влади. Колективізація приглушила почуття індивідуалізму, яке було основним для ідентичності українського селянина. Тим самим вона поклала початок процесу «із селян — у радянських людей» — процесу, який завершився вже після Другої світової війни. На декілька поколінь наперед голодомор 1932–1933 рр. імплантував у свідомість селянства соціальний страх, політичну апатію і пасивність. Ще наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років центральні регіони України з переважно сільським населенням залишалися районами з найнижчим рівнем громадської і політичної активності; позиції партійної номенклатури були там найсильнішими. Голод перервав тяглість поколінь у розвитку української національної еліти. За сприятливих умов потрібно принаймні одне покоління, яке могло оформитися з існуючої соціальної бази (в українському випадку — з селянства) в активну елітну групу. Там, де ця соціальна база порушена, час формування еліти розтягується на 2–3 покоління. Якщо взяти до уваги, що кожне нове покоління з'являється приблизно кожні 20–25 років, то стає очевидним, що шкідливі соціальні наслідки голоду протривали в часі аж до останніх років існування УРСР. Голод призупинив «українізацію» міст Сходу та Півдня України: після нього поповнення міського населення відбувалося в основному за рахунок імміграції з Росії».

Грицак Я.Й. Нариси історії України : формування модерної укр. нації XIX–XX ст.: Навч. посібник. — К.: Генеза, 1996. — С. 184.

Джерело 5

Українські методисти Л. Жарова та І. Мішина про особистість у радянському суспільстві

«Людина, відчужена від власності, влади, управління, не могла бути особистістю у правовому сенсі. Розуміння себе як особистості у багатьох

було оманливе, оскільки вимірювалося ступенем особистої причетності до апарату управління (навіть найбільш низькому щаблі ієрархічної сходи) і до загальної справи будівництва соціалізму. Права особистості підмінювалося класовим, груповим, зокрема партійно-бюрократичними інтересами. Партійно-державна бюрократія дедалі більше набувала ознак класу. Людина не мала гарантій правового захисту. Під прикриттям класового підходу і політичної принциповості проявлявся формалізм у відносинах, зневага особистими почуттями та переживаннями людини. Школа виховувала особистість у душі непримиренності до «ворогів народу». А ними часто бували мати, батько, родичі та близькі. Формувалася масова репресивна свідомість: відверте бажання виявити «ворога», що заохочувалося керівництвом всіх рівнів. Система знищувала те, що входить до поняття «вільна особистість і самостійність»: самостійність і незалежність суджень, критичність, оригінальність, ініціативність, творче мислення. Люди ставали у своїй більшості звичайними виконавцями, «середніми індивідами». Творча особистість потрібна була системі рівно настільки, наскільки вона в неї вписувалася.

Більше того, система привласнила не властиві їй функції. Вона просякала всі сфери життя і впроваджувалася в них аж до внутрішнього світу людини. Опиратися їй було важко, а часто просто неможливо. Тих, хто намагався це робити (мотиви були різні: від особистих образ до захисту прав особистості), спіткала одна доля — репресії...

Радянське суспільство 30-х рр. за його ставленням до режиму можна умовно поділити на три групи:

- ті, хто відверто вірили у вождя та соціалізм з його ідеями зрівнялівки та колективізму;
- ті, хто хиталися, мали сумніви, були не виявлені у правильності політики, що проводилася, але не опиралися загальній течії, а йшли за нею;
- ті, хто опиралися режиму особистої влади Сталіна.

Жарова Л. Н., Мишина І. А. История Отечества (1900–1910). — СПб.: СМНО Пресс, 1998. — С. 365, 370.

12-річна школа

Історія стародавнього світу. 6 клас

Код: ПІП6, 352 с.

Вступ до історії. 5 клас

Код: ПІП7, 208 с.

Вступ до історії. 5 клас

Дидактичні матеріали до курсу

Код: ІПК96, 144 с.

Історія стародавнього світу. 6 клас

Дидактичні матеріали до курсу

Код: ІПК106, 192 с.

Формат 21x14,5 см, м'яка обкладинка

Мінімальне замовлення - дві будь які книги ВГ "Основа"

Надішліть копію передплатної квитанції та отримайте

знижку 10 %

Замовляйте за тел. 8 (057) 731-96-35 або за адресою: 61001, м. Харків,
вул. Плеханівська, 66, ВГ "Основа", з позначкою "Книга поштою ІСТ"

12-річна школа. 7 клас

ВИДІЛНА
ГРУПА

ОСНОВА

Усі уроки до курсу
«Всесвітня історія». 7 клас

Код: ПП110, 336 с.

Усі уроки до курсу «Історія
України». 7 клас

Код: ПП18, 240 с.

Всесвітня історія. 7 клас.
Дидактичні матеріали

Код: ППК47, 208 с.

Історія України. 7 клас.
Дидактичні матеріали

Код: ППК37, 208 с.

Надішліть копію передплатної квитанції

та отримайте **знижку 10 %**

Замовити книгу Ви можете: за тел.: 8 (057) 731-96-33,
за адресою: 61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66,
ВГ «Основа», з позначкою «Книга — поштою ІПК»
або на сайті www.osnova.com.ua

Мінімальне замовлення — дві будь-які книги.
Вартість поштової доставки — 3,95 грн.

Навчальне видання

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Випуск 2 (50)

БАХАНОВ Костянтин Олексійович
НИЩЕТА Володимир Анатолійович

ЖИТТЄТВОРЧІ ПРОЕКТИ В НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
Посібник для вчителів

Головний редактор *Н. І. Харківська*
Редактор *О. О. Івакін*
Відповідальний за видання *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 11.02.2008. Формат 60×90/16.
Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Ньютон.
Ум. друк. арк. 7,0. Замовлення № 8-02/18-04.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
КВ № 7434 від 12.06.2003.

Віддруковано з готових плівок
ПП «Трида+»
м. Харків, вул. Киргизька, 19.
Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1870 від 16.07.2007 р.